

IRODALMI ÉS TUDOMÁNYOS KÖNYVTÁR

34. sz.

A KELETI SZLÁVOK ANTROPOLÓGIÁJA

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A KÁRPÁTALJAI RUSZINOKRA

Írta:

Dr. GÁSPÁR JÁNOS
egyetemi m. tanár

1 9 4 4

A KÁRPÁTALJAI TUDOMÁNYOS TÁRSASÁG
KIADÁSA

Szerkeszti és a szerkesztésért felel:

Harajda János.

Kárpátaljai Tudományos Társaság nyomdája, Ungvár. 1943.—

TARTALOM.

ELŐSZÓ

Oldal
7

ELSŐ RÉSZ.

A keleti szlávok fajtörténete.

Antropológiai leletek arégi szlávok korából	9
I. A régiszlávok uralkodó fajtípusai — Különböző fajták megoszlása az egyes törzsekben	10
II. Az ősszlávok fajtípusa — Az északi fajta eredete — A kelet-európai fajta megjelenése az ősszlávok között	14
III. A keleti szlávok elkülönülése — 1. A népi asszimiláció — 2. Fajkeveredés — 3. Társadalmi rétegződés	18
IV. Nagyoroszok, fehéroroszok, ukránok	21
V. Antropológiai módszerek a szlávok település- és kultúrtörténetének szolgálatában	22

MÁSODIK RÉSZ.

A keleti szlávok mai fajtípusa.

A szlávokra vonatkozó antropológiai kutatások megszervezése	27
I. Oroszország — Saját vizsgálatok — I. Az egyes fajtajegyek — II. A típusok rekonstruálása	35
Az oroszországi fajtípus rendszertana	53
Nagyoroszország	55
Fehéroroszország	58
Ukrajna	59
I. Galícia — Saját vizsgálatok	62

HARMADIK RÉSZ.

A kárpátaljai ruszinok.

Bevezetés	73
I. Havasköztől Ungvárig — A kiválasztott községek — Az egyes fajtajegyek megoszlása — Az egyes falvak fajtípusa — Az antropológiai és településtörténeti adatok egybevetése — Patologikus alkatok	76

II. Vereckétől Munkácsig — A kiválasztott községek — Az egyes fajtajegyek megoszlása — Az egyes falvak fajképe — Az antropológiai és településtörténeti adatok egybevetése	94
III. A huczulok földje — A kiválasztott községek — Az egyes fajtajegyek megoszlása — Az egyes községek fajképe — Az antropológiai és településtörténeti adatok egybevetése	113
IV. A síksági ruszinság — A kiválasztott községek — Az egyes fajtajegyek megoszlása — Az egyes községek fajképe — Az antropológiai és településtörténeti adatok egybevetése	133

NEGYEDIK RÉSZ.

A kárpátaljai ruszinok fajbiológiája.

A ruszinok helye a keleti szlávok népcsaládjában —
A verchovinai fajkép változása az Alföld felé — A ruszin nép biológiai

Антропология восточныхъ славянъ изъ особливую увагою на подкарпатскихъ русиновъ — — — —	163	kora
Anthropologie der Ostslaven, mit besonderer Rücksicht auf die Ruthenen südlich der Karpathen —	167	— A nép-
L'anthropologie des slaves, plus spécialement des ruthènes de la Subcarpathie — — — — —	167	test
dése	150	to-
Aruszinság lelki alkata	159	vábbi
Aruszin népszociálanropológiája	161	fejlő-

ELŐSZÓ.

Az antropológia igen sokrétű tudomány, amely jelentős helyet foglal el az emberről szóló ismeretek kutatásában. Hogy ezen a téren pozitív és egyszersmindenkorra érvényes megállapításokra juthasson, segítségül kell hívnia az emberről szóló többi tudományt is ugyanakkor, amikor ő is segédtudománya nem egy tudományágnak. Míg nálunk, Kárpátalján a nyelvészeti, néprajzi (archeológiai és prehisztórikus) és történelmi tudományok, már túlhaladva az egyszerű leírás keretein, bizonyos tereken értek is el számottevő eredményeket, addig az antropológiai kutatások úgyszólván el sem kezdődtek.

A ruszinoklakta Kárpátalján az emberföldrajzi, történelmi, archeológiai, néprajzi és egyéb szempontoknak nagy szerepe van az effajta kutatásokban; elsősorban azért, mert ezt a területet a múltban különféle települési hullámok özönlötték el s ma is egymáshoz közelfekvő etnikus határok szelik át. Ez a körülmény a való helyzetet nem fedő, téves antropológiai következtetésekre adott alkalmat annál is inkább, mert a más téren folytatott kutatások nem szolgáltatnak kellő támpontot ahhoz, hogy eredményeiket megfelelő kiegészítés nélkül sikeresen felhasználhattuk volna.

Ennélfogva tehát az antropológiai kutatások igen lényeges részét, sőt elengedhetetlen feltételét alkotják Kárpátalján a további tudományos bűvárkodásoknak.

Ezt a feladatot van hivatva teljesíteni ez a könyv. A szerző célul a keleti szlávokat összehasonlító antropológiai vizsgálatokat tűzte ki, különös tekintettel a kárpátaljai ruszinokra. Ezen vizsgálatokat 1943. nyarán ejtette meg, amikor is bejárta Kárpátalja jellegzetesebb vidékeit, ahol egyidejűleg alkalmá volt betekintést nyerni a ruszinok szociális viszonyaiba is, ezek pedig az e nemű vizsgálatoknál oly fontos szerepet játszanak.

A szerző által elért eredmények világosságot derítenek több egyéb tudományos kérdésre is, kiegészítik, helyesbítik az eddigi álláspontot, és útmutatásul szolgálnak Kárpátalja településének más problémáit illetőleg.

Tanulmánya alapul szolgálhat e téren a további kutatóknak annál is inkább, mert a szerző saját vizsgálatai alapján összehasonlítva a keleti szlávokat általában, már megoldotta a legfontosabb feladatot — megállapította a kárpátaljai ruszinok faji összetételét.

Ungvár, 1944. év április havában.

A SZERKESZTŐ.

ELSŐ FEJEZET.

A keleti szlávok fajtörténete.

ANTROPOLÓGIAI LELETEK A RÉGI SZLÁVOK KORÁBÓL.

Olyan antropológiai maradványok, melyeket valamely nép fajtörténetének első hiteles adataiként szoktunk értékelni, a szlávokra vonatkozóan csak későn, a X—XII. századból kerültek napvilágra. A halottégetés szokása következtében ugyanis régebről származó csontleletek nincsenek.

Ez az idő azonban már arra a korszakra esik, amikor a nyugati, déli és keleti szlávok elfoglalták mai helyüket, sőt a (nyugatiak elérték terjeszkedésük legszélső határait. Minderről a német, görög és orosz krónikák alapján van tudomásunk. Ezek szerint a nyugati ág, mely a VII. században Kelet- és Közép-Németországot az Elbe alsó folyásáig és a Saale folyóig benépesítette, a X. században már visszaszorult. A délre vándorolt ág a Balkánon telepedett le. A keleti ág ugyanakkor történelem nélküli törzsek sokaságából állt.

A nyugati szlávokra vonatkozó antropológiai maradványok úgynevezett soros sírokból és temetőikből, a keletieket illetők túlnyomóan dombsírokból, kurgánokból kerültek felszínre.

A régi szerzők (Lissauer 1878, Bogdanov 1879, Virchow 1881, Kopeckij 1883, Schumann 1891, Matiegika 1891, Talke-Hryniewicz 1900, Asmus 1902, stb.) adatait újakkal (Frankenberger 1920, Bunak 1932, Busse 1934, stb.) kiegészítve, méltány évvel ezelőtt egy összefoglaló monográfiában Schwidetzky dolgozta fel (1938). Ebben módszeres összehasonlító vizsgálataival sok tekintetben sikerült hozzájárulnia a régi szlávok fajképének tisztázásához.¹⁾

*) I. Schwidetzky: Rassenkunde d. Altslawen. Stuttgart 1938. Az orosz, lengyel, angol és német irodalom jegyzékét l. u. o. Munkánk következő oldalain közölt 1—3. és 6-8. ábrát is innen vettük.

I.

A régi szlávok uralkodó fajtípusai.

Ágak és törzsek szerint nagyon változatos a régi szlávok fajképe. A sokféle összetevő között azonban kettő mindenütt jelen van, mégpedig némelyik törzsiben szinte kizárólagosan, némelyikben azonban már elkeveredve egyéb típusokkal.

A két főtypust a X—XII. századból előkerült koponyáik alapján következőképpen rajzolhatjuk meg:

E l s ő t í p u s. Hosszú (dolichocephal), magas koponyájú, körfogata fölülről tekintve ovális, nyakszirttája oldalról nézve erősen kidomborodik. Arca keskeny és magas, éles arcéllal. Orra egyenes, szemunyílása magas, álla kifejezett. (L. pl. a Danzig vidékén, Saskoschinban feltárt leletet, 1. ábra). A típus az irodalomból ismert **é s z a k i f a j t á v a l** azonos. (Lelőhelyek: Pozenbam, Szászországban, Pomerániában, stb.).

M á s o d l i k t í p u s. Középhosszú (mesokephal) és az előbbi típusnál alacsonyabb, a falcsonti tájon kiszélesedő koponyájú. Arca az első típusnál szélesebb és alacsonyabb, kevésbé éles arcéllal. Az orrcsontok tompaszögben hajlanak össze és sokszor »mintha kétoldalt volnának fújva« (Reche). A felső állkapocs fogmedri nyúlványa kissé előreáll (pnognath). Ebben a típusban a **k e l l e t e u r ó p a i f a j t á t** ismerjük fel. (L. a Breslau vidékéről, Buchwitzből származó leletet, 2. ábra).

A régi szlávok e két általánosan elterjedt főtypusa mellett még a következő melléktípusokat elemezhetjük ki.

H a r m a d i k t í p u s. Rövid (brachykephal) és alacsony, felülről nézve kerek (koponyájú. Arca szintén kerek, alacsony és határozatlan arcélű. Homloka széles, domború, orra rövid, álla lekerekített. Ezt a típust **B u n a k b r a c h y k r a n k u r g a n t í p u s n a k** nevezi és protoázsiai eredetűnek tartja. Az **a l p e s i f a j t á h o z** áll legközelebb. (L. pl. a krivics'i kurgán leletet, 3. ábra).

Lelőhelyek: Csehország, Boszniában a bjelo-brdoi sorozat.

N e g y e d i k t í p u s. Koponyája nagyon rövid (hyperbrachykephal) és imagas. Arca is magas, erősen kifejezett alsó állal. Orra markáns. Megfelel a **d i n á r i f a j t á n a k**. (L. Horvátországból a svimjarevci és Boszniából a zenicai leleteket, 4. ábra).

Ö t ö d i k t í p u s. Sok tekintetben az északi típusnak kicsinyített alakja. Hosszú (fejű és keskeny arcú. Leginkább a mediterrán fajtával lehet kapcsolatba hozni. (L. pl. a madarai régi bulgár leletet, 5. ábra).

Fontosabb leelőhelyek: Bulgáriának egykori fővárosa, Madara és az oroszországi szeverián és vjaticsi törzsek kurgánjai.

A különböző fajták megoszlása az egyes törzsekben.

Miután a régi szlávok családjában szereplő fajtákat sikerült így rekonstruálnunk, lássuk, hogyan oszlottak meg azok az egyes ágakban és törzsekben.

Az 1. sz. táblázat feltünteti a különböző típusok százalékos megoszlását törzsek, illetve lelőhelyeik szerint.

A rendelkezésünkre álló anyagból — a koponyaalak alapján — négy csoportot különíthetünk el. A határok természetesen nem élesek és az egyes csoportok és típusarányok nem fedik egymást tökéletesen, vámnak köztük kivételeik.

1. ábra. Északi típus Saskoschinből (danzigi kerület).

Ezek szerint:

I. A nyugati szlávok közt az északi fajta van túlsúlyban (1. mazóviai, pozenii, szászországi, pomerániai, hawellandi soros sírokat).

A nyugati csoporton belül a dévényi és csehországi leletek a lpesi elemeket is tartalmazzák. Dévény azonkívül átmenet a Balkán-dinári típusaihoz.

II. Kelet felé, a Saaitól a Dnyeperig csökken az északi elem túlsúlya és felülkerekedik a keleteurópai, vagy keletbalti.

A nyugatporoszországi szlávok, a stájermarki szlovénok, a keleti szlávok krivicsi és kosztromai törzseiben, valamint a délszláv bulgárok között még nagyjában egyenlő arányban van képviselve a két fajta. A Pripet mocsarak vidékének dreveljánai és tőlük délre a polá-

1. sz. táblázat.

A különböző típusok (koponya alakok) %-os megoszlása egyes szláv törzsek, illetve lelőhelyek szerint.

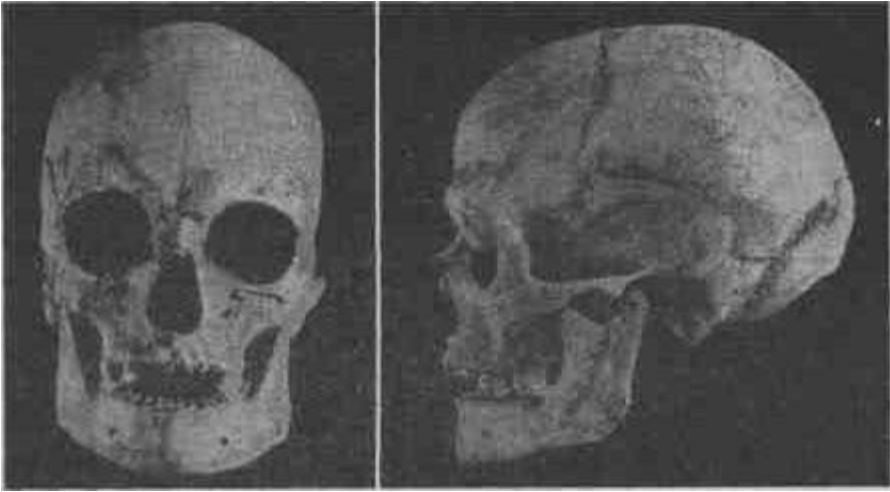
Törzsek, illetve lelőhelyek	Dolicho- kephal x — 74·9	Meso- kephal 75·0 — 79·9	Brachy- kephal 80·0 — 84·9	Hyperbra- chykephal 85·9 — x
mazóviai	77·8	22·2	—	—
szászországi	69·2	15·4	7·7	7·7
havellandi	60·0	33·3	6·7	—
pozeni	60·0	40·0	—	—
sziléziai	57·1	32·2	7·1	3·6
pomeráni	54·5	45·5	—	—
szeverián	52·5	45·0	2·5	—
északhorvátországi	51·2	30·2	18·6	—
Dolný Jatow	47·7	45·4	6·8	—
dregovicsi	47·4	42·1	5·3	5·3
nyugatporoszországi	45·0	43·3	10·0	—
vjaticsi	44·7	40·4	12·8	2
Stájer-Krajna	40·5	54·0	5·5	—
polán	40·0	46·7	13·3	—
krivicsi	37·1	35·5	9·7	17·7
mecklenburgi vend	36·7	43·4	20·0	—
cseh	33·3	46·0	12·7	7·9
Kosztroma	28·9	35·5	33·3	2·2
Dél-Horvátország—Bosznia	28·6	42·8	—	—
bulgár	21·9	53·7	24·4	—
drevelján	14·0	86·0	—	—
Dévény	9·9	39·4	35·2	15·5
nowgorodi	7·6	58·5	32·1	1·9

nok, majd a legkeletebbre lakó nowgorodiak között azonban a kelet-európai már elhalványítja az északi típust.

A keleti csoport északkeleti szélién, azután a rövid fejű ikurgán fajta nagyfokú beütésével találkozunk. Pl. a krivicsi törzsből.

III. A Dumától délre és a (Balkán-félsziget nyugati részén azután feltűnik a dinári elem, de ezidőben még csak kisebbségben a kelet-európaival, illetve északiival szemben. Pl. Észak-Horvátországban. Dévény, mint említettük, átmenet a nyugati szlávok északi típusából a Balkán nyugati felének dinári jellegéhez.

IV. A Balkán keleti felén sem alpesi, sem dinára elemiméi nem találkozunk. Itt a mediterrán lép elő, s átterjed a keleti szlávok

2. ábra. Kelet-európai típus Buchwitzből (breslaueri kerület).

délkeleti csoportjára, különösen a vjaticsi és szeverián törzsekre. Utóbbiak kurgánjaiból még hajmaradványok is előkerültek, melyek túlnyomóan fekete színűek voltak, ami szintén mediterrán jellegre utal.

Összefoglalás.

Áttekintést nyújtottunk a régi szlávok faji összetételéről. Láttuk, hogy az északi és kelet-európai elem egyik ágban sem hiányzik. Ezeket tehát a szlávok legősibb összetevőinek kell tekintenünk. Ezzel szemben a térképen feltűnik (1. 6. ábra), hogy a többi fajta (alpesi, dinári, mediterrán) a széleken jelenik meg. Helyzetük így arra enged következtetni, hogy csak az ősszlávok szétterjedése után, az elő népek és szomszédos idegen törzsek beolvadása útján jutottak be a szlávokba.

II.

Az ősszlávok fajképe.

Mint az többi fejezetben említettük, a X. század előtti szlávok fajképet megfelelő antropológiai leletek híján, közvetlenül nem tudjuk megrajzolni. Megkíséreljük azonban a hiányt közvetett úton pótolni. Ez olyképen sikerült, (hogy a régi szlávoknak imént kimutatott két fő fajtípusát összehasonlítjuk régebbi, vagy történelemelőtti korok típusaival, s azután azt is kutatjuk, vajjon az alaki hasonlóságok mögött nem rejtőznek-e származási összefüggéseik is.

Az északi fajta eredete.

Az északi fajta eredetének kérdése ma már nem vált ki komoly vitákat. Az orosz antropológusok kezdettől fogva szembehelyezkedtek azzal a múlt századbeli nézettel (Mayer tól és K o p e r n i c k i t ól), hogy a szlávok ősi típusát abban a rövid fejű fajtában kell látnunk, mely különösen Galícia mai lakosságában uralkodik. Rogdanow, Anuein, stb. sohasem kételkedtek abban, hogy az ősszlávok autochton eleme egy hosszú fejű fajta volt.

A szlávok nyelvileg az indoeurópaiak családjába tartoznak. Az indoeurópaiak legáltalánosabb fajtája pedig az északi típus és annak változatai voltak. Az ősszlávok tehát an indoeurópai gyökérből a fajtát is örökölték.

Ugyanehhez a megállapításhoz jutunk akkor is, ha ellenkező útról kiindulva vezetjük le következtetésünket.

Nevezetesen akár Csehországról, akár Németországról, Oroszországról, vagy a Balkánról van szó, mindenütt azt látjuk, hogy a régi szlávok fajképe rövid néhány századon belül feltűnően módosul. Régebb korszakból származó sírokban aránylag jelentékenyebb az északi jelleg (a koponya hosszabb, az arc keskenyebb stb.), az újabbakban ellenben a keleteurópai, illetve egyéb nem északi fajtajellegek erősödnek (a koponya rövidebb, az arc szélesebb stb. L. 2. sz. táblázat.) Pl. Csehországban Zalov régebb, mint Levy, az oroszországi szeverianok kurgánsírai is régebbiek, mint temetőik. Utóbbiakban azután a keleteurópai elem fölébe kerekedik az északinak, amit az előbbiekről még nem mondhatunk el. Horvátországban és Boszniában a dinári elem javára szemlélhetjük a jellegek módosulását. (L. 2. sz. táblázatban a 10—12. és 13—15. századbeli leletek összehasonlítását.)

Ha azonban a régi szlávokban így visszamenően egyre több északi elemet találunk, felvetődik az a gondolat is, hogy ezek a germánokkal való többszöri érintkezés útján kerültek beléjük.

Tény az, hogy a Kárpátok és a Pripet-mocsarak között, Kelet-Galíciában és Podóliában a Kr. e. IV. sz.-ban a b a s z t a r n o k, a

2. sz. táblázat.

A régi szlávok idősebb és fiatalabb csoportjainak fajtakülönbségei.
(Az északi jellegek csökkennek, a keleteurópai, illetve dinári jellegek fokozódnak.)

	n	Koponya			Arc		
		Hosszúság	Szélesség	Hossz-szé- jelző	F. arcma- gasság	Arcszéles- ség	F. arcjelző
Csehország: Žalov	4	189	139	73·8	71	132	53·5
Levý Hradec	25	187	143	76·7	69	132	52·1
Szlovákia: Uh. Skalice	4	191	138	72·2	73	130	56·3
Dévény	71	181	145	80·4	70	134	52·1
Dolný Jatov	38	185	140	75·5	71	133	53·2
Mecklenburg: Alt-Bartelsdorf	4	183	138	75·4	66	133	54·5
Gamehl	5	181	139	77·6	65	130	47·8
Dregovicsiek: Földkurgán	14	187	139	74·6	68	127	53·4
Kökurgán	4	183	140	76·7	65	130	50·6
Potánok: Kurgán	15	184	140	76·6	69	130	53·0
Temető	14	186	143	77·0	66	132	49·3
Szeveriánok: Kurgán	41	184	134	73·5	67	128	52·3
Temető	21	183	146	80·1	64	136	47·2
Horvátország: 10—12 század .	7	183	141	78·8	68	134	50·0
Bosznia: 13—15 század .	10	182	147	81·4	70	135	51·7

Kr. u. IV. szóban pedig a gótok leigázták a szlávokat. Uralmuk azonban nem volt tartós. Déllel, a római birodalommal való viszályban pusztultak el. A keleti gótok ezért uralmuk súlypontját északra helyezték és nemcsak a felső dnyepervidéki szlávokat (vénetöket) igázták le, hanem az oka- és volgamenti finnugorokat is. Ám öök is áldozatul estek a rájuk törő (hunoknak).

A nyelvi és kulturális érintkezés természetesen még; e rövid idő alatt sem maradt el a szlávok és keleti germánok között. Tartós biológiai kapcsolatok azonban nem oly könnyen keletkeznek uralkodók és leigáztottak között.

Az ágaikra való differenciálódás után még a nyugati szlávok is, akik évszázadok óta germánok-lakta területeket hódítottak meg, vagy éppen germánok i(pl. a normannok) uralma alá kerültek, csak helyenként vettek magukba északi elemeket. (Pl. Kelet-Németországban, Nyugat-Lengyelországban.) Egyébként bennük is inkább halványult az északi típus, egyéb újabban felvett fajtákkal szemben.

Így az északi fajtát a szlávokban nem germán eredetű, hanem elsődleges elemnek tartjuk és az ő»szlávokat megelőző indoeurópai karszaktól származtatjuk.

A keleteurópai fajta megjelenése az ősszlávok között.

A keleteurópai vagy keletbalti fajta az északi mellett az ősszlávok második alaprége lett és idővel annyira előtérbe került, hogy ma leginkább ezt tartják »szlávós típusnak«. Eredetileg azonban nem tartozott sem a szláv, sem a többi indoeurópai nép biológiai állományához. G z e k a n o w s k i a p r e s z l á v nevet adta neki. Ugyancsak ő, aki élök vizsgálata alapján elsőnek írta le ezt a típust (1911), azt is észrevette, hogy morfológiailag a if i n n é k kelé t b alti t í p u s á h o z áll legközelebb. T a r a s o w és D e b e c z (1929) Oroszországinak vjatkái tartományában (Maly Polom helységiben) egy IX. századbéli f i n n kurgániban talált ugyanolyan alakú koponyákat, tmint amilyeneket a XI—XII. századbéli szláv kurgánokból ismerünk.

Előbbi fejezetben kifejtettük, hogy a szlávoknak időbelileg régibb és térbelileg nyugatibb csoportjaiban egyre vékony abb a keleteurópai elem. Ezzel szemben a finneknél töretlenül visszanyúlik a kámavidéki finnugor őshazáig (az ú. n. »amamino kultúráig«), sőt innen még messzebbre, egészen az euráziai újkőkorig.

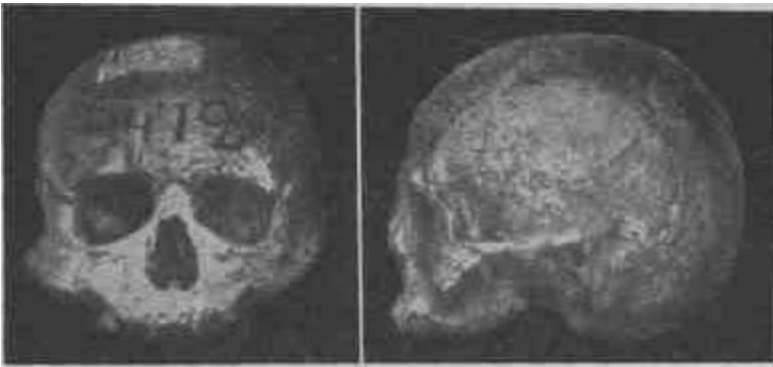
Az a felfogás, hogy az ősszlávok második faji alkatrésze a finnségtől származik, régi keletű. Már N i e d e r l e képviselte, aki pedig elsőök között hangoztatta a régi és ősszlávok északi fajtajellegét is.

Az antropológiai (bizonyítékokat megerősítik a nyelvtudományiak is.

A nyelvészek a szláv őshazát Közép-Oroszországba, Kiev és Szmolenszk közé helyezik, mely magában foglalta Lengyelország

középső részét, Volhíniát és Ukrajna nyugati részét, ezt a mocsarakkal tarkított jellegzetes, erdős vidéket. Ez a terület volt egyben az ősfinn és ősszláv törzsi átvonulásának és érintkezésének is a színhelye.

Településük északi határszélein kétségtelenül (finn népek voltak a szlávok elődei. Emléküket a legrégebb orosz feljegyzéseken kívül e vidékek folyóinak és helységeinek finn neve is őrzi (1. 8. ábra). Sahmatow akadémikus szerint a Dnyeper északi részén Kr. e. ezer esztendővel még nem lehetett szláv népeket találni. A fehér-oroszországi Poleszjától a Volga középső és alsó folyásáig eső területet a Kr. e. VI. századig finnugorok népesítették be. Kosztroma,

3. ábra. Alacsony arcú, rövid fejű típus Oroszországból (krivicsi törzs).

Vjatka és Nizsnij-Noivgorod tartományokban pedig ma is élnek finnugorok.

Összefoglalás:

Előbbi fejezetben a régi szlávokról (X—XII. század) kimutattuk, hogy bár fajképek ágak és csoportok szerint sajátosan alakúit, az északi és keleteurópai típus mindegyikben jelen van, úgyhogy joggal tartjuk őket az ősszlávok hagyatékának.

Most kimutattuk népi kapcsolatukat is. Előbbit az indoeurópai-akig, utóbbit az ősfinnéig vezettük vissza. A két fajta összehasonlító vizsgálata a Kr. e. II. évezredre nyúlik vissza. Innen kezdve a szlávsnak nemcsak népi jellege, hanem antropológiai arculata is egyre sajátosabban domborodik ki, és ehhez az arculathoz a keleteurópai fajtajegyek nélkülözhetetlenül (hozzátartoznak. így lesz az ősszlávok típusából északi és keleteurópai keverék.

III.

A keleti szlávok elkülönülése.

A nyugat- és délirányba kirajzó szlávok fajtörténetének nyom követése kívülesik munkánk keretén. Figyelmünket tehát csupán az őshazában maradtakra fordítjuk.

Ezek, az immár keletinek, nevezhető szlávok annak idején mai óriási kiterjedésükhöz képest még csak igen kis területet mondhatunk magukénak. De az avar lökés valószínűleg még innen is kimozdította őket (VI. század). Legalábbis a nyelvészek szerint ebben az időben valóságos úr támadt az őshaza helyén. Ezt pedig a következő jelenségből következtetik. Két különböző nyelv határán mindig keletkezik egy átmeneti, vagy keverék nyelv (pl. a cseh és lengyel között a sziléziai, a szerb és bolgár között a macedón, a szlovák és ruszin között a szlovák). A lengyel és az orosz között azonban ilyen átmeneti nyelv nem (keletkezett. A hiányt csak úgy magyarázhatjuk meg, hogy volt egy időszak, amikor a két nyelv nem érintkezett egymással, azaz a két nyelvtérlet között megszűnt az érintkezés. Az úrt átmenetileg balti n é p e k töltötték ki. Később a két nép ellentétes irányú expanziója következtében ők is vagy kiszorultak innen, vagy beolvadtak a lengyelekbe, illetve oroszokba.¹⁾

A keleti szlávok így a többi ágtól elkülönülten indultak neki az új fejlődésnek. Ennek során biológiai állományuk is sokféleképpen megváltozott. A változás három úton: 1. népi asszimiláció, 2. fajkeveredés és 3. társadalmi átrétegződés útján ment végbe.

1. A népi asszimilációra alig találunk a történelemben olyan szemléletes példát, mint amilyen a finnek beolvasztása a keleti szlávokba. Ezek a finnek elvesztették népiségüket, de nem veszítették el testi és lelki alkatukat, hanem beleörökítették a szlávokba.

Ezzel kapcsolatban a finnek északi rokonainak, a l a p p o k n a k asszimilációjára is kell néhány szót fordítanunk.

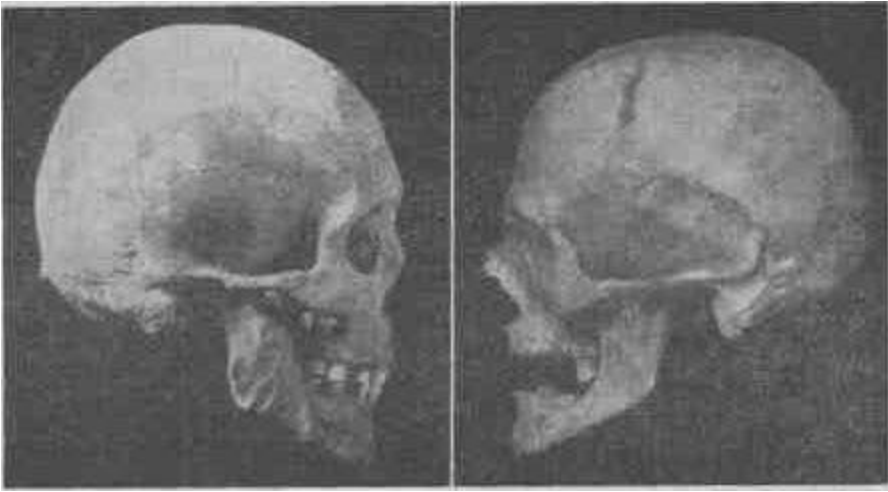
A régi szlávok idején a lappok is mélyen benn ültek Oroszországban. Terjeszkedésük határa még a XIV. sz.-ban is az Onyegától a Duna északi folyásáig, délen Nowgorod tartományig és Cserepovecig nyúlt. (L. e területek finn eredetű földrajzi elnevezéseit, 8. ábra.) Ezen terület felé kezdtek szivárogni a keleti szlávok és felvették, »elszlávosították« annak uralkodó fajtaelemét, a régi szlávoknál már leírt bradhykrán kurgán, vagy alpesi, illetve újabb elnevezés szerint lapp típust.

A keleti szlávok eleinte d é l felé is népi beolvasztás útján terjeszkedtek.

¹⁾ Kniezsa István: A szlávok őstörténete. A magyarság és a szlávok c. munkában (Szerk: Szekfü Gy.). Budapest, 1942. 30. old.

A Kr. e. IV. századtól a hunok betöréséig (Kr. u. 375) iráni népek voltak a déloroszországi steppék lakói. A Don jobb partjától Belső-Ázsiáig a szarmaták uralkodtak. Egyes törzseik (jazigok, roxolánok stb.) a Kr. e. II. században nyugatra törtek elő és levették a szkítákat (akkor vette fel Szkítia a szarmata nevet). A szarmata származású alánok tartózkodtak legtovább a déli steppéken. Az orosz fejedelmeknek a Don-vidék elleni hadjáratai bizonyítják, hogy e folyó torkolatánál még 1260. körül is alánok laktak.

A Balkán nyugati részének és Dél-Oroszországnak a rézkorban mediterrán, a bronz korban dinári volt a legáltalánosabb embertípusa. De nem hiányzott az utóbbinak az az ismert változata

a)

b)

4. ábra. Dinári típus a) Svinjarevciből (Észak-Horvátország), b) Zenicából (Bosznia).

sem, melyet népi vonatkozásai miatt az oroszok »szarmata« típusnak neveznek. Ezek adták meg az imént felsorolt és a történelemből ismert egyéb déli népek fő faji jellegét. Természetes tehát, hogy miután a szlávok növekvő hatalmának árnyékában e néptörzsek felszívódtak, általuk a keleti szlávok fajtörténete délen egészen másként alakult, mint északon.

Nyugatról, a Kárpátok felől szomszédos népekről szinte semmit sem tudunk. De az itt élt fajtípusok közül kettőt jól ismerünk.

Egyik az alpesi, mely először (Kr. e. V. sz.) a keltákkal jutott el a Kárpátok vidékére, Galíciába és Podóliába.

Másik a keleteurópai fajtának egy régibb, neolitik-, illetve bronzkori változata. R e c h e elemzte ki s hívta fel rá figyelmünket

(Reche-féle neolit-típus). Terjedését C z e k a n o w s k i Kievig tudta követni. Azonos a már említett preszláv típussal.

Mindkettő nagyon régi fajta, mégis feltűnő, hogy Galícia és Nyugat-Ukrajna (Volhínia) népességének ma is (összláv elemekkel keverve) ők adják egyik fő antropológiai jellegzetességét.

2. Fajkeveredés. A népi asszimiláció, mint általában történni szokott, itt is fajkeveredést vonít maga után. Ott, ahol ez bekövetkezett, a tiszta típusok határvonalai elmosódtak és az egyéneken a szétesett fajtajegyek a legkülönbözőbb kombinációkban találkoztak. A Moszkva vidékéről rendelkezésünkre álló X—XII. századbéli leleteken mindezt világosan szemlélhetjük.

Az összetételében kiegyensúlyozatlan emberanyag a szélsőséges kombinációk kiselejteződése következtében rendszerint előbb-utóbb megnyugszik, a variációs szélesség megszűkül és egyes harmonikus típusok fennmaradhatnak. Az említett moszkvai anyagban a koponya-index Bunak szerint a keveredés (következtében 73.53-ról 79.55-re emelkedett. A XVI. század után azonban, amikor a népi asszimiláció és a fajkeveredés üteme alábbhagyott, a koponyaindex mindössze 1 %-ot nőtt. Ezzel szemben azoknál a szomszédos finnénél, akik nem szlávósodtak el, hanem továbbra is beltenyésztésben éltek, a típus variációs szélessége változatlan maradt és a XVI. század után előkerült finn (koponyák alak- és nagyságméretei ugyanolyanok, mint a régieké.

Sok keleti szláv típus ilyen tájak szerint kialakult keverék. Így például a r i a z á n, az Oka folyó alsó vidékének uralkodó típusa, a Fdkete-tenger és Észak-Kaukázus mediterránjainak az oroszországi keleteurópai vagy keletbalti fajtával való keveredéséből jött létre. Ezzel kapcsolatban itt még csak annyit akarunk megjegyezni, hogy a keleti szláv típusok rendszertana azért olyan határozatlan és kialakulatlan, mert egyes szerzők ugyanazt a típust tiszta ősi fajtának, mások viszont csak keveréknek tartják. (Pl. a preszláv típust C z e k a n o w s k i önálló fajtának, P ö c h keletbalti-mongol-Tapp, B u n a k keleteurópai-pontusi keveréknek tartja.)

3. A társadalmi rétegződés is módosította a keleti szlávok biológiai összetételét.

Az egyik nép-, illetve fajtaelem helyenként és időnként társadalmilag háttérbe szorult, a másik viszont a többi fölé került. Az állandó kicserélődés hullámain természetesen minidig érezték a legmélyebben állóik is. Ilyen kicserélődés ment végbe az északi és keleteurópai típus között, ez egykor túlsúlyban lévő északi elemek viszonylag megfogyatkoztak a beáramló keleteurópaiakkal szemben s ezzel elvesztették elsőbbségüket.

Ellenkező folyamatra példa a v a r é g o k sorsa. Útjuk a Ladoga- és Ilmen-tótól Kievig vezetett, és a keleti szlávok társadalmában mindjárt felső réteggént foglaltak helyet. Államalapításuk már az írott történelem lapjaira tartozik, vállalkozásuk kimenetelét azért

nemcsak araeológiaiilag, hanem genealógiailag is nyomon követhetjük. Fejedelmeik már a (harmadik nemzedékben szláv nevet vettek fel, az a vezető réteg pedig, mely kíséretükből alakult, ugyanarra a sorsra jutott, mint amire azon időben valamennyi új alapítású ország idegen származású vezető rétege: kihalt, a vezető családok kihalását előidéző, jól ismert tényezők (pl. idegen éghajlat, visszavándorlás, rosszul sikerült házasságok, gyermektelenség) következtében.¹⁾

IV.

Nagyoroszok, fehéroroszok és ukránok.

A X—XI. században a keleti térség volt az európai kereskedelem középpontja. Délre volt Bizánc, melynek hatóköre a Dnyeperig ért,

5. ábra. Mediterrán típus Madarából (Bulgária).

északra Skandinávia, ahonnan évről-évre vikingek, normannok, varégek indultak el Európa minden tájára kereskedelmi vállalkozásokra. A finn öböltől a Dnyeper torkolatig vezető úton jutott el Kievig az a csoport is, mely a szomszédos szláv törzseket leverte s a kedvező gazdasági, kereskedelmi és kulturális (vallási) feltételek között az orosz nép politikai szervezetének alapítója lett.

A kievi uralom alig másfél századig tartott. Bizánc bukása és Skandinávia expanzív erejének hanyatlása miatt, de talán legfőképpen azért, mert a volgamenti kazár birodalommal együtt a keleti biztonság határok is összedőltek, Dél-Oroszország a világ szélére került és csakhamar a nomádok zsákmánya lett.

*) I. Gáspár: Ein Abschnitt aus der Rassenbiologie der ungarischen Aristokratie. 1935. Budapest.

Az orosz fejlődés súlypontja ettől kezdve kétfelé, északra és nyugatra helyeződött.

Az északi súlypont a szúzdali, a nyugati a halicsi fejedelemségek területén képződött ki.

A szúzdali fejedelemséggel a csendes hódítás korszaka kezdődött, elsősorban a gazdasági kolonizáció eszközeivel.

A finnek részint meghódoltak, részint elhúzódtak az oroszok elől.

A XII. század után a déli steppék népessége is északra menekült a tatár invázió elől. A Dnyeper jobb partja szinte pusztává lett és a moszkvai hatalom csak évszázadok után, északon megerősödve, kezdett néprajokat bocsátani a déloroszországi területek benépesítésére.

Halles a XII—XIII. században gyorsan felvirágzott. Ezt főleg helyzeti energiájának, földrajzi és politikai környezetének köszönhetette. Hatóköre ugyanis a Dnyeszter és a Prut közötti védett területeken, a Fekete-tengerig nyúlt.

A kétirányú politikai fejlődés az orosz nép biológiai differenciálódását is maga után vonta.

Az északi rész a finnekkel való keveredéssel a keletbalti fajta vonalán fejlődött tovább. A délnyugati (az egykori őshazától valamivel lejjebb), a régi fajtaelemek megőrzése mellett nyugatról kelta, délről szkita, szarmata és más régi népekből felvett preszláv, alpesi és dinári fajták vonalán alakította tovább fajképét.

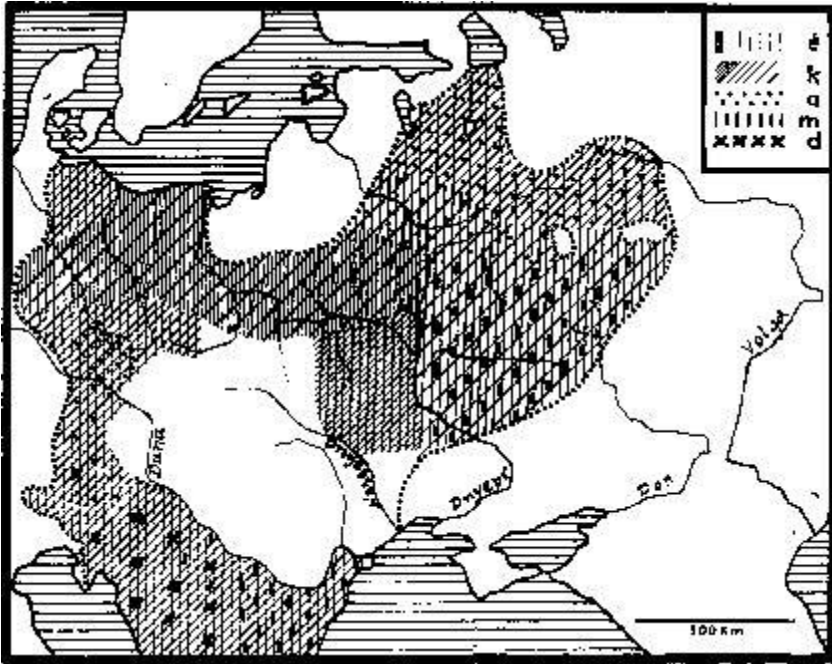
Kettőjük között éles határok sohasem alakultak ki. Poleszje mocsaras és erdős vidékein csak itt-ott emelkedett ki egy-egy földdarabka a jégkorszakból maradt morénák és homokdűnék helyén.

Északkeletén a moszkvai uralom alatt, délnyugaton Galícia és Nyugat-Ukrajna (Podólia és Volhínia), s közöttük a onai Fehéroroszország területén így kezdett a nagyoroszok, ukránok és fehéroroszok népe kifermődni. (Ukrajna déli és délkeleti része akkor még nem lépett be az orosz történelembe.)

Antropológiai módszerek a szlávok település- és kultúrtörténetének szolgálatában.

A szlávok fajtörténetét tárgyaló fejezet végéhez közeledve elmondhatjuk, hogy az antropológiai anyag elsőrendű forrásnak bizonyult azokra a korszakokra vonatkozóan, melyeknek még nem voltak írott emlékeik; vagy ha voltak is, kiegészítésre szorultak.

A felsorakoztatott leletek különösen két szempontból voltak segítségünkre. Először a szlávok, illetve egyes ágaik és törzseik településtörténetét, másodsorban a kultúrájuk fejlődésük különböző korszakait sikerült velük megvilágítani.

6. ábra. A szlávok faji összetétele a XII. sz.-ban.

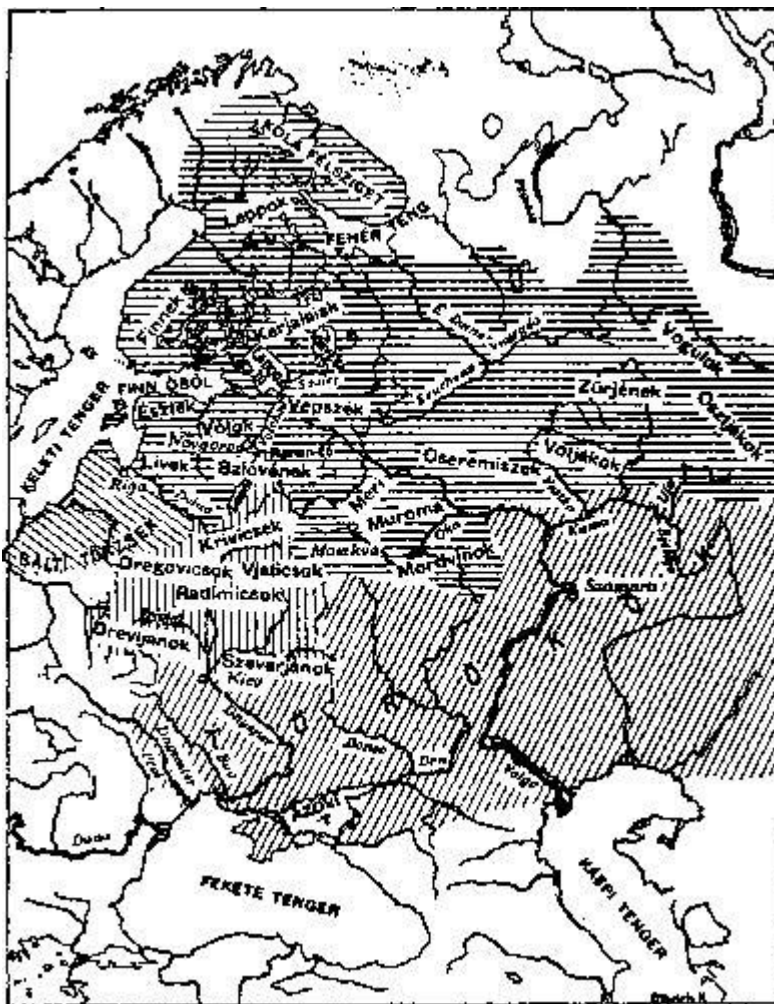
(Rövidítések: é — északi, k = keleteurópai, a = alpesi, m = mediterrán, d — dinári fajta.)

Láttuk ugyanis, hogy a fajták földrajzi megoszlása nagyjában megegyezett az egyes törzsek és ágak települési határaival. Azok a területek pedig, ahol kevert antropológiai anyagot találtunk, különböző származású népek településhelyei voltak.

Ami viszont a szlávok kultúrfejlődését illeti, az antropológia segítségével sikerült tisztázni, hogy egyes falcultúr javak (pl. kölcsön-szavak, társadalmi szervezet) átvétele egyszerű szellemi adaptáció útján történt-e (pl. a gótok és varégek esetében), vagy pedig a beolvadó idegen emberanyag hozta azokat magával (pl. a finnek és szarmaták esetében).

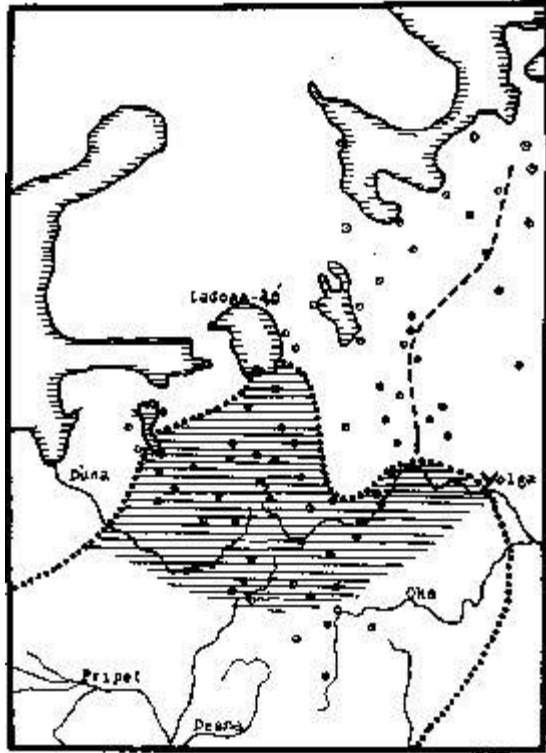
Megállapításainkat módszertanilag az a körülmény tette lehetővé, hogy az emberi egyedek és csoportok különböző antropológiai típusokban jelennek meg és az egyes fajtajegyek (pl. koponya-, arcalak stb.) kielemezhetőek minden fajkeveredés és népi asszimiláció ellenére is.

A továbbiakban is, amikor a keleti szlávok már törzsi tagozódás helyett kifejlett népként jelennek meg és sorsalakulásukba egyre

7. ábra. Oroszország népességi viszonyai a IX. sz. körül.
(Kniezsa I. munkájából.)

több tényező kapcsolódik bele, település- és kultúrtörténetük egyik legérdekesebb és legfontosabb kérdésének tisztázásában is az antropológia segítségünkre van. Ez a szlávok kelet európai terjeszkedésének és további népi (nagyorosz, ukrán, fehérorosz, stb.) differenciálódásának a kérdése. A feladat egyedül szellemtörténeti adalékok alapján nem oldható meg, szükség van hozzá magának a települő és kultúralkotó embernek az ismeretére is.

8. ábra. Régi szlávoklakta terület Oroszországban finnugor népek nyelvi és antropológiai nyomaival.

Jelmagyarázat:

- ▨ keleteurópai és brachykran fajták túlsúlya,
- ○ ○ nyugati finn folyónevek mai szláv területén,
- - - lapp eredetre visszavezethető helynevek keleti határa Oroszországban.

Összefoglalva eddigi fejtegetéseinket, az antropológiai és település-, illetve kultúrtörténeti adatok egybevetése alapján megállapíthatjuk, hogy már az ősszlávok emberanyagát is két főfajta adta: egyik az északi, másik a keleteurópai.

A X—XII. sz.-ban, amikor az első antropológiai leletek napvilágra kerültek (Porosz-, Orosz-, Csehországból, Jugoszláviából, Bulgáriából), az egyes szláv népcsoportok már faji összetételük szerint is nagyon különböztek egymástól. A két ősi fajta egyikben sem hiányzott, de

a keleti szlávokban az ú.n. keleteurópai,

a délszlávokban a Balkán nyugati felén a dinári, keleti felén a dinári és mediterrán típus került túlsúlyba,

a nyugati szlávok északnyugati csoportja ebben az időben már ldhanyaglott, s a germánságba olvadt ((poroszok), középső csoportja (Csehországban) alpesi elemekkel telítődött, egyébként azonban még a keleteurópai fajtának preszláv változata is falszínen maradt.

A keleti szlávok további fajtörténetük során több irányban differenciálódtak:

Oroszország északi felében számos finn törzs beolvasztása következtében a keleteurópai fajnak keletbalti típusa vált uralkodóvá; a legészakibb vidékeken laponoid jelleggel keverten.

Oroszország déli felé a prehisztórikus korokban a mediterrán és dinári fajták hatása alatt állt.

A mediterránok Oroszország közepéig hatoltak fel és ott a keletbaltikkal összetalálkozva, az oroszok riazán típusát alakították ki.

A dináriak a későbbi ukránoknak a fő alkatelemei. Az ukrán népiség kifejlődését a fajkép sajátos differenciálódása nagyon elősegítette. A keleti szlávok ugyanis a Volhínia—Podólia—Kárpátok közötti területen az ősi szláv elemek mellé újabb preszláv, valamint alpesi elemeket vettek magukba, délről pedig — olyan arányban, amilyenben a Krím és Kiev közötti terület is orosz befolyás alá került — a dinári elemek jutottak erősen szóhoz.

Végeredményben tehát, míg a keleti szlávok északi csoportja — a nagy orosz — a régi szláv (északi és keleteurópai) alapot a keletbalti és riazán típusok vonalán fejlesztette tovább, addig déli csoportja — az ukrán — a preszláv—alpesi—dinári vonalon fejlődött.

A nagy orosz és ukrán népi érintkezés határán kifejlődött fehér orosz csoport faji tekintetben is megoszlik. A déli rész az ukrán fajképihez, az északi a nagy oroszhoz áll közelebb.

A keleti szlávoknak ily módon való faji differenciálódása Oroszország népi történetének több érdekes fejezetéhez szolgál magyarázatul.

Irodalom: Toldt, Schliz, Virchow, Czekanowski, Matiegka Diskussion über die Altslawenfrage. Korr. Bl. Dtsch. Ges. Anthropol. 1912. Saller K Die Steinzeitschädel d. ehemaligen Russland. Anthropol. Anz. 1925. Hilden K. Zur Frage von der ostbaltischen Rasse. Acta Geographica, Helsingfors. 1927. Basma k o f f A. Les substrats ethniques de la population Russe au Temps pré historiques. Zeitsch. f. Rassenk. 1936. B u n a k V. The craniological types stb. Anthropol. Prag. 1932. és Zeitsch. f. Morph. u. Anthropol. 1936., S c h w i d e t z k y I. Rassenkunde d. Alislawen. Stuttgart. 1938.

MÁSODIK FEJEZET.

A keleti szlávok mai fajképe.

A SZLÁVOKRA VONATKOZÓ ANTROPOLÓGIAI KUTATÁSOK MEGSZERVEZÉSE.

A keleti szlávok népes családja a történelem folyamán több ágra szakadt, de egységük és összetartozásuk nyelvi és kulturális téren ennek ellenére is fennmaradt.

A különböző szellemi tudományok sohasem szűntek meg kutatni azt, hogy az egyes ágak mit őriztek meg az ősi összetartozás emlékeiből és milyen új elemeket vettek magukba későbbi útjaikon.

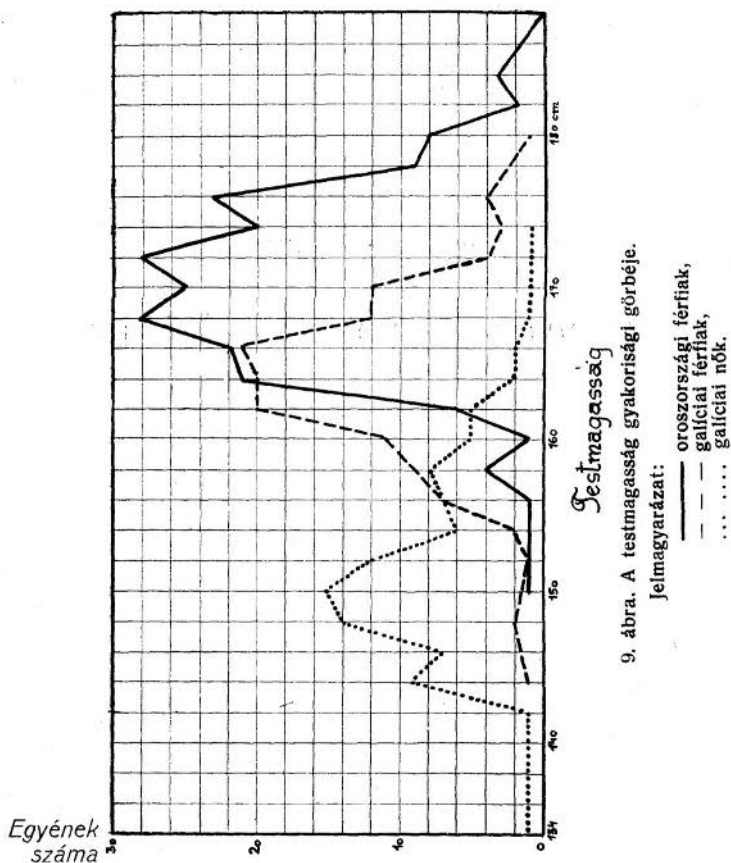
A nép azonban nemcsak szellemi, hanem biológiai közösség is, mely testi és lelki alkata szerint is sajátosan van jellemezve. A biológiai közösség viszont nem jelent egyben morfológiai-antropológiai egységet is. Sőt inkább úgy állnak a dolgok, hogy mennél jobban differenciálódik egy nép, annál változatosabbá válik morfológiai struktúrája is.

Éppen ez a folyton változó sokszerűség teszi majd lehetővé, és kínálja az antropológia számára azt az érdekes feladatot, hogy természettudományi módszerekkel kövesse nyomon az egyes népek belső struktúrájában végbement változásokat.

Amikor tehát az antropológia a szláv népek faji összetételét elemzi, kimutatja és elkülöníti egymástól az eredeti összetevőket és a későbbi járulékokat, akkor a néptörténet számára is hasznos munkát végez.

Az antropológia felhasználása a szlávokra vonatkozó történelmi kutatásokban mintegy félévszázados múltra tekint vissza.

Csehszországban Matiegka, a prágai egyetem antropológiai tanára, a történész Niderlével egyidőben már múlt század 90-es éveiben tanulmányozta a régi (X.—XII. századbeli) szláv sírokat. 1882-ben a hivatalos osztrák iskola-vizsgálatok, 1895-ben pedig a saját felvételei alapján elemezte Cseh-Morvaország

és Szilézia népességének faji összetételét. Beszámolója legutoljára egy reprezentatív műben (Ceskoslovenská vlastivéda. II. kötete 1933-ban) jelent meg.

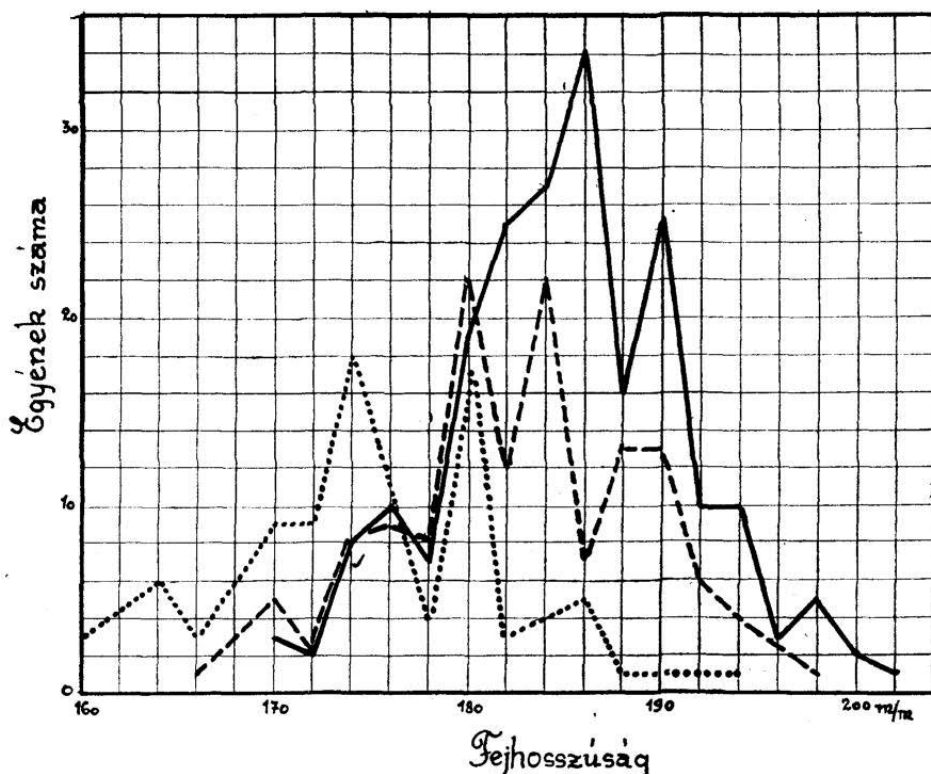
A fiatalabb kutatók (S u k, M a l y, A b s o l o n s t b. munkásságát hathatósan elősegítette az Amerikába szakadt antropológus-professzor, H r d l i c k a.¹⁾)

*) M a t i e g k a J. Histoire de l'anthropologie physique en Tchécoslovaquie, Anthrop. 1924. Praha.

Franke n b e r g e r Z. Die Anthropologie in der Tschechoslowakei. Zeitschr. f. Rassenkunde VII. 1938.

A Szlovákia nyugati részien feltart szláv sírok csontmaradványait Frankenberger, pozsonyi anatómus-professor ismertette (1930., 1935.). Ugyancsak ő gyűjtötte össze kérdőívek alapján 120 ezer gyermek haj- és szemszínadatát, és ezzel az első kísérletet tette Szlovákiában a különböző nemzetiségek faji összetételének meghatározására.¹⁾

Lengyelország krakói egyetemén 1905-ben szervezte meg Stolyhwo az első antropológiai laboratóriumot. A világháború

10. ábra. A fejhosszúság gyakorisági görbéje.

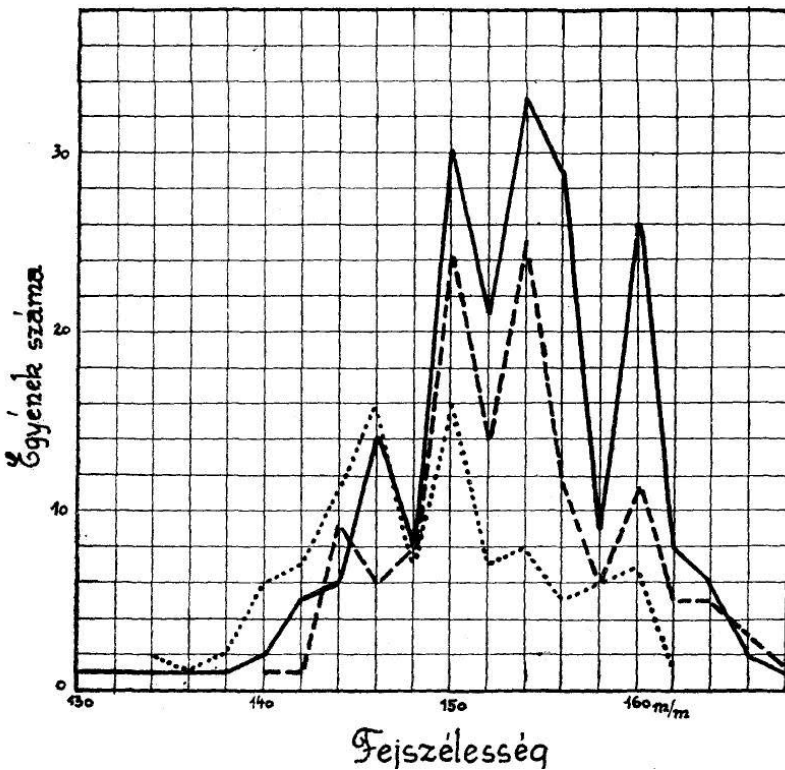
után már öt iktézetiben, öt külön központiban (Krakóban Talko-Hryniewicz, Ilyvóban Czeskanowski, Varsóban Loth és Mydlarski, Pozenben W r z o s e k) folytak azok a nagyméretű kutatások, amelyek eredményeként ma Lengyelország — beleértve az Oroszországból idekerült fehér orosz és ukrán vidékeket is — Európának fajbiológiai szempontból legalaposabban átvizsgált területe.²⁾

¹⁾ Frankenberger Z. Anthropologicke Studie ze Slovenska. Bratislava 1936.

²⁾ Schwidetzky I. Die Rassenforschung in Polen. Zeitschr. f. Rassenkunde. 1935.

Oroszországban is magas színvonalon állnak az antropológiai kutatások. Moszkvában 1879-ben megrendezték az első antropológiai és etnológiai kiállítást. Ezen számolt be Bogdanow a dél-orosz és szibériai kurgánokból előkerült leletek alapján Oroszország népvándorléskoraibeili lakóiról.¹⁾

Nemsokára az élő lakosság vizsgálatára is sor került. (Anucin, Rudenko, Zolotareff, Czepurkowskij stb.)²⁾ Orosz származású volt Deniker is, a világháború előtti korszak egyik

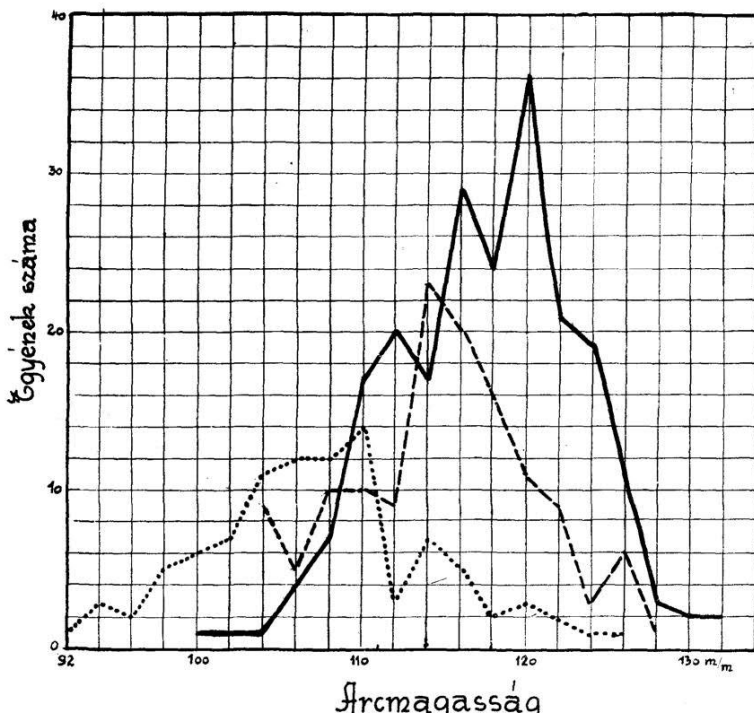
II. ábra. A fejszélesség gyakorisági görbéje.

legnagyobb antropológusa Párizsban adta ki alapvető művét az európai fajták rendszeréről, és ebben már nagyjából megtaláljuk a különböző keleteurópai, illetve orosz fajták és típusok ismertetését. (Les races et les peuples de la terre. 1900 Paris. II. kiadás 1926-ban.)

¹⁾ S tie da L. Die anthropologische Ausstellung in Moskau 1879. Arch. Anthropi. XXVI. 1900.

²⁾ Troitzki: Les études anthropologiques à l'université de Moscou. Bull. Mém. Soc. d'Anthrop. Paris VIII. 1930.

Az antropológiai kutatások a forradalom után sem szüntek meg. Búnak professzor moszkvai intézetében fajtudományi és származástani osztályokat szervezett. Leningrádban Visnewski, Tien-cinben Czepurkowski, Peipingben Sirokogoroff professzorok és munkatársaik hatalmas anyagot gyűjtöttek a nagyorosz, fehérorosz, ukrán és egyéb oroszországi népek fajismeretéhez. Ukraj-

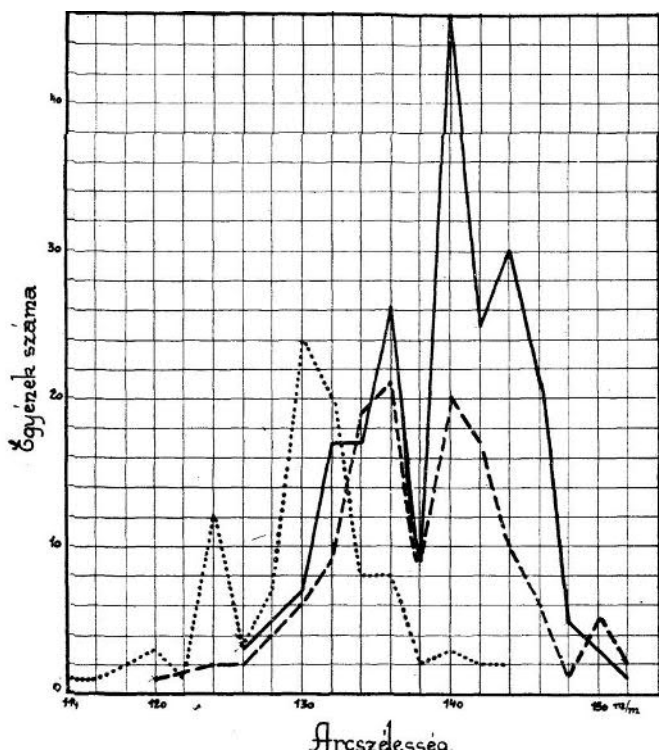
12. ábra. Az arcmagasság gyakorisági görbéje.

nában a kievi tudományos akadémia keretében indultak meg az antropológiai munkálatok. 1933 óta már a charkowi egyetemnek is van antropológiai intézete, amely Iwanowski professzor vezetésével az antropológiának különösen szociológiai és eugenikai irányát műveli.¹⁾

A Szovjetban a tudományos módszerekkel gyűjtött adatokat esetenként egészségügyi és gyermekvédelmi célokra is felhasználják. Némely felvétel már eleve egészen gyakorlati szempontokat szol-

*) Nicolaeff L.: Aperçu des travaux anthropologiques effectués a Kharkow Rev. Anthropol. XLIV. 1934.

Pl. valamely vidéknek, népességnek, egyes korosztályoknak és foglalkozási csoportoknak azért akarták tudni a testalkati, fej-, kez- és lábméreti adatait, hogy ezek ismerete alapján indítsák meg számukra a ruhák, cipők, sapkák, kesztyűk tömeggyártását. A kaukázusi, szibériai és turkesztáni telepítéseknél is felhasználták az antropológiai expedíciók adatait és gyakorlati tanácsait.

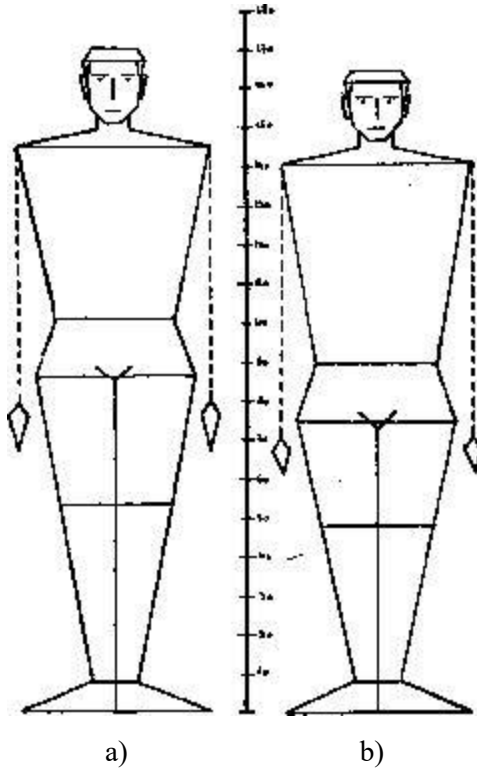
13. ábra. Az arc szélesség gyakorisági görbéje.

Bulgária antropológiai munkássága annyiban érdekel bennünket, amennyiben a szlávok már a IV—VI. sz.-ban megjelentek a Balkán keleti részén. Az itt feltárt csontmaradványok a szlávok fajtörténete szempontjából bizonyultak értékeseknek.¹⁾

¹⁾ Sei sow Chr.: *Rassenforschung und Rassenpflege in Bulgarien*. Rassen im Donauraum (Red. Gáspár J.), 1935.

J u g o s z l á v i á b a n Skerlj és Males foglalkoztak a délszlávok antropológiájával. Kimuttatták, hogy a Horvátországban és különösen Szlovéniában nagy számban található szőke fajtaelemek rokonai az északi és keleti szlávok fajtatípusainak.¹⁾

M a g y a r o r s z á g o n a Világháború után indultak meg a rendszeres antropológiai munkálatok, akkor, amikor szláv népességünk már nem volt. így a szlávok antropológiájával érdemben még nem foglalkozhattunk.

14. ábra. a) oroszországi és b) galíciai férfiak átlagtípusa.

Kárpátalja visszacsatolásával azonban megnyílt az alkalom arra, hogy a ruszinokat, a keleti szlávoknak ezt az érdekes és sajátos ágát antropológiai szempontból is tudományos vizsgálat tárgyává tegyük.

Eddig mindössze M a t i e g k á n a k egy kis dolgozatáról tudunk,²⁾ amelyiben a verchovinai iskolás gyermekek antropológiai

*) Skerlj B.: Rassenforschung in Jugoslawien. Rassen im Donauraum (Red. J. Gáspár 1935).

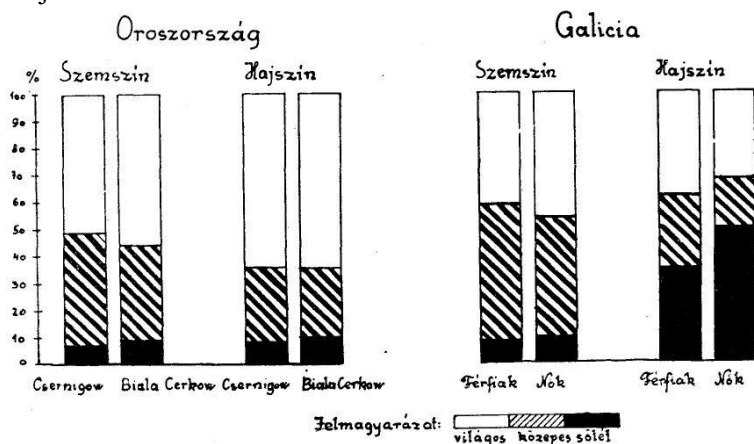
²⁾ M a t i e g k a u. Chrapko: Anthropologische Untersuchung der Schuljugend in der subkarpathischen Verhovina. Anthropol. Praha, 1940.

adatairól számol be. (A bojkókról, lemákokról és huczulokról elterjedt fajtaleírások eredetileg nem a kárpátaljai, hanem a (galíciai törzsekről készültek,¹⁾ és még ezek is helyesbítésre szorulnak.)

Azokat a vizsgálatokat tehát, melyek a ruszinság egészéről, egyes tájtypusairól, fajtörténetéről, vérségi rokonairól adnának felvilágosítást, ezután kell elvégeznünk.

A ruszinságra vonatkozó antropológiai vizsgálatok értelme és célja magától adva van.

Meg kell ismernünk mindenekelőtt a nép faji összetételét és tisztáznunk kell a benne talált típusok helyét a nyugati és kelet-európai fajták rendszerében.

15. ábra. A szem- és hajszín megoszlása.

Mivel pedig a kárpátaljai ruszinság sem maradt meg teljesen abban az összetételében, amelyben itteni életét megkezdte, azt is vizsgálnunk kell, hogy milyen újabb elemeket vett fel s milyen irányban változtatták meg fajképét a későbbi keveredések.

Ilyen elgondolásban munkánk a következő fejezetekre tagozódik:

Kiindulásként meg fogjuk rajzolni a nagyoroszok, fehéroroszok és ukránok fajképét orosz és lengyelországi szerzőik, valamint saját vizsgálataink alapján.

Azután a kárpátaljai ruszinság között végzett antropológiai felvételeink eredményeiről számolunk be, s ezek nyomán kíséreljük meg összehasonlítani a ruszinság és a többi keleti szláv nép fajképét.

¹⁾ Wowk Cm.: Antropologicseskija osobennosti ukrajinskogo naroda. Ukrainkij Narod. 2. kötetében 427—454. old. Moszkva 1916.

I.

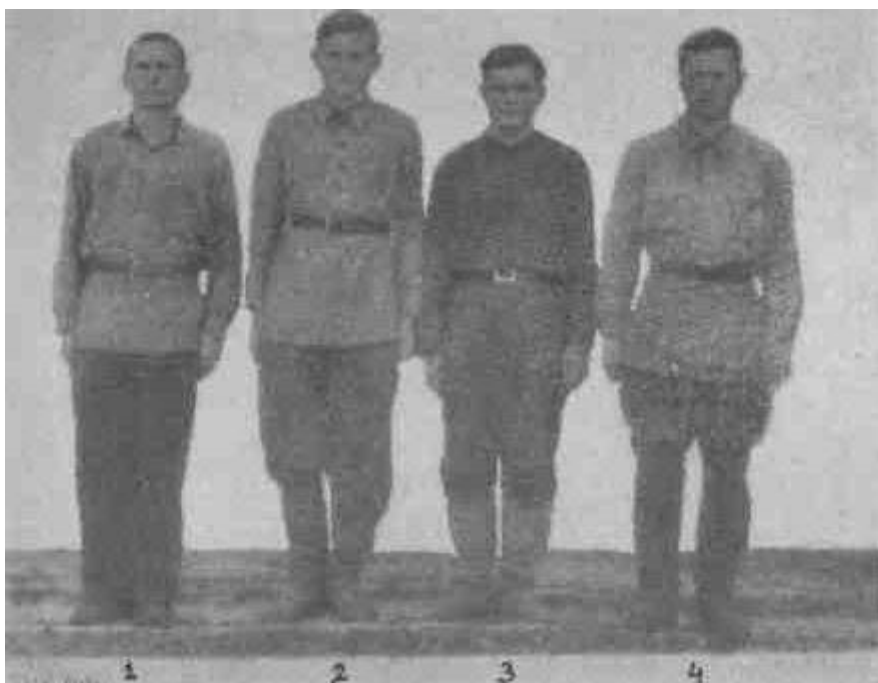
OROSZORSZÁG.

Saját vizsgálatok.

1942. nyarán Oroszországban végzett tanulmányutam során alkalmam nyílt antropológiai vizsgálatokra. (Tanulmányutam támogatásáért ezen a helyen is köszönetemet fejezem ki a Külügyminisztérium kulturális osztályának, a Kultuszminisztériumnak és a budapesti tud. egyetem részéről dr. K i s s F e r e n c professzor, orvosi d é k á n n a k .)

Kutatásaim — azonkívül, hogy kiindulásul és összehasonlítási alapul szolgáltak a későbbi, kárpátaljai vizsgálatokhoz — talán azért is számot tarthatnak érdeklődésre, mivel a kiválasztott helyek Oroszországnak kevésbé feltárt területei közé tartoznak.

Némely vonatkozásban sikerült is az itteni népesség faji összetételét az eddigieknél részletesebben megelemezni.

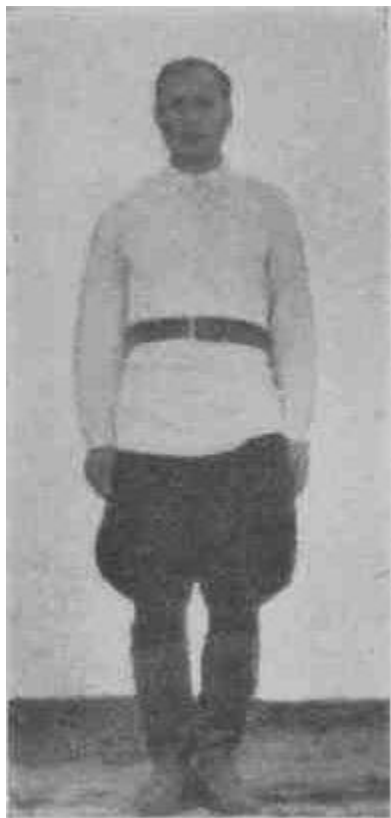
16. ábra. Oroszországi típusok (Csernigow tartományból).

1 = dinári-keletbalti, 2 = subnordicus, 3 = preszláv,

4 = (túlnyomóan) keletbalti típus.

A terület, amelyről vizsgálati anyagom származott, Csernigow déli és Biala Cerikow keleti körzetét ölelte fel. Előbbi helyen, Ukrajna, Fehéroroszország és Nagyoroszország határán, az ukránokon kívül sok nagyorosz és fehérorosz is él.

Kizárólag férfiakat, mégpedig 21—26 éves egészséges férfiakat vizsgáltam, összesen 205-öt. 141-et a biala-cerkowi, 64-et a csernigowi kerületből.

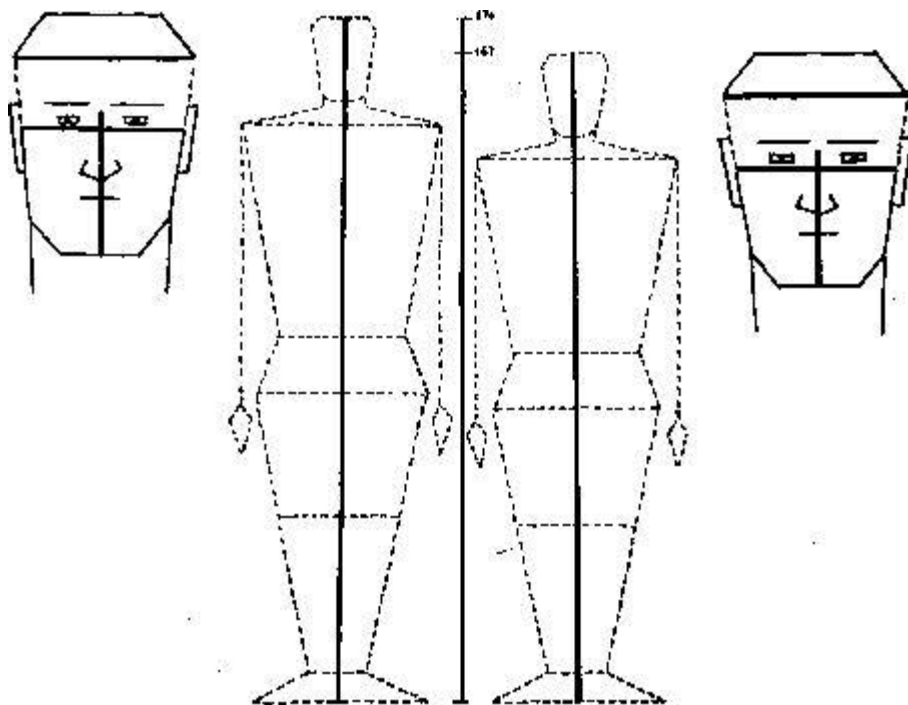
17. ábra. Északi keletbalti típusú férfi Csernigowból.

Felvételeimben a nemzetközileg szokásos antropometriai módszereket követtem, úgy, ahogy azok Martin (Lehrbuch der Anthropologie II. kiad. Jena 1928.) és Davenport (Guide to physical anthropology and anthroposcopy. New-York 1927.) könyveiben le vannak fektetve.

Felvételeim kiterjedtek az egyének alak-, nagyság- és színviszonyaira (termet, csípőtővismagasság, fejhosszúság és szélesség, arc-magasság és szélesség, homlok- és állszélesség, orrmagasság és szélesség, szem- és hajszín).

Ha figyelembe vesszük a fajfogalom meghatározását, amely szerint a faj olyan egyének csoportja, akik alak-, nagyság- és színviszonyaikban egymáshoz hasonlítanak, más csoportbeliektől ellenben különböznek, akkor megértjük, hogy a megvizsgált emberek faji meghatározásához miért van szükségünk a felsorolt jegyek ismeretére.

Néhány jeggyel természetesen még nem sikerül a fajt kimerítően jellemezni, hiszen a faji sajátságok kiterjednek az egyén valamennyi

18. ábra. A csernigowi és biala-cerkowi férfiak két típuscsoportja.

I. = magas termetű (északi, dinári), II. = középtermetű
(túlnyomóan keletbalti).

tulajdonságára. Arra azonban nagyon alkalmasak, hogy segítségével kimutassuk az egyes fajtákat elhatároló fontosabb testi különbségeket. A mi célunk pedig éppen az, hogy a keleti szláv népekben található fajtaelemek útját egymástól elkülönítve kövessük.

Eljárásunk ezek szem előtt tartásával tehát az lesz, hogy I. egyes fajtajegyek szerint osztályozzuk, vagyis típusokba soroljuk a megvizsgált egyéneket, II. a különböző jegyek együttes előfordulása alapján rekonstruáljuk az egész fajtípust.

Célunk eléréséhez a következő matematikai módszerek segítenek:

- I. Az egyes fajtajegyekre vonatkozóan kiszámítjuk azok
 - a) gyakoriságát,
 - b) átlagértékét,
 - c) átlag körüli elhelyezkedését, ú. n. szóródását,
 - d) osztályképződését.
- II. Az egész fajtípus rekonstruálását illetően kikutatjuk
 - a) két-két jegy belső összetartozását, korrelációját,
 - b) a legfontosabb fajtajegyekből képezhető kombinációkat.

Ezek már a fajtípusok és keverékek elhatárolására is alkalmasak.

19-20. ábra. Csernigow. Túlnyomóan keletbaltiak.

I.

Az egyes fajta jegyek.

a) A gyakorisági sorok.

A megvizsgált egyedekből a következő csoportok válnak ki: (Az 9—13. ábra grafikonján a — vonal jelzi.)

1. t e r m e t szempontjából egy magas (172—173 cm) és egy közepesen magas (168—169 cm) (1. 9. ábra),

2. c s í p ő m a g a s s á g szerint szintén egy magasabb és egy alacsonyabb,

3. a fej hosszúsága alapján három csoport emelkedik ki: egy hosszú (190 mm), közepesen hosszú (186 mm) és egy rövid (180 mm) (1. 10. ábra),

4. a fejszélesség szerint egy széles (161 mm), közepes (154 mm) és keskeny (150 mm) (1. 11. ábra),

5. az arcmagasságot illetően egy magas (121 mm) és egy alacsony (112 mm), (1. 12. ábra),

6. az arcszélesség alapján egy széles (144 mm), közepes (141) és keskeny (136 mm) (1. 13. ábra),¹⁾

7. a homlokszélesség szerint szintén egy széles (120 mm), közepes (116 mm) és keskeny (110 mm),

8. az állkapocsszélesség alapján egy gyakoribb széles (110 mm) és egy keskeny (100 mm).

A felállított gyakorisági sorokból tehát már sejthetjük, hogy a megvizsgált férfiak nem egy, hanem több típust képviselnek. Hogy ezeket elkülöníthessük, illetve egymással szembeállíthassuk, viszonyítási alapot kell keresnünk. Erre legalkalmasabbnak az átlagtípus kínálkozik.

*) A további tájékozódás megkönnyítése céljából a következőkben összefoglaljuk a típuselemzésben nemzetközileg használatos osztályozásokat:

Termet		férfi		nő		
	alacsony	x—159	cm	x—148.9		
	közepes	160—169.9	"	149—158.9		
	magas	170—x	"	159—x		
Fejhosszúság				fejszélesség		
	rövid	x—169	mm	keskeny	x—147	mm
	közepes	170—185	"	közepes	148—155	"
	hosszú	186—	"	széles	156—x	"
	Fejalak			jelző		
		hosszú	x— 75.9			
		köz. hosszú	76— 80.9			
		kerek	81— 85.4			
		rövid	85.5—			
Arcmagasság				arcszélesség		
	alacsony	x—117	mm	keskeny	x—135	mm
	közepes	118—123	"	közepes	136—143	"
	magas	124—x	"	széles	154—x	"
	Arcalak			jelző		
		széles	x— 83.9			
		közepes	84— 87.9			
		keskeny	88—			
Orrmagasság				orrszélesség		
	alacsony	x— 52	mm	keskeny	x— 33	mm
	közepes	53— 55	"	közepes	34— 36	"
	magas	56—x	"	széles	37—x	"
	Orralak			jelző		
		keskeny	x—69.9			
		közepes	70—84.9			
		széles	85—x			

21. ábra. Csernigow. Keletbalti.

b) Az állagtípus.

Megmértvén a csernigowi és biala-cerkowi férfiaknak alább felsorolt fajtajegyzeit, a következő átlagértékeket kaptuk (1. 3. táblázat).

3. sz. táblázat.

Az egyes fajtajegyek nagyságméretének átlagértéke.

Sorszám	Méret	n	átlag	S	v
1.	Testmagasság	203	170.99	5.7	3.33
2.	Csípőtővismagasság	202	99.51	5.1	5.02
3.	Fejhosszúság	205	185.58	6.2	3.34
4.	Fejszélesség	202	154.01	5.89	3.60
5.	Arcmagasság	205	117.88	5.9	5.10
6.	Felsőarcmagasság	203	66.82	4.25	6.36
7.	Arcszélesség	204	139.85	4.96	3.55
8.	Homlokszélesség	203	115.11	5.17	4.48
9.	Állszélesség	203	110.43	5.46	4.93
10.	Orrmagasság	203	48.42	3.55	7.33
11.	Orrszélesség	205	33.08	2.37	7.16
12.	Fejindex	203	83.09	3.56	4.24
13.	Arcindex	204	84.35	4.78	5.68

n = a megvizsgáltak száma, S = az egyes tagoknak az átlag körüli szóródásának mértéke, v = variációs koefficiens.

22. ábra. Csernigow. Keletbalti.

Az egyes fajtajegyek átlagértéke alapján a következő típus rajzolódik elénk:

Termet magas.

Törzs az alsó végtagokhoz képest rövid.

Fej hossza és szélessége a közepes és nagy méret határán.

Arc alacsony (közepes határán) és közepesen széles.

23. ábra. Nyezsín. Keletbalti-subnordicus.

Orr rövid és keskeny.

Fejalak (jelző szerint) kerek.

Arcalak (jelző szerint) középmagas, illetve közepesen széles.

Állszélesség valamivel kisebb a homloknál, az arc tehát lefelé valamelyest keskenyedik.

Ez a kép azonban nem egyetlen élő típusnak, hanem az egész vizsgált anyagból vont átlagnak a képe (1. 14. a) ábra).

24. ábra. Csernigow. Túlnyomóan északi típus.

c) A s z ó r ó d á s .¹⁾

Reálisabb tartalmat adunk az átlagtípusnak akkor, ha az egyéneknek az átlag körüli elhelyezkedését, szóródását (S) is kifejezésre juttatjuk.

A szóródás értéke vizsgálati anyagunkban 2.37 és 6.20 között mozog (1. 3. táblázat). A nagyobb szám az anyag nagyobb kevertségére mutat. Például a termet esetében az 5.7 cm-es szóródás azt fejezi ki, hogy a legtöbb egyén a 170.99 cm-es átlag fölött és alatt 5.7—5.7 cm határérték, azaz 176.69 és 165.29 cm között foglal helyet. Akik ezen a két határon túl vannak, szélsőséges variánsoknak számítanak.

A szóródásnak ez az ú. n. abszolút értéke azonban bizonyos korrekcióra szorul. A testmagasság esetében 5.7 cm-es és a csípő-

*) A fajtaelemzésnek ezzel az egyik matematikai módszerével kissé bővebben foglalkozunk, mivel a kárpátaljai összehasonlító vizsgálatokban különösen segítségünkre lesz.

magasságnál 5.1 cm-es — megközelítően azonos — számot ugyanis nem lehet hasonló értékűnek tartani, hiszen az előbbi esetben 170.99-es, utóbbi esetben csak 99.51 cm-es átlagról van szó.

Hogy a szóródás mértékét pontosabban fejezzük ki, minden egyes fajtajegy átlagát 100-nak vesszük és a szóródást ehhez viszonyítjuk. Ez az ú. n. relatív szóródás, kifejezője: a variációs koefficiens ($v = 100 \cdot S/100.$). A 3. sz. táblázatból kiolvashatjuk, hogy a variációs koefficiens legnagyobb a csipőmagasság, arc- és felsőaramagiasság esetében; anyagunk tehát meglehetősen kevert és a testarányokat, valamint az egyes alak- és nagyságjegyeket illetően több típusra különül el.

25. ábra. Subnordicus típus Fehéroroszországból.

d) A főbb fajtajellegek osztályalakulásai.

A típus jellemzésére olyan jegyeket is használunk, amelyeket nem lehet nagyságméretekkkel érzékeltetni. Ezek az alak- és színjellegek.

Az alakjellegek két nagyságméret viszonyából adódnak, és változataikat jelzőkkel fejezzük ki.¹⁾

¹⁾ A fejalak jelzője: a fejhosszúság és szélesség százalékos viszonya,

$$= \frac{100 \times \text{fejhosszúság}}{\text{fejszélesség}}$$
 Az arcalak jelzője: arcmagasság és szélesség százalékos viszonya,
$$= \frac{100 \times \text{arcmagasság}}{\text{arcszélesség}}$$

A színjellegek előfordulását a vizsgált anyagban százalékos megoszlásukkal fejezzük ki (1. 15. ábra).

Csoportképzés céljára tehát ezen jellegekre vonatkozóan nem átlagértékeket számítunk ki, hanem bizonyos nemzetközi konvenciók alapján osztályhatárokat állítunk fel.

4. sz. táblázat.

Az egyes fajtajegyek előfordulása.

	Csernigow		Biala Cerkow		Összesen	
	n	%	n	%	n	%
Termet						
alacsony	5	7.81	3	2.13	8	3.90
közép	27	42.19	50	35.46	77	37.55
magas	32	50.00	88	62.41	120	58.54
Fejalak (jelző szerint)						
közepesen hosszú	26	40.63	43	30.50	69	33.65
kerek	22	34.38	61	43.27	83	40.49
rövid	16	25.00	37	26.23	53	25.85
Arcalak (jelző szerint)						
széles	22	34.38	76	53.90	98	47.80
közepes	22	34.38	34	24.11	56	27.31
keskeny	20	31.25	31	21.98	51	24.88
Szemszín						
világos	33	51.56	79	56.02	112	54.63
kevert	26	40.63	49	34.75	75	36.58
sötét	5	7.81	13	9.22	18	8.78
Hajszín						
világos	41	64.06	91	64.54	132	64.39
kevert	18	28.12	36	25.53	54	26.34
sötét	5	7.81	14	9.93	19	9.26

A megvizsgált férfiak között tehát egy-egy kiválasztott fajtajegy szerint a következő csoportok (típusok) alakulnak ki:

A termet alapján, egy magas és egy közepesen magas típus.

Koponyaalak szerint van egy közepesen hosszú, egy rövid és egy igen rövid típus.

Arcalak tekintetében a nagyobb rész széles típusú, de egyenlő arányban van közepes és keskeny arcú is.

Az uralkodó világos szemű és hajú típus mellett van egy közepes színárnyalatú is. Sötét szem- és hajszín aránylag ritka (1. 7. ábra).

II.

A típusok rekonstruálása.

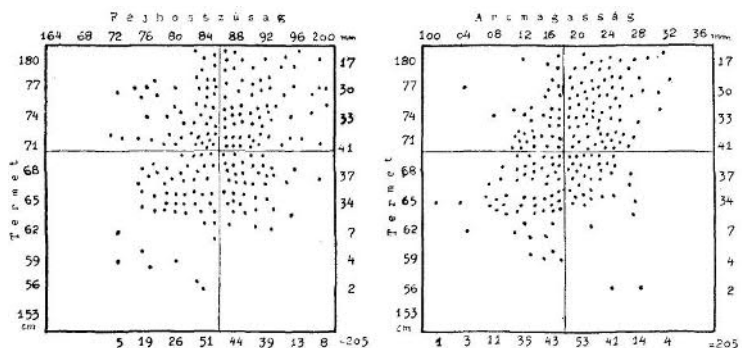
Most már a megmért tíz fajtajegy mindegyikéről tudjuk, hogy milyen típusváltozatokban fordul elő a megvizsgált oroszországi emberanyagban. Azt azonban még nem tudjuk, hogy ezeket a jegyeket az egyes egyének milyen kombinációkban viselik magukon. Azok az egyének ugyanis, akik pl. termetükre nézve az átlag fölött állnak, nem szükségképpen tartoznak a fejhosszúság vagy arcszélesség szempontjából is az átlagon felüliek csoportjába. Éppen a kombinációknak sokféle lehetőségéből adódik az egyének és csoportok jellegzetessége. Ha tehát a továbbiakban kikeressük a megvizsgáltak közül azokat az egyéneket, akik az említett fajtajegyeket ugyanolyan kombinációkban viselik magukon, amikor elértük végső célunkat: sikerült kielemeznünk (vagy helyesebben egymástól megkülönböztetnünk) az élő típusokat.

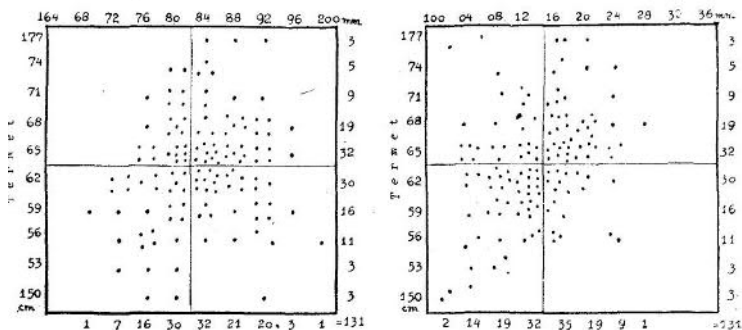
26. ábra. Zsitomir, Preszláv.

a) A k o r r e l á c i ó k .

A kombinációk közül egyesek meglehetősen állandóknak mutatkoznak, amennyiben a bennük résztvevő fajtajegyek még a keveredésben is csak nehezen szakadnak el egymástól. Az egész típusból tehát már nagyobb, organikusabb darabot sikerül kielemeznünk akkor, ha sikerül a különböző fajtajegyek kapcsolódásait, ú. n. korrelációit felderítenünk.

G A L I C I A

I. KORRELÁCIÓS TÁBLÁZAT

A természetfejhosszúság korrelációs együtthatója:

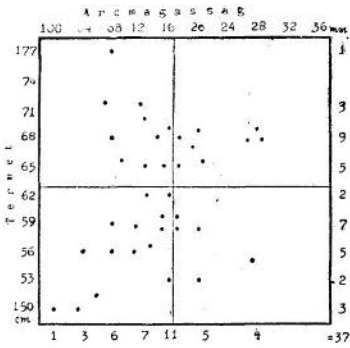
Oroszország: 0.102. Galícia: 0.093.

A természetarcmagasság korrelációs együtthatója:

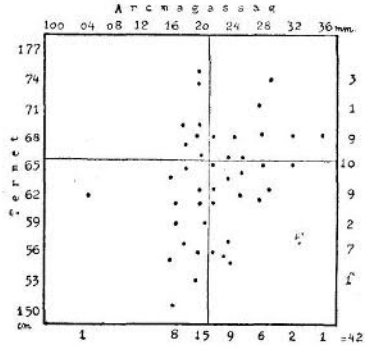
Oroszország: 0.255. Galícia: 0.356.

KÁRPÁTALJA

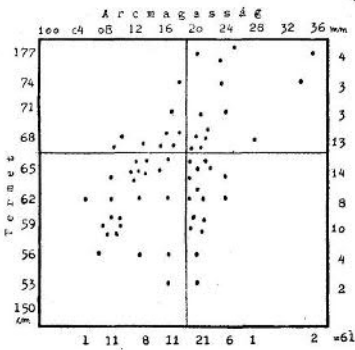
Lyuta

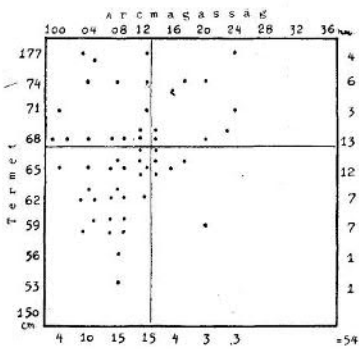
Felsőverecke

Rahó

Nagyarkonját

II. KORRELÁCIÓS TÁBLÁZAT

A termet-arcmagasság korrelációs együtthatója:
 Lyuta: 0329. Felsőverecke: 0-243. Rahó: 0473.
 Nagyarkonját: 0'235.

Eljárásunk az, hogy az egyéneket két-két fajtajegy alapján csoportosítjuk. Az így kiemelkedő kapcsolódások közül csak néhány példára szorítkozunk a következő oldalakon található korrelációs-táblákon. A végeredményeket az 5. sz. táblázatban sorakoztatjuk föl, ahol egyszersmind jelezzük a valószínű típusozást is.

5. sz. táblázat.

A termet, fej- és arcméretetek korrelációja.

Korrelációk	Típus
1. Termet — fejhossz	
magas — közepesen hosszú	északi
magas — rövid	dinári
alacsony — rövid	preszláv
közepes — közepesen hosszú	keletbalti, subnordicus
2. Termet — fejszélesség	
közepes — széles	keletbalti
magas — közepesen széles	dinári
alacsony — széles	preszláv
magas — keskeny	északi
3. Termet — arcmagasság	
magas — magas	északi, dinári
alacsony — alacsony	preszláv
közepes — közepes	keletbalti, subnordicus
4. Arcmagasság—arcszélesség	
alacsony — széles	preszláv
magas — keskeny	északi
magas — közepes	dinári
közepes — közepes	keletbalti

A kisebb alakjellegek közül néhánynak egymással és a fejalakkal való korrelációját szintén összeállítottuk (1. 6. sz. táblázat). Itt különösen két nagy csoport válik szét:

1. Visszafekvő járomtáj (arccsont) — egyenes orr — meredek nyakszirt — rövid fejalakkal (magas index); (dinári típust sejtet; 1. 27. ábra).

Ugyanezek a jellegek kevésbé meredek, inkább domború, sőt kidudorodó nyakszirttel — hosszabb fejalakkal (alacsonyabb index); (északi és subnordicus típusra lehet következtetni; 1. 24—25. ábra).

2. Kiugró járomtáj — homorú orr — domború nyakszirt — közepesen hosszú, vagy rövid fejalakkal (keletbalti vagy preszláv típus gyanítható; 1. 21, 22, 26. ábra).

A korrelációk tehát már több jeggyel jellegzett típus létezésére mutatnak. De ezek a típusok még mindig tág keretek, és nem fejezik

6. sz. táblázat.

A fejalak — járomtáj — orralak — nyakszírtáj korrelációja.

Fejindex	J á r o m t á j				O r r a l a k				N y a k s z í r t á j									
	vissza- fekvő		széles		mongolos		egyenes		homorú		domború		boltozatos		meredek		dudor	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
94—95·6	—	—	1	0·5	—	—	—	—	1	0·5	—	—	1	0·5	—	—	—	—
92—93·9	2	1	1	0·5	—	—	2	1	1	0·5	—	—	—	—	3	1·5	—	—
90—91·9	4	2	1	0·5	—	—	2	1	3	1·5	—	—	—	—	5	2·4	—	—
88—89·9	9	4·4	3	1·5	—	—	9	4·4	3	1·5	—	—	6	2·9	5	2·4	1	0·5
86—87·9	12	5·8	7	3·4	—	—	8	3·9	11	5·4	—	—	11	5·4	8	3·9	—	—
84—85·9	32	15·6	8	3·9	2	1	24	11·7	16	7·8	2	1	24	11·7	18	8·8	—	—
82—83·9	32	15·6	13	6·3	1	0·5	29	14·1	14	6·8	3	1·5	30	14·6	14	6·8	2	1
80—81·9	25	12·2	10	4·9	—	—	22	10·7	10	4·9	3	1·5	17	8·3	18	8·8	—	—
78—79·9	19	9·3	7	3·4	2	0·5	12	5·8	14	6·8	2	1	19	9·3	8	3·9	1	0·5
76—77·9	7	3·4	—	—	—	—	4	2	3	1·5	—	—	6	2·9	1	0·5	—	—
74—75·9	5	2·4	—	—	—	—	2	1	2	1	1	0·5	3	1·5	2	1	—	—
72—79·9	2	1	—	—	—	—	1	0·5	—	—	1	0·5	2	1	—	—	—	—
	149	72·7	51	24·9	5	2·0	115	56·1	78	38·2	12	6·0	119	58·1	82	40·0	4	2·0

ki az utolsó természetes típust: a fajtát. Ehhez még egy további differenciálásra van szükségünk. Ezt szolgálja a jellegek kombinációs táblázata.

b) A fő fajta jellegek kombinációi.

A 7. táblázat feltünteti az öt fő nagyság-, alak- és színjellegből képzett kombinációkat, Közülük egyesek csupán egyetlen egyszer fordulnak elő, mások viszont csak árnyalatilag különböznek egymástól.¹⁾

27. ábra. Biala Cerkow. Túlnyomóan dinári.

Kiindulási alapnak vegyük a szem- és hajszínjelleget.

1. Az egyéneknek körülbelül a fele kék, vagy szürke szemű és egyben szőke hajú. E csoport önmagán belül a test alak- és nagyságjellegei szerint két külön típust ölel fel:

az egyik magas termetű, keskeny fejű, magas arcú (északi típus),
a másik alacsonyabb termetű, széles arcú (keleteurópai).

¹⁾ Az így képzett kombinációk, illetve típusok határvonalai természetesen nincsenek minden önkény híján. Pl. azt az egyént, akinek termete 16920 cm, fejindexe 84.5, még a középtermetű és kerek fejű típus csoportjába sorozzuk, azt azonban, akinek a termete 170.10 cm, fejindexe 85.3, már a magas termetű, rövid fejű típusba. A két egyén azonban biológiailag alig különbözik egymástól. A természet a mesterségesen felállított határvonalakat nem ismeri. A típusmeghatározás módszertani tökéletlenségeit ezért nem egy, hanem többféle eljárással igyekszünk pótolni.

7. sz. táblázat.

Fajttípusok a csernigowi és biala-cerkowi férfiak között.¹⁾

Termet	Fejalak	Arcalak	Sötét szem, sötét haj	Kevert színű szem és haj	Világos szem, vilá- gos haj	Világosabb szem, söté- tebb haj
alacsony	köz. hosszú	széles közepes keskeny				
	kerek	széles közepes keskeny				
	rövid	széles közepes keskeny				
közepes	köz. hosszú	széles közepes keskeny		*	****	*****
	kerek	széles közepes keskeny	**	****	*****	*****
	rövid	széles közepes keskeny		***	**	****
magas	köz. hosszú	széles közepes keskeny	**	*	*****	*****
	kerek	széles közepes keskeny	*	***	*****	*****
	rövid	széles közepes keskeny	*	****	*****	*****

2. Elenyésző arányban kiemelkedik egy sötét szemű és hajú típus is. De még ez sem egységes, hanem elkülönül egy magas termetű, igen rövid fejű, magas arcú (dinári), és egy alacsony termetű, kerek fejű, széles arcú (alpesi) típusra.

¹⁾ Az egyes mezőkben feltüntetett pontok száma az illető kombinációkhoz tartozó egyének előfordulását jelzi.

3. A megvizsgáltaknak körülbelül a másik fele olyan csoportot alkot, amelyben a szem- és hajszínjellegek korrelációja megszakadt és

vagy sötétebb (közepes) színárnyalatú mind a szem-, mind a hajszín tekintetében (subnordicus).

vagy még gyakrabban világos szemmel sötét haj párosul (preszláv).

A színjellegeknek ilyen kombinációi elárulják; a népességben állandóan tartó keveredést, de egyben azt is, hogy a különböző fajtajellegek mindig visszaütnek és őrzői maradnak az ősi fajtáknak.

28. Előázsiai-mediterrán keverék a Krím-félszigetről.

A nélkül, hogy az egyes típusok és keverékek előfordulási arányát pontosan meghatároznók — erre később még visszatérünk — a kombinációs tábla egyszerű megszemlélése alapján is megállapíthatjuk, hogy a megvizsgált oroszországi férfiak között testalkati megjelenésük szerint két nagyobb csoportot különíthetünk el (1. 18. ábra):

az I. csoportbeliek magasabb termetűek; ide tartozik az északi és dinári;

a II. csoportbeliek többnyire középtermetűek; elsősorban a k e l e t b a l t i, másodsorban a p r e s z l á v típus sorozandó ide.

A két csoport azonban már hosszú idő óta keveredhetik egymással, mert

az északi és dinári fajú férfiak arca a tiszta típusnál alacsonyabb, illetve szélesebb (ez a második csoport biológiai hatása; 1. 16. és 17. ábra).

A keletbalti és preszláv férfiak viszont a típusnál magasabb termetűek és néha magasabb, illetve keskenyebb arcúak is, ami az első csoporttal való keveredés következménye (1. 16. és 23. ábra).

Az imént ismertetett típusokat a biala-cerkowi és csernigowi kerület összevont anyagaiból elemeztük ki. Ha azonban a 4. számú táblázatra visszatérve figyelemre méltatjuk az egyes fajtajegyek különböző gyakoriságát is a két kerületben, akkor kitűnik, hogy szem- és hajszín tekintetében nincsen lényeges különbség köztük, ellenben a biala-cerkowiak inkább a magas termetű, rövid fejű, széles arcú, azaz I. típushoz, a csernigowiak a közepes termetű és közepesen hosszú arcú, II. típushoz tartoznak. Vagyis az előbbi tartomány lakosságában több a keletbalti és a preszláv elem, az utóbbiban több az északi és a dinári.

Ez a faji differenciáltság megfelel annak a képnek, amelyet Oroszország északibb és délibb vidékeiről az eddigi irodalmi feldolgozások alapján kialakítottunk. Csernigow ugyanis Fehér- és Nagy-országnak határán már erősen az orosz keletbalti és a fehérorosz, illetve volhíniai preszláv fajták hatása alatt áll; ezzel szemben Biala Cerkow Ukrajnának az a része, amely már a dinári fajta hatáskörébe esik.

AZ OROSZORSZÁGI FAJTÁK RENDSZERTANA.

Színes és sokoldalú fajképpel ismerkedtünk meg vizsgálataink alkalmával. Oroszország főbb fajtaelemei mind megtalálhatók voltak benne. Ezekkel már jól felkészülten indulhatunk útnak a keleti szlávok többi népcsoportjának megismerésére is. Új fajtákkal nem fogunk találkozni, csupán az eddigieknek különböző módosulásaival, tájtípusaival és keverékeivel. Az egyes tartományok népének faji jellegzetességei azonban egyfelől ezekből a módosulásokból és keverékekből, másfelől a felsorolt fajták különböző arányú jelenlétéből adódnak.

Ezeknek a jellegzetességeknek a felkutatásában az orosz antropológusok már eddig is érdemes munkát végeztek, úgyhogy a ropant birodalom európai fele antropológiailag nagyjában és egészében fel van tárva, csupán a részletek kimélyítése van hátra. Ha viták merülnek fel a keleti szlávok; faji összetétele körül, azok jórészt az egyes elemek különböző elnevezéséből és értékeléséből származnak. Hogy ezeket további fejtegetéseinkkel kapcsolatban elkerüljük, röviden felsoroljuk a különböző elnevezések alatt szereplő, egyébként azonban azonos tartalmú fajtákat, illetve típusokat.

1. É s z a k i f a j t a . 170 cm-es termet. Rövid törzs, hosszú végtagok, keskeny kezek és lábak. Bőr rózsás árnyalattal. Világos haj, kék szem, keskeny orr (index 60 körül), keskeny arc (index 90 körül), viszonylag hosszú koponya (index 77—80). Pl. ilyen típusú koponyák kerültek elő az északi és nyugati régi szláv sírokból (1. 1. ábra).

1/a. Al-, vagy keverékfajtája a s u b n o r d i k u s t í p u s . (C z e k a n o w s k i gamma típusa). Jellemzi a közepes termet, erős testalkat, hosszú törzs, fehér bőr, sötétszőke haj, szürkészöld szem, közepesen széles orral (index 65), meglehetősen széles arc (index 83) és rövid fej (83). A járomtáj kiáll, az állkapocs is széles, s ez az arcnak szögletes alakot ad (1. 25. ábra). Különösen az egykor litvánok-lakta fehérorosz és ukrán vidékeken fordul elő.

2. M e d i t e r r á n fajta. 165 cm-es termet, közepesen hosszú törzs, barnás bőr, sötétfekete haj, sötétbarna szem, keskeny orr (index 60 körül), keskeny, ovális arc (86), hosszú fej (76 körül). D e n i k e r a nyugati (spanyol, olasz) mediterránok között is több változatot különböztet meg:

2/a. Keleti változatát B ú n a k és L e b z eltér a Fekete-tenger vidéke után p o n t u s i f a j t á n a k nevezte el, szembeállítva a mediterrán formakör déleurópai (ú. n. Deniker-féle inzuláris) és nyugateurópai (ú. n. atlanti) változatával.

Ez az alfajta Közép-Oroszország népességében a ikeletbalti fajttal elkeveredve az orosz népnek egyik legjellegzetesebb fajtaelemét, az ú. n. r i a z á n t í p u s t adta.

3. K e l e t e u r ó p a i fajta. Közép termet, hosszú törzs, rövid végtagok, zömök testalkat, szürke szem, hamvasszőke haj. Arc széles (82), fej közepesen hosszú, vagy enyhén rövid (82), orr enyhén homorú. A keleti szlávok uralkodó típusa (különösen a fehéroroszké és nagyoroszké). N o r d e n s t r e n g k e l e t b a l t i n a k, C z e p u r k o w s k i j v a l d a i típusnak nevezi, mivel a valdai dombos vidék orosz lakosságában különösen nagy számban találkozott vele.

3/a. P r e s z l á v t í p u s . C z e k a n o w s k i b é t a - t í p u s a, P ö c h sötét keleti fajtája. Alapjának a keleteurópai fajtát kell tekintenünk, de Pöch szerint mongol-lapp elemekkel, Bunak szerint a pontusi fajttal keveredett. Hajszíne sötét, szeme világos, orra a keleteurópainál homorúbb, arca alacsonyabb (jelző 80), termete alacsony (1. 26. ábra).

4. A l p e s i f a j t a . Közepes termet, zömök alkat (különösen a nők elhízásra hajlamosak). Szem és haj barna, fej kerek (83), arc kerek (80 körül), orr enyhén homorú, rövid.

4/a. Morfológiailag leginkább az alpesi fajtához lehet kapcsolni a lapp t í p u s t . Alacsony termet (165 cm alatt), hosszú törzs, rövid, széles kezek, lábak, sötét szem és haj, sárgás bőr jellemzi. Rövid, széles, lapos orr (66 fölött), széles arc, kiálló, mongolos járomtájjal (80 körül) és igen rövid fej (85). B ú n a k szerint a protoázsiai fajtának egyik ága.

Laponoid elemekkel találkozunk pl. a volhíniai és galíciai ruszinok között.

5. D i n á r i t í p u s . Magas (170 cm). Rövid törzs, hosszú kezek, lábak. Barnás bőr, sötét haj és szem, keskeny hajlott orr (60). Magas arc (jelző 85), rövid fej magas tarkóval (85). Ukrajna nyugati részében és a galíciai ruszinok között gyakori (1. 27. ábra).

6. E l ő á z s i a i f a j t a . Alacsony termet (165 cm), igen rövid fej (jelző 85) hosszú hátra futó homlokkal, erősen hajlott orral. A baj- és szemszín barna. Oroszország kaukázusi népei között elterjedt típus (1. 28. ábra).

7. T u r á n i f a j t a . L. később Ukrajna és Galícia c. fejezetben.

NAGYOROSZORSZÁG.

Az első keleti szláv fejedelemségnek, a Kievskaja Rusznak kétfelé szakadása nemcsak politikai, hanem népi és kulturális következményekkel is járt.

Az északkeleti és délnyugati fejedelemségek közti érintkezés az erdők és mocsarak nagy terjedelme miatt mindig nehéz volt, a tatár—mongol (megszállás (1223.) óta azonban teljesen lehetetlenné vált. Amikor pedig a keleti hódítók eltűntek, nyugatról a lengyel—litván uralom ékelődött Moszkva és Dél-Oroszország közé (1340—1648).

Négy évszázadnak kellett eltelnie, míg a két terület — a Galiciának, juttatott rész kivételével — újra egyesülhetett.

A »nagyoroszk« és »kisoroszk« fejlődés azonban ezen hosszú idő alatt egészen különböző irányban keresett érvényesülést.

A nagyoroszkok a XVI. sz.-ban meghódították Szibériát (1568), a XVIII. sz.-ban pedig elérték a Balti-tengert (1721). A kisoroszkok részben fegyveres felkelésekkel, részben külső országokba (pl. Magyarországra) való kivándorlással védekeztek a lengyel—litván hatalom túlkapásai ellen.

A lengyel hatalom megsemmisülésével megnyílt a dél felé való terjeszkedés útja. Ehhez azonban Moszkvának legszorosabb segítségre kellett lépnie a mai Ukrajnával. Csak így sikerült eljutnia Besszarábiáig, és a Kaukázusig.

Az évszázados külön fejlődés természetesen nem múlt el nyomtalanul a két nép életében. A Szentpétervári Tudományos Akadémia 1905. évi jelentése szerint a volhíniai, kievi és podóliai kormányzóságok »kisoroszk« népe csak nehezen értette meg az északi »nagyoroszk« nyelvet. Nyelvük mellett lelki alkatuk (temperamentum, karakter) is különböző hatások alatt formálódott ki. Sőt még tovább mehetünk: a két nép emberanyaga, faji összetétele is jelentősen módosult, amint ez a népek fajképéről élesen leolvasható. Antropológiai vizsgálataink azért ezen a vonalon is alkalmas eszköznek ígérkeznek arra, hogy a vázolt különböző fejlődési folyamatok irányát és terjedelmét újabb megvilágításba helyezzék.

1. Az RSFSR nyugati határától és a balti államoktól, valamint Fehéroroszországtól kiindulva a leningrádi, pszkowi, nowgorodi, szmolenszki, tweri és brianszki tartományokban, valamint Murmanszkban az é s z a k n y u g a t i o r o s z t í p u s uralkodik. Ez a keleteuró-

OROSZORSZÁG

pai típusok között aránylag magasnak tűnik fel (167 cm). Igen világos szem- és haj-színű, kerek fejalakú. Alapjában a keletbalti, illetve keleteurópai fajttal azonos; ennek ú. n. v a l d a i v á l t o z a t a.

A Felső-Dnyeper vidékének típusa (közepesen hosszú fej, a valdai típusnál valamivel magasabb, 168 cm) inkább a Deniker-féle s u b n o r d i c u s a l f a j t á h o z áll közelebb.

2. Moszkvától délre és délkeletre az Olka folyó vidékén, Riazán, Tambow és Pensa tartományokban az alacsony-középtermetű (165 cm), közepesen sötétebb színárnyalatú, közepesen hosszú fejű, széles arcú r i a z á n t í p u s válik ki a környék kerek fejalakú, világos színű népességéből.

3. Oroszország középső részéhez soroljuk a »fekete föld«-öv és a Volga középső vidékét, Ukrajnától keletre Kurszk, Voronezs, Saratow, Uljanov, Samara és Orenburg tartományokat. Itt a keleteurópai

8. sz. táblázat.

A nagyorosz fajták és tájtípusok főbb adatai.

Fajta Tajtípus	Keleteurópai v. keletbalti		Északpontusi		
	valdai	subnor- dicus	középső nagyorosz	riazán	Poleszje
1. Világos szemszín % (Martin szerint 13—16 sz.)	49	47	39	35	40
2. Testmagasság	167—168	168—169	166	165	166
3. Fej hosszúsága	185	191	186	192	185
4. Fej szélessége	154	154	153	152	152
5. Fejalak jelzője	82—84	80	80—82	79	82—84
6. Arc magassága	125	126	125	124	120
7. Arc szélessége	139	139	138	138	140
8. Arcalak jelzője	90	90	89	89	86
9. Orralak jelzője	61	91	64	64	—

(északnyugati orosz típus) és riazán típus keveréke, az ú. n. közép-ső nagyorosz típus uralkodik. A nyugati orosz típustól valamivel alacsonyabb termetével (166 cm), közepesen sötétebb színárnyalatával és szélesebb arcával tér el.

Ez a típus népesítette be a Volga—Don és Észak-Kaukázus vidékét is, és a szociális kiválasztás következtében 2 cm-rel magasabb lett.

4. Nagyoroszországnak északi és középső részeiben még ma is élnek finn (komi zürjének, permjások, votjákok, cseremiszek) és török idiómájú, de finn eredetű népek (csuvasok, kazáni tatárok és baskírok,).

9. sz. táblázat.

Az oroszországi finn eredetű népek fajtáinak és tájtípusainak főbb adatai.

Fajta Tájtípus	Urali		Lapp, vagy nyugati protoázsiai		Pontusi
	obi	középső volgai	kola- fél-szigeti	vjatka- kámái	vologda- kostromai keverék
1. Világos szemszín %	—	—	—	—	—
2. Testmagasság	157	163	155	162	165
3. Fej hosszúsága	192	187	184	186	185
4. Fej szélessége	149	150	152	152	153
5. Fejalak jelzője	78	80	83	82	82—84
6. Arc magassága	—	123	—	125	125
7. Arc szélessége	142	149	140	139	139
8. Arcalak jelzője	—	88	—	87	80
9. Orralak jelzője	—	72	72	—	64

Ezek között két típust különíthetünk el.

a) Egyik az északi finn, vagy l a p p t í p u s , a Kola-fél-szigeten.

b) Másik az u r a l i t í p u s , az uráli övhöz tartozó obi és volgai finnek között.

A lapp kerek fejű, az uráli közepesen hosszú, egyébként mind a kettő alacsony termetű és közepesen sötétebb színárnyalatú.

c) A vjatka—nkáma-i finnek a két típus keverékei, a lapp elemek túlsúlyával (»Vologda—Ikstroima-i keverék típus«).

FEHÉROROSZORSZÁG.

A Dnyeper északi vidéke eredetileg finn törzsek lakóhelye volt. A fehéroroszok (elnevezés 1613 óta használatos) a finnek helyére telepedett Ikrivicsi törzs utódainak tartják magukat. Hosszú ideig a litvánok, majd a kengyeliek politikai befolyása alatt álltak, s csak a parasztság maradt meg fehérorosznak.

Az ország déli része: P o l e s z j e , mocsaras erdős zóna, melyből csak itt-ott emelkedik ki egy-egy földdarabka a jégkorszakból származó morének és homoikdünék maradványaként. Zártságára jellemző, hogy 1934-ben repülőgépről fedeztek fel benne olyan lakott helyeket, amelyekről a hatóságoknak nem volt tudomása, viszoat az ott lakó emberek sem tudtak semmit a világháború utáni politikai változásokról.

Fehéroroszországinak; fehérorosz és poleszjuik törzseiről Talko-H r y n c e w i c z , F r a n k o w s k i és H e s c h felvételei tájékoztatnak. Főbb adataikat összefoglalja a 10. sz. táblázat.

10. sz. táblázat.

A fehéroroszok és poleszjukok antropológiai adatai.
(Összehasonlítás.)

	Fehéroroszok		Poleszjukok	
	északkeleti (Hesch) n = 124	nyugati (Talko- Hryniewicz) n = 369	(Talko- Hryniewicz) n = 202	(Frankowski) n = 1000
Termet	164.0	163.6	164.0	165.9
Fejindex	82.1	82.1	85.1	82.7
Arcindex	86.1	—	—	—
Orrindex	69.0	—	—	—
Szemszín	—	^{0/0}	^{0/0}	^{0/0}
kék	—	34.9	36.6	51.3
szürke	—	4.9	3.9	20.8
zöld	—	44.9	36.6	15.4
barna	—	15.2	22.8	12.4
Hajszín	—	^{0/0}	^{0/0}	^{0/0}
szőke	—	44.7	27.7	4.6
világosbarna	—	49.3	65.8	35.4
sötétbarna	—	5.7	5.9	59.8
fekete	—	—	—	—

A táblázatból kiolvashatóan a fehéroroszok, beleértve poleszjuk nevű törzsüket is, faji összetételükben nem egységesek. A Talko-Hryniewicz és Frankowski által megvizsgált csoportokban a világos keletbalti leímet lehet sejteni, a poleszjukokban némi dinári beütéssel (rövidebb fejalak, sötét haj), egyébként a preszláv jellegek uralkodnak.

M y d l a r s k i szerint (1924):

1. északon az alapjában keletbalti népesség erősen át van járva északi elemekkel,

2. a Poleszje vidékén kelet felől a subnordicus, vagy Czekanowski-féle gamma típus (világos árnyalattal), nyugat felől a preszláv, vagy Czekanowski béta típusa (sötétebb) uralkodik.

UKRAJNA.

A mai Nyugat-Ukraina Podóliával és Volhíniával, valamint a kievi térséggel a Dnyeper jobb partjáig terjed.

Utóbbi terület a szláv polánok lakóhelye volt.

Podóliában déli és nyugati hatások, mégpedig szkíta és ősi kelta, sőt a Déli-Kárpátok felől kelta előtti népi hatások is érvényesültek.

Amikor ezek: területek a lengyel hatalom befolyása alá kerültek, a Dnyeper egész jobb partját, de különösen a kievi kerületet

és Podóliát igyekeztek lengyelekkel benépesíteni. Az első kolonizációs hullámokat azonban a XVI. században a Chmelnickij-felkelés likvidálta. A török kiűzése után maradó lengyel telepekre a beolvadás sorsa várt.

Északra, Volhínia átmenet a podóliai síkság és a fehér-oroszországi Poleszje között. Itt egykor a nyugati finnek, majd a szláv dreveljánok törzse lakott. Annak idején ez a tartomány is a ikievi fejedelemségihez tartozott, és vele együtt szenvedett a mongol-tatár betörés alatt. Az alsó Dnyeper-vidék népe a Pripet erdői és mocsarai közé menekült. A tatárok elvonulása után azonban visszatértek régi otthonukba, és a megritkult lakosság közé lengyelek, litvánok, németek, ruménok, török-tatárok és egyéb ismeretlen népeiének özönlöttek. Kyrle prof. szerint a volhíniai családnevek máig is őrzik e sokféle népi származás bizonyítékait.

Dél- és Délkelet-Ukrán a mai népessége meglehetősen késői eredetű. A steppék gyarmatosítása némely helyen még a XIX. században is folyamatban volt. A népsűrűség itt ma is ritka (némely helyen km²-ként 5—10). Ezen csak a legutolsó két évtized nagy város- és ipartelepalapításai változtattak. Ezzel együtt azonban nagyfokú oroszosodás is kezdődött. Ugyanis az új városok és üzemek emberanyaga nem annyira az ukránokból, mint inkább a nagyorosz vidékek lakosságából került ki.

Ukrajna őslakossága, mint ezt a »Fajttörténet« c. fejezetben kimutattuk, az északi és kelet-európai fajkeverékhez állt legközelebb. Ehhez később kerek koponyájú, sötét szem- és hajszínű fajták járultak, amelyek két úton árasztották el Dél-Oroszország területét. Nyugatról a p r e s z l á v, délről a dinári, sőt Kis-Azsiából, Örményországból és Perzsiából az e l ő á z s i a i fajta is.

Bunak az orosz népességiben összefüggő török elemeket nem tudott felfedezni. Ez a megállapítás megfelel annak a történelmi ténynek, hogy a törökök Kelet-Európában való hosszú tartózkodásuk ellenére sem jutottak (a kulturális, majd vallási különbségek miatt) élettani (kapcsolatba az orosz néppel. Nem így azonban az ukránokkal, de azoknak is délnyugati részeivel, a Fekete-tengertől föl egészen Galíciáig. Itt meg is jelenik dinári elemekkel elvegyülve a t u r á n i, v. a l f ö l d i fajta (1. Galícia c. fejezetet).

Ukrajnában ma — településtörténetének megfelelően — négy fajterületet különböztetünk meg:

1. C s e r n i g o w vidéke. Átmenet a fehér-orosz poleszjei és a Dnyeper-jobbparti (1. lejjebb) típus között. Fajképét részletesen bemutatottuk saját vizsgálataink alapján.

2. V o l h í n i a. Lakosságának faji összetételét N. P ö c h alapvető vizsgálatai tisztázták (1925—1926), megállapítván roppant kevertségét és a nagyoroszoktól, fehér-oroszoktól és dél-oroszországi ukránoktól való eltérését.

11. sz. táblázat.

A volhíniai ukránok átlagtípusának főbb adatai.

	férfi n = 145—248	nő n = 196—395
Termet	164.6	155.1
Törzsmagasság	49.8	47.8
Fej hosszúsága	184.1	176.9
Fej szélessége	151.4	145.1
Arc magassága	120.5	109.9
Arc szélessége	139.5	132.1
Fejindex	82.2	81.8
Arcindex	86.6	83.4
Orrindex	66.5	63.01
Szemszín %		
kék	51	41
zöld	33	34
barna	16	25
Hajszín		
szőke	5	12
világosbarna	69	69
sötétbarna	26	19

Az átlagos típus alacsony-középtermetű, kerek fejű, a nők arca széles, a férfiaké kevésbé. Szemük nagyobb részét (kék, hajuk világosbarna (1. 11. táblázat). Vagyis már itt találkozunk azzal a faji megosztottsággal férfi és nő között, ami a galíciai és kárpátaljai ruszinok között szinte szabály számba megy.

Ez az átlagtípus a valóságban igen sokféle keverékből absztrahálódott. A (megvizsgált férfiak között mindössze 14%-ot lehetett tiszta fajúnak minősíteni; ezek pedig a következőképpen oszlottak meg: 5.2% északi, 4.2% preszláv, 2.4% dinári és 2.4% alpesi.¹⁾

3. A Dnyeper jobb partjának uralkodó típusa a dinári, világos szem- és hajszínű keleteurópai elemekkel keverve. Búnak csak annyit említ róla, hogy magas termetű (169 cm), kerek fejű (jelző 84) és egészen világos szemszínű mindössze 28% van közte. Az általunk kielemezett I. csoport típusa, bár világosabb, ehhez áll legközelebb, ami a földrajzi szomszédságból is következik.

4. A Dnyeszter alsó folyásától Dnyepropetrovszkig az előbbi típusnak valamivel alacsonyabb termetű (168 cm) és hosszabb fejalakú (jelző: 83), bár szintén kerek fejű változata uralkodik. A Prut és a Bug vidékén mediterrán nyomokat is megfigyelhetünk.

¹⁾ H. Pösch: Beiträge zur Anthropologie der ukrainischen Wolhynier. Mitt. d. Anthropol. Gesellsch. in Wien 1925, 1926.

II.

GALÍCIA.

Mintegy 40 millió lélek vallja magát ukránnak és az általuk lakott területek nagysága kb. félmillió km².

Ebből a (hatalmas népességből egy rész (kb. 5 millió) Galíciára esik.

Ez az országrész hét évszázaddal ezelőtt, a kievi fejedelemség lehanyaglása után, erős államalakulat volt (1154—1340). Akkor Volhínia is hozzátartozott, és azzal együtt került azután lengyel fennhatóság alá (1340—1772).

Lengyelország felosztású után Volhínia visszatért Oroszországhoz, Galíciát pedig az Árpád-házi királyok jogára hivatkozva a Habsburgok kapták meg (1772).

A galíciai ukránokkal, vagy ruszinokkal azonban nem ezen politikai elhelyezkedésük miatt foglalkozunk az oroszországiaktól elkülönítve. Az ok inkább az, hogy a galíciai ruszinság, miként a szomszédos volhíniai is, faji összetételében eltér az oroszországitól, különösen a Dnyeperen túlitól. Azután a kárpátaljai ruszinság nagy része közvetlenül belőle szakadt le. A reá vonatkozó antropológiai elemzésünk azért mindig Galíciába fog visszanyúlni. így tehát már csak módszertani megfontolásból is helyénvaló lesz külön tartani ezt az összehasonlítási alaphoz szánt vizsgálati anyagot.

Saját vizsgálatok.

A keleti szlávok fajképe, mely az orosz birodalomban még alaphatárán egészen egyszerűddé Ukrajnának nyugati és Volhíniának déli határa felé mind sokrétűbbé válik, a galíciai ruszinoknál olyan bonyolult lesz, hogy nehéz feladat a pontos kielemezése. A keleti szlávok alapelemei itt sem hiányoznak, de ezekhez annyi új elem járul, hogy már ezek kerülnek előtérbe a galíciai ruszinok faji vonásai között. Ezek az elemek részint Galíciának ősi, preszláv fajtájából, részint a nyugati szlávok fő típusából (alpesi fajta), végül pedig különböző délkelet-európai, dinári sőt előázsiai fajtákból származnak.

Mielőtt azonban bemutatnánk az ország egyes tájainak és a népesség különböző csoportjainak faji összetételét, egy kisebb területen saját vizsgálataink alapján elemezzük ki a galíciai ruszinságban jelenlevő típusokat.

Anyagom a Kárpátok túlsó oldalának Drohobycz, Stryj és Kolo-meá közti területéről származik. A megvizsgáltak száma összesen 193, ebből 132 férfi, 61 nő, valamennyi 21—26 év között.

Eddigi módszerünknek megfelelően most is először az átlagtípust rajzoljuk meg, majd az egyes fajtajegyek előfordulásának gyakoriságát számítjuk ki, végül ezek alapján rekonstruáljuk a biológiai élő tiszta és keverék típusokat.

a. Az átlag típus.

Termet közepes.

Törzs az alsó végtagokhoz viszonyítva hosszú.

Fej közepesen hosszú és közepesen széles.

Arc alacsony és közepesen széles.

Orr rövid és keskeny.

Fejalak (jelző szerint) kerek.

Az arc alakja (jelző szerint) alacsony, illetve széles.

A homlok szélesebb, mint az áll, vagyis az arc lefelé keskenyedik (1. 29—32. ábra).

Az egyes méreteket számszerűen a 12. sz. táblázat tünteti fel.

12. sz. táblázat.

Galíciai ruszinok főbb fajtajegyeinek méretei.

Méret	F é r f i a k				N ő k			
	n	átlag	s	v	n	átlag	s	v
1. Testmagasság	130	164.58	5.83	3.54	96	152.91	6.97	3.20
2. Csípőtővismagasság	61	89.88	5.72	6.37	—	—	—	—
3. Fejhosszúság	132	183.26	6.2	7.45	96	175.52	6.59	8.73
4. Fejszélesség	132	150.18	5.56	11.11	96	148.70	6.11	12.6
5. Arcmagasság	132	113.70	5.74	5.05	95	107.80	6.73	6.24
6. Felsőarcmagasság	132	65.02	3.66	5.63	96	61.57	4.29	6.98
7. Arcszélesség	132	138.43	6.01	4.34	96	128.88	5.21	4.03
8. Homlokszélesség	132	112.03	5.73	5.12	96	108.82	8.98	8.25
9. Állszélesség	131	106.21	4.66	4.38	96	99.44	5.68	5.72
10. Orrmagasság	131	47.51	2.77	5.83	96	44.35	3.10	6.99
11. Orrszélesség	130	30.60	1.87	6.12	96	23.25	2.21	9.41
12. Koponyaindex	132	83.89	3.73	4.44	95	84.73	3.60	4.26
13. Arcindex	131	83.46	4.00	4.79	96	82.12	4.94	6.03

Összehasonlítva a 12. sz. táblázat alapján a galíciai ruszin átlagtípust az oroszorszáigival, kitűnik, hogy termete sokkal alacsonyabb, törzse a végtagokhoz viszonyítva hosszú. Arca szélesebb és alacsonyabb. A nők arca fenn még szélesebb, lefelé még keskenyebb mint a férfiaké (1. 14. ábra).

b. Az egyes fajtajegyek gyakorisága.

Az egyes fajtajegyek gyakorisági görbéjét részletesen nem fejtjük ki; ezt a 9—13. ábra, mely az oroszországi anyagot is felöleli, szűk-ségtelenné teszi. Kitűnik (belőlük az, hogy a galíciaiak között is két

főtípus uralkodik. A nagyságméretekben jelentkező különbségek azonban arra mutatnak, hogy az oroszországi és galíciai főtípusok nem azonosak; azonkívül a férfiak és a nők típusmegoszlása sem fedi egymást.

c. Az egyes fajtajegyek osztályozása.

A természetet illetően férfiaknál első helyen egy közepes, második helyen egy magas típus áll. A nőknél a közepes természetűek aránya kisebb mint a férfiaknál, és utána eltérően a férfiaktól, nem a magas, hanem az alacsony típus lép előtérbe.

29. ábra. Przemysl környéke.
Keletbalti.

30. ábra. U. o.
Keletbalti-északi.

A közepesen hosszú fejű típus, mely a csernigowiak között a legerősebben van képviselve, itt háttérbe szorul a kerek és rövid fejű típussal szemben.

A szélesebb arc viszont itt általánosabb.

A világos szemszín aránya alacsonyabb, mint az oroszországi csoportban, ezzel szemben erőteljesebben van képviselve a közepes és kevert színárnyalat. A sötét szemszín aránya itt is jelentéktelen (1. 15. ábra).

Feltűnő különbség, hogy a hajszínből a közepes és sötét árnyalat uralkodik, míg az oroszországi ukránok között ez a típus egészen elenyésző volt. A nők között még több sötét hajú van, mint a férfiak között (1. 15. sz. táblázatot).

31. ábra. Drohobycz környéke. Preszláv,

32. ábra. U. o. Dinári-preszláv.

13. sz. táblázat.

A galíciai ruszinok főbb fajtajegyeinek gyakorisága.

	férfi	%	nő	%
Termet				
alacsony	22	16.66	17	27.86
közepes	84	63.63	34	55.73
magas	26	19.68	10	16.40
Koponyaalak				
közepesen hosszú	32	24.24	8	13.11
rövid	57	43.18	30	49.18
igen rövid	43	32.57	23	37.70
Arcalak				
széles	79	59.84	35	57.37
közepes	28	21.21	19	31.14
keskeny	25	18.83	7	11.47
Szemszín				
világos	56	42.42	28	45.90
közepes	65	49.24	27	44.26
sötét	11	8.33	6	9.83
Hajszín				
világos	50	37.87	20	32.78
közepes	36	27.27	11	18.03
sötét	46	34.84	30	49.18

33. ábra. Túlnyomóan dinári.

34. ábra, Dinári-északi.

35—36. ábra. Kolomea. Keletbalti-dinári.

A fajtípusok.

Ha ezek után rekonstruálni akarjuk a megvizsgáltak között előforduló típusokat, ismét a fajtajegyek különböző kombinációból kell kiindulnunk (1. 14. táblázatot).

14 sz. táblázat.
Fajtípusok a galíciai ruszinok között.

	Fejalak	Arcalak	Sötét szem, sötét haj	Kevert színű szem és haj	Világos szem, vilá- gos haj	Világosabb szem, söté- tebb hajsín
alacsony	köz. hosszú	széles közepes keskeny		**	*	*****
	kerek	széles közepes keskeny	*	*	**	****
	rövid	széles közepes keskeny		*	*	*****
közepes	köz. hosszú	széles közepes keskeny	*	****	***	****
	kerek	széles közepes keskeny	**	****	*****	*****
	rövid	széles közepes keskeny	*	****	*****	*****
magas	köz. hosszú	széles közepes keskeny		*	*	****
	kerek	széles közepes keskeny	*	**	**	*****
	rövid	széles közepes keskeny			***	*****

Valamennyi kombináció felsorolását természetesen most is mellőznünk kell, és beérjük a leggyakoribbakkal, annál is inkább, mivel még ez a redukció is nagy nehézségekbe ütközik. A galíciai ruszinság faji összetétele ugyanis sokkal bonyolultabb, mint az oroszországi ukránoké. Több fajtaelem és sokféle új keverékalak lép előtérbe.

Mindenekelőtt szembeszökő az a különbség, hogy a magas termetűek csoportja, a már ismert I. csoport, amely az oroszországi

37. ábra. Kolomea. Dinári keletbalti (kék szem, szőke haj).

38. ábra. Túlnyomóan dinári, preszláv nyomokkal.

39. ábra. Túlnyomóan mediterrán, keletbalti keveredéssel.

vizsgáltak között erősen képviselve van, itt visszahúzódik és a közép-termetű, széles arcúak csoportjának engedi át az első helyet. De ezen az ú. n. II. csoporton belül is, nem a világos szemű és hajú, azaz keletbalti, hanem a világos szemű, de sötét hajú preszláv típus erősödött meg.

Kifejezetten alacsony termetű egyének is nagy számban fordulnak elő, amire az oroszországi anyagban csak elvétve volt példa. Ez a csoport képviseli tisztán a preszláv fajtát, valamint a Galíciában számottevő a l p e s i fajtát is. Ezeknek középmagas termetű változatai a magas I. csoportbeliekkel való keveredés következtében jöttek létre.

Figyelemreméltók ezen alacsony termetű csoporton belül a közepesen hosszú, illetve keskeny fejű, többnyire sötét hajú egyének is; számuk elenyésző, de egy újabb fajtípusnak, a m e d i t e r r á n n a k a szerepére mutatnak.

Az I. típusban nem nehéz az Ukrajnában bemutatott v i l á g o s d i n á r i típust felismerni. A dinári faj szerepe azonban a galíciai ruszinságban nagyon kiegyensúlyozatlannak bizonyul. Ott a dinári és keleteurópai fajta keveredéséből önmagában lezárt, harmonikus változatok alakultak ki (pl. a »dnyeper jobbparti« típus), itt a dinári fajtajegyek gyakran egészen mozaikszerűen jelentkeznek és bizarr kombinációkban érvényesülnek. Pl. keletbalti arcon hosszú, egyenes orr, vagy magas dinári arcon homorú orr¹⁾ (l. 35. ábra), hosszú fejen lecsapott nyakszirt, magas arc, és gyengén fejlett (keletbalti jellegű) áll¹⁾ (l. 37. ábra).

A dinári fajta befolyásának tulajdonítható az is, hogy a »keskeny«, helyesebben magas arc nemcsak a dinári, hanem a különböző fajtakeverékű galíciai ruszinok között is oly gyakori (l. 32, 36. ábra).

A megvizsgált galíciai férfiak és nők fajképének megrajzolásával természetesen nem merítettük ki az itteni egész ruszinság fajproblémáját. Felvételeink azonban elsősorban nem is ezt, hanem azt a célt szolgálták, hogy közvetlen vizsgálati anyaggal rendelkezve összehasonlítási alapot teremtsünk egyfelől az oroszok, illetve oroszországi ukránok, másfelől az ezután tárgyalásra kerülő kárpátaljai ruszinok felé.

Az eddigi legfőbb eredményünk az, hogy valamennyi előbbi fejezetben felsorakoztatott vizsgálati csoport közül a volhíniaiakkal legkönnyebb megtalálni a morfológiai és a származástani kapcsolatot. A többi csoportban való eligazodást megkönnyíti az a kétirányúság, amely a galíciai ruszinság fajképét általában jellemzi. A ruszinságnak egyébként közös gyökerű fajképe ugyanis észak és dél felé két típus felé hajlik el.

Ennek bemutatása végett ideiktatjuk különböző szerzők vizsgálati eredményeit. A 15. táblázat az északi csoportra, a 16. táblázat a délire vonatkozik.

*) Vizsgálati anyagunkban pl. 90 feljegyzett esetben 67 = 74.44% boltozott, 20 = 22.22% meredek, 3 = 3.33% kidudorodó tarkót találtunk, 130 feljegyzett esetben 77 = 59.23% egyenes, 44 = 33.84% homorú és 9 = 6.92% domború orralakot jegyeztünk fel. Ezeknek az egyes fajtajegyeknek előfordulása nem felel meg az egész típusok gyakoriságának, ami a típus hasadására mutat.

15. sz. táblázat.
Galíciai ruszinok főbb fajtajegyei.

	Mayer-Kopernicki galíciai ukránok		Wrzosek Novisac		Talko-Hryniewicz Bresko	
	473 férfi	133 nő	106 férfi	120 nő	116 férfi	94 nő
Termet	164.5	152.7	164.8	153.3	166.7	155.7
Fejindex	83.5	82.4	85.3	85.4	83.8	85.0
Arcindex	—	—	82.8	82.8	83.0	79.0
Orrindex	—	—	70.6	72.4	70.9	70.2
Szemszín	‰	‰	‰	‰	‰	‰
kék	17.2	12.8	66.4	46.7	31.0	46.8
szürke	32.0	24.8	11.8	28.5	36.2	43.6
zöld	14.8	16.5	2.7	0.8	—	—
barna	32.0	45.9	19.1	24.2	32.7	9.6
Hajszín	‰	‰	‰	‰	‰	‰
szőke	29.3	30.1	35.5	40.8	26.7	21.3
világosbarna	45.0	47.3	52.8	51.7	43.1	69.1
sötétbarna	6.4	5.3	10.0	2.5	22.4	7.4
fekete	19.3	17.3	—	—	—	1.1

A 15. és 16. táblázat egybevetéséből nagy általánosságban olyan kép rajzolódik elénk, hogy

az északi csoportbeliek a déliekhez képest 4—5 cm-rel alacsonyabb termetűek, fejalakjuk valamivel hosszabb (jelző: 83—85), arcuk alacsonyabb (jelző: 82—83, nőké még kisebb), az orr alakja többnyire rövid vagy széles, világos szem és hajszín gyakoribb. Ebben a típuskeretben a keleti (balti és a preszláv) fajták foglalnak helyet.

Ezzel szemben a déli csoportbeliek magasabb termetűek (167—170 cm), fejalakjuk rövidebb (jelző: 84—85), arcalakjuk sokkal magasabb (jelző: 87), az orr hosszabb és gyakran enyhén domború. Ezt a típuskeretet leghatékonyabban a dinári fajta befolyásolja.

Ami a két csoport távolabbi kapcsolatait illeti, a 15. és 11. táblázat összehasonlításából minden további nélkül kínálkozik az a megállapítás, hogy Galícia északi ruszin csoportja fajilag a volhíniaiakhoz áll legközelebb, ha egyáltalán nem azonos vele. Ez egészen magától értetődik, ha figyelembe vesszük a galíciai ruszinság történelmi kapcsolatait más népekkel. Volhínia és Podólia tartomány természetes súlypontja földrajzi fekvésük és gazdasági érdekük, valamint a tatárok elleni védekezés miatt mindig Kelet-Galíciában, a vörösrutén fedelemségben volt.

Galícia délkeleti részei ellenben mindenkor Moldva és Bukovina felől egészültek ki. Innen áramlottak észak felé a történelem kezdete óta a különböző dinári és hozzá kapcsolódó előázsiai, me-

40-41. ábra. Mediterrán-keletbalti.

42. ábra. Przemysl vidéke.
Keletbalti, enyhe alpesi vonásokkal.

43. ábra. U. o,
Preszláv, mongolos.

diterán, sőt (az előázsiai—mongol keveredésből származó?) turáni elemek is (Ivanovskij elnevezése).

Ami az utóbbiakat illeti, súlyuk nem nagy. Tömegfelvételünkben azért nem csupán egyedi előfordulásban tűntek föl. Rosztóczy és munkatársai elemzése szerint a turáni, vagy Bartucz elnevezése szerint az alföldi fajtát, a következő vonások jel-

16. sz. táblázat.

Galíciai ruszinok főbb fajtaegységei.
(Déli csoport.)

Szerzők	Volkow	Suk	Cipriani
Termet	169·0	167·2	170·4
Fejindex	84·4	85·0	84·4
Arcindex	—	87·0	87·3
Orrindex	71·1	—	61·8
Szemszín %			
világos	58·9	—	60·0
kevert	20·3	74·7	28·0
sötét	21·7	25·3	6·0
Hajszín			
szőke	4·35	12·5	8·00
világosbarna	8·70	86·9	20·0
sötétbarna	86·00	—	72·0

lemzik: kis-közepes termet (164.1 om), rövid fejalak (fejhosszúság 183.24 mm, fejszélesség 155.91 mm, jelző: 85.11), közepes, kissé széles arc (arcmagasság 118.06 mm, arcszélesség 140.82 mm, jelző: 83.85), hajszín 47% gesztenyebarna, a többi sötétebb, szemszín 23% világosbarna, a többi sötétebb, az orr rövid, enyhén hajlott, az arc kissé lapos, alakja lekerekített négyszög, a szemrés kicsi. A galíciai huczulok és a kárpátaljai ruszinok déli csoportjai között gyakrabban fogunk ezzel a típussal találkozni.

Befejezésül még a felsorolt fajták népi vonatkozásaira is keil néhány szót fordítanunk.

Mint a keleti szlávok fajtörténetéből tudjuk, a keletbalti és a p r e s z l á v elemek régi szláv hagyatéknek számítanak. Ma már természetesen a többi fajtaelem is szerves, elkülöníthetetlen része a ruszinságnak, azonban kimutathatóan népi asszimiláció útján jutottak beléje.

A legmarkánsabb népi csoportnak kétségtelenül a huczul mutatkozik. A Prut és a Cseremosz vidéki ruszinokba a XIV. sz. óta nemcsak oroszországi ukrán, lengyel, német és rumén, hanem a Fekete-tenger környékien és a délolaszországi steppék világában pusztulásnak; indult török elemek is jutottak, mégpedig nagy mértékiben. Ez Cipriani szerint a huczulok családneveiből és faji összetételéből (dinári—előázsiai—mediterrán—turáni) egyaránt megállapítható. A moldvai és galíciai ukránok (tehát a Dnyeper jobb- és balparti ukránjaitól eiltérő irányban fejlődtek tovább.

A galíciai ruszinságnak ebből a folyton alakuló, sokszínű népi világából, egyfelől Volhínia és Podóha, másfelől Moldva felől indult meg a nyugati kiáramlás, és kezdődött egy új fejezet Kárpátalján.

HAR MADIK FEJEZET.

A kárpátaljai ruszinok.

BEVEZETÉS.

A keleti szlávok fajtája hiányos maradna, ha nem egészítenők ki a legnyugatabbra szakadt águk, a kárpátaljai ruszinság ismertetésével.

Történetéről annál többet, mint amit eddig Nodinka, Bonkáló és Petrov feltártak, ezidőszerint nem igen tudunk mondani. Az ő kutatásaik alapján tisztázottnak vehetjük, hogy a ruszinok Galícia és -Moldva felől lépték át a Kárpátok gerincét, amely előtt és mögött, tehát nemcsak Magyarországon, hanem Galíciában, illetve Halicsban is, a XIII. századig az erdőrengetegek lakatlanok voltak.

A tatár invázió után, a XIII. században a kenézek jelentették a ruszinok számára az első szervező hatóságot. Így jutottak rendszeres munkához, és lettek jobbágyokká a munkácskörnyéki és ugozscai uradalmakban.

A török időkben zavartalanul meghúzódhattak a hegyvidék menedékeiben, ahová akkor az Alföld magyarjai közül is sokan követtek őket.

A ruszinság nagy előretörésének kora a XVIII. században kezdődik. Akkor, amikor a szabaddá lett Alföld ismét megnyílt a békés települések előtt.

A leáramló népesség helyébe Galíciából folytonosan új elemek érkeztek. Erről az ottani fölös népszaporulat bőségesen gondoskodott. Az Erdős Kárpátok meginduló fakitermelő üzemeiben mindnyájan elegendő munkaalkalmat találtak. A legtöbb ruszin falu vagy akkor települt, vagy újonnan népesült be friss emberanyaggal.

Mindezek a térfoglalások és változások most is, mint az egykori nomád pásztorvilágiban, nagyjában és egészében feltűnés nélkül, látszólag eseménytelenül mentek végbe.

Vezető egyéniségek nem tűntek föl köziben, és nem képződtek ki uralkodó rétegek sem. Magyarország átfogó földrajzi és gazdasági egységében a ruszinság számára nem juthatott osztályrészül más sors, mint ami minden olyan népnek sorsa szokott lenni, amely leszakad a törzstől és átnyúlik idegen országok peremvidékére.

De ha nem is lehetett [külön politikai történetük, néptörténetük azért új irányú fejlődésnek indult.

Természetesen ennek az életnek is megvoltak mindig a maga sajátos problémái.

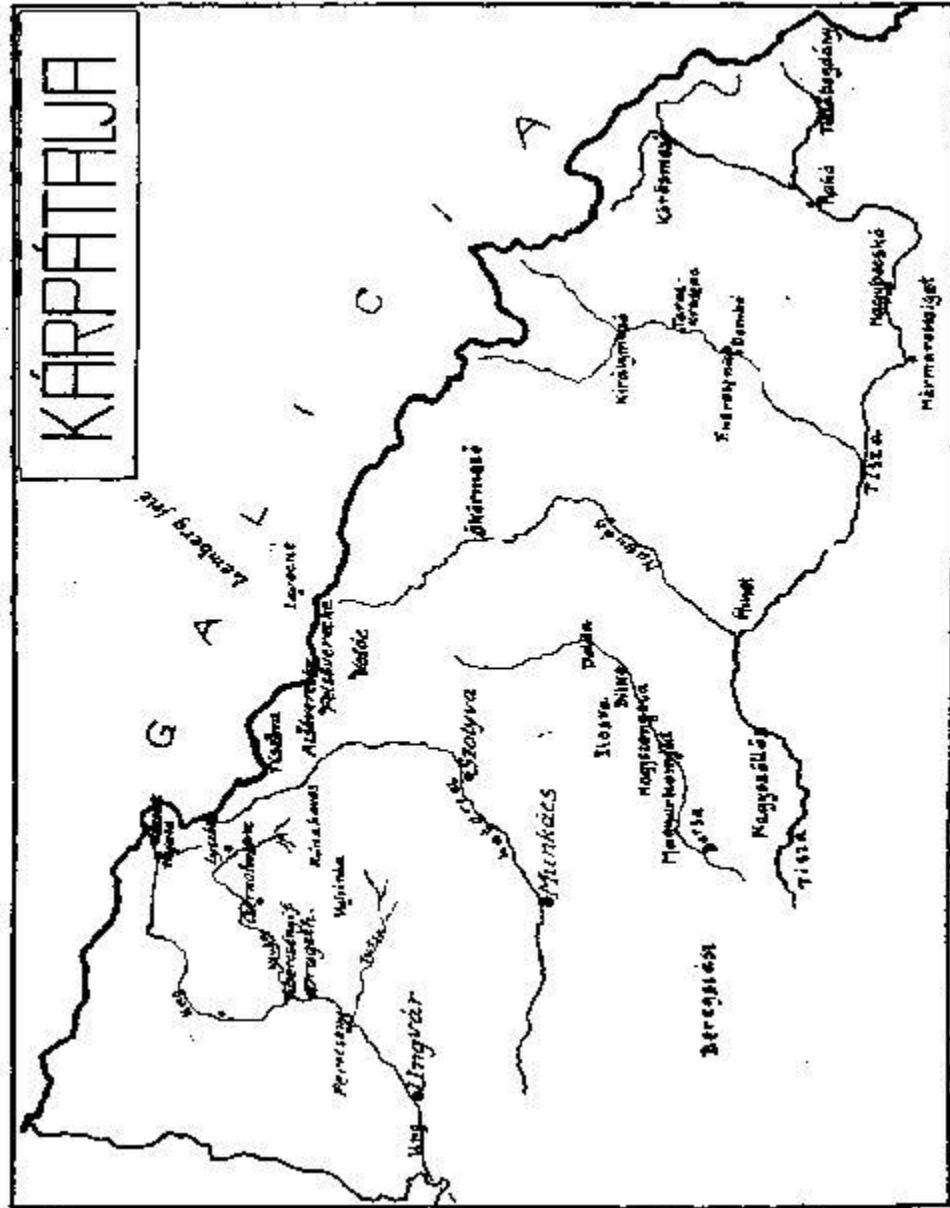
Ezek a problémák nemcsak a származás és rokonság kérdéseire vonatkoznak, hanem kiterjednek az újabb települési és belső vándormozgalmakra, a társadalmi kiválasztódásra és rétegződésre, valamint a szomszédos népekkel való érintkezés eredményeire is. Minthogy azonban a ruszinok — népi helyzetükből következően — történelmi dokumentumoknak nincsenek bővében, ezeket a puszta életjelenségekre irányuló, tehát természettudományi dokumentumokkal kell kiegészítenünk. Ezek használhatósága ugyanis nemcsak a prehistorikus korokra nézve bizonyult be, hanem azon népekre is, amelyeknek a léte még túlságosan csak a biológiai lét tömegjelenségeiben merül ki.

A természettudományi dokumentumok között pedig első helyen áll maga az ember, sokféle típusváltozatával. Ezek a történelmi változások között is majdnem változhatatlannak mutatkoznak. Éppen azért a köztük történő eltolódások, helyzetváltozások, keveredések vagy kihalások mindig ráutalnak a népben végbemenő történelmi — tehát szellemi — változásokra is.

A biológiai és történelmi dokumentumok közt fennálló ezen belső összefüggés ad előnyt és létjogosultságot antropológiai kutatásainknak a kárpátaljai ruszinok település- és kultúrtörténetében.

Vizsgálatainkról négy fejezetben számolunk be. Mindegyik Kárpátaljának egyik jellegzetes vidékét öleli fel. Első helyen az Ung és egyik mellékvölgye, a Lyutavölgy áll, második helyen a Latorcavölgy egyik részlete a határtól a munkácsi síkságig, azután Máramaros megyének az a része következik, amelyet a huczulok népesítettek be, végül a Nagy-Alföld érintkezési vonalán az ugocsai ruszinság lakóhelye.

Ez a sorrend nem felel meg annak a beosztásnak, melyet a régi etnográfusok állítottak fel, amikor (Kárpátalja ruszinjait — a galíciai törzseiknek megfelelően — szintén három, illetve négy csoportra osztották fel (lemkók, bojkók, huczulok, blyáhok). A fajkép alakulása nem követi ezt az etnográfiai osztályozást, legfőképpen annyiban, hogy a déli huczul rész és az északi lemkó-bojkó rész egyszersmind a fajképnek is két pólusát jelenti. Ebben a tekintetben tényleg azonosak a viszonyok Galíciával, amelyre vonatkozóan kimutattuk, hogy északnyugati irányban a keleteurópai-preszláv, déliben a dinári elem kerül túlsúlyba. A két pólus természetesen a két főtípuson kívül

46. ábra. Kárpátalja térképe. Főleg azokat a helységeket tünteti föl, ahol antropológiai vizsgáatainkat végeztük.

járolékos elemeket is tartalmaz, melyek fokozatosan és sokszorosán összeszövődve átmennek egymásba.

Vizsgálataink szükségképpen kapcsolódnak oroszországi és galíciai felvételeinkhez, és az ott alkalmazott szempontokat és módszereket követtük bennük is. Felvételeink során, melyeket 1943 nyarán végeztünk, az említett négy vidék mindegyikén átlag 200—200 felnőt (25—45 éves), összesen mintegy 800 egyént vizsgáltunk meg. Ezenkívül Kárpátalja különböző helyein (Ökörmező, Iza, Huszt stb.) még mintegy félezer ruszin antropológiai adatát gyűjtöttük össze. Utóbbiak azonban a főcsoportoktól eltérő eredményt nem adtak, legfeljebb csak azt kiegészítették, úgyhogy közlésüket ezen a helyen — az egyszerűbb áttekintés érdekében — mellőzhetjük:

Munkám nem járt volna ilyen kedvező eredménnyel, ha dr. T o m c s á n y i V i l m o s Pál, Kárpátalja kormányzói biztosa, és dr. H a r a j d a J á n o s, a Kárpátaljai Tudományos Társaság igazgatója, valamint az Orsz. Ifj. Egészségügyi Bizottság részéről dr. v. R ó s z t ó c z y Ernő, egyetemi m. tanár hathatós támogatásban nem részesített volna.

A helyszíni felvételekben dr. G m e s z l e n y i S i m o n B l a n k a, budapesti gimnáziumi tanár, a Kárpátaljai Tudományos Társaság részéről dr. H a r a j d a J á n o s igazgató, L e l e k á c s M i k l ó s, ungvári gör. kat. ruszin tanítóképzőintézeti tanár, N e b e s z n i k M i k l ó s, munkácsi áll. ruszin gimnáziumi tanár és Z i m a T i v a d a r, ungvári polgári iskolai igazgató, a feldolgozásban az Orsz. Ifj. Egészségügyi Bizottság részéről dr. B e n s e S á n d o r orvos-százados és dr. Radnai Béla tanár, statisztikus volt segítségemre.

De nemcsak nekik, hanem az egyes községek főt. l e l k é s z e i nek és t a n í t ó i n a k is, és mindazoknak, akik készségesen lehetővé tették a vizsgálatok magejtését községükben, erről a helyről is őszinte köszönetemet fejezem ki.

I.

HAVASKÖZTŐL UNGVÁRIG.

Az Alföldet északkeleten szegélyező hegyes vidéket, amelyen hágók vezetnek Halicsba, a középkorban Havasköznek nevezték.

A táj első telepeseiről nincsenek feljegyzéseink, régi antropológiai leleteikkel sein rendelkezünk, ezért csupán a jelen népesség arculatát rajzolhatjuk meg. Ez a vállalkozásunk viszont termékenynek ígérkezik, mert némelyik község fajképe szinte szemünk láttára alakult ki azon változások következtében, melyeken a táj az utolsó században keresztülment.

Az erdőnek az ország gazdasági szervezetébe való bekapcsolása ugyanis csak 1850 óta folyik és 1879-től kezdve fokozódik rohamosan. Addig az erdő szinte res nullius volt. Az ország építő-, tüzelő-

és szerszámfakereslete még kicsi volt. A nagyvárosi települések előtt a legtöbb vidék közvetlen szomszédságából is kielégíthette szükségleteit. De a fátlan vidékek sem teremtettek piacot megfelelő közlekedési hálózat hiányában. A fakereskedelem csupán a bányavidékekre és tutajozható folyók mellékeire szorítkozott.

Az Uzsoki-hágó és az itt eredő Ung folyó környéke nem tartozott ezen vidékek közé. Erdőségeiben a galíciai oldalról érkező ruszinok a legelőre alkalmas helyeket felégették, és a havasi legelőkön és erdei irtásokon csak pásztoréletet kezdtek.

Ez az életmód nagyjában a XIX. század második felében szűnt meg, akkor, amikor az erdő hatalmas (gazdasági értékévé növekedett).

A jobbágyorsból nemrég felszabadult közbirtokosságok éppen úgy, mint a nagyuradalmak, a legszebb őserdőket tarolták le, s az erdei vasutak és faúszatóik megépítésével az Ung és mellékfolyóinak völgyeit szinte ipari nagyüzemmé alakították.

A tkedvezőbb létfeltételeik nagy tömegeket mozgattak meg és valóságos népvándorlás indult meg a völgyek között. Azokról a helyekről viszont, ahol a fakitermelés megszűnt, az emberek szétszéledtek.

Alapjában ilyen élet folyik ma is az Ung völgyében és környékén. Uzsokot már vasút és jól kiépített országút köti össze Ungvárral, de ikeletre, a hegyeket megmászva, a Lyutavölgyben még teljes primitívtségében szemlélhetjük ezt a mozgalmas és kiegyensúlyozatlan életet.

Magától értődik, hogy az ungvölgyi ruszinság antropológiai arculatán is meglátszanak az utolsó (korszak változásai. A magas fekvésű völgyekben, közel a határhoz, nemcsak nyelvük és viseletük őrzi a (galíciai hagyományokat, hanem fajképük is egyezik a Kárpátokon túliakéval. Lejjebb, a síkság felé haladva azonban — a Lyuta völgyében Csernoholova adja a határvonalat — nyelvükkel és viseletükkel együtt antropológiai arculatúik is megváltozik, jelezve, hogy a ruszinság itt nemcsak új szellemi, hanem biológiai befolyások alá is került.

A kiválasztott községek.

A változások tanulmányozására négy községet választottunk ki.

Az uzsoki vasútvonalon kiindulva, Hajasd állomástól keletre 18 km-nyire fekszik N a v a s k ö z, vagy ruszin nevén Lyut a község, az utolsó közigazgatási hely a határ előtt. Elszórt házaival 14 km hosszúságiban nyúlik el. Talaja kevés és sovány, gabonatermelésre már nem alkalmas. A lakosság nagy része a kincstári erdők kitermelésében napszámosként jut keresethez. (Fontosabb demográfiai adatait l. a 18. táblázatban.)

Tőle délre, a Lyu ta nagyon szűk és meredek völgyében érjük el C s e r n o h o l o v á t. Itt a földnek csak $\frac{1}{10}$ része szántó, a többi erdőség.

18. sz. táblázat.

**Lyuta, Csernoholova, Bercsényifalva és Drugetháza
fontosabb demográfiai adatai.**

Község	Terület összes	Szántó	Erdő	Lakosság		Foglalkozás		Lakóházak száma	Népsű- rűség
				1910	1939	őstermelő	iparos		
Lyuta	21070	2922	13345	2936	3741	3464	122	620	30·8
Csernoholova	10995	788	8079	1570	1900	1730	62	321	30·0
Bercsényifalva	4959	589	1992	1513	1599	1330	119	319	56·0
Drugetháza	6351	1231	2768	1903	2154	1859	170	365	58·9

Ezzel a tekintélyes kerüléssel B é r e s é m y i f a i v á n á l (ruszin neve Dubrinics) érkezünk vissza az Ung völgyének arra a szakaszára, ahol a Kárpátok hegytömegei már halmokká és dombokká szelődülnek és a szántóföldi művelés előtérbe lép.

Ungvárhoz közeledve, mint azt D r u g e t h á z á n (ruszin neve Záricsovo) jól látjuk, az ipari és városi életforma átalakító ereje is hatékonyan érvényesül.

A négy községben összesen 204 egyént vizsgáltunk meg. Lyután a nők száma nagyobb, a többi községben viszont csak néhány nőt sikerült megvizsgálnunk, úgyhogy a feldolgozásban őket számításon kívül hagyjuk (1. 19. táblázat).

19. sz. táblázat.

A megvizsgáltak száma és neme községenként

	Férfi	Nő	Összesen
Lyuta	39	86	125
Csernoholova	42	2	44
Bercsényifalva	22	4	26
Drugetháza	8	1	9
Összesen	111	93	204

Az egyes községekben megvizsgáltak száma különbözik, és azonfelül Bercsényifalván és Drugetházában kevés is. Ez a körülmény az átlagértékek megbízhatóságát — első látszatra — lerontja. A hiba javítására azonban a statisztikai feldolgozásban kétféle matematikai eljárás is áll a rendelkezésünkre.

Egyik az egyének átlag körüli csoportosulásának, ú. n. szóródási számának (S) a kiszámítása, melyet már oroszországi és galíciai vizsgálatainkban is alkalmaztunk, mert utalni tudtunk vele a megvizsgált anyag homogén vagy heterogén voltára.

A másik eljárás az átlag megbízhatósága, az ún. valószínű hiba (m) a megállapítása. Különösen ott alkalmazzuk, ahol az összehasonlításra szánt egyének száma alacsony és nagyon különböző.¹⁾

A megbízhatósági korrekció alkalmazására szolgáljon példa-képpen a keleti szlávok egyik legjellegzetesebb fajtajegyének: az arcmagasságnak az alakulása.

Az arcmagasság átlagértéke a négy kiválasztott község férfiai között a következő:

Lyuta 116.84, Csernoholova 119, Bercsényifalva 114.20, Drugetháza 121 mm.

Az átlagokat községenként különböző számú férfi vizsgálatából kaptuk: Lyután 39, Csernoholován 42, Bercsényifalván 22, Drugetházán 8.

Már a szóródási szám (S) és a megvizsgált egyének (n) száma között is nagyjában fordított irányú összefüggést találtunk. Azokban a községekben ugyanis, ahol több egyént vizsgáltunk, a szóródási szám nagyobb:

Lyután 7.50, Csernoholován 6.72, Bercsényifalván 7.26, Drugetházán 8.

Ugyanezt az összefüggést mutatja a valószínűségi hiba is:

Lyután 1.21, Csernoholován 1.04, Bercsényifalván 1.45, Drugetházán 2.33.

Mielőtt tehát az átlagokból messzemenő következtetést vonnánk le az egyes falvak arctípusaira, figyelembe kell vennünk, hogy a kérdéses átlagok megbízhatósági zónái (m + A—m) mennyire különböznek egymástól. Lehetséges, hogy az abszolút különbségek nagyok, mindazonáltal a megbízhatósági zónák összeérnek, egymást metszik. Ilyenkor nem indokolt a különböző átlagértékeket külön típusnak felvenni és az átlagok közti különbségeknek nagy jelentőséget tulajdonítani. A megbízhatósági zónák (A±m) a négy községben így alakultak:

Lyuta	115.63—118.15
Csernoholova	117.96—120.04
Bercsényifalva	112.75—115.65
Drugetháza	118.67—123.33

¹⁾ A valószínű hiba (m) elméleti igazolását illetően a megfelelő statisztikai munkákra hivatkozunk. (Pl. Jordán K.: Matematikai statisztika. Budapest, 1927 és Solth K.: Az orvosi kutatás statisztikai módszerei. Budapest. 1937). Itt csak megemlítjük, hogy alakulása egyfelől a megvizsgált egyének számától (n), másfelől azoknak az átlag körüli elhelyezkedésétől — szóródásától — (S) függ, ennél fogva a következő képlet alapján fejezhető ki:

$$m = \pm \frac{S}{\sqrt{n}}$$

20. sz. táblázat.
A főbb fajtajegyek átlagértékei.

	Lyuta			Csernoholova			Bercsényifalva			Drugetháza										
	nő	férfi		nő	férfi		nő	férfi		nő	férfi									
Termet	Á + m	S	Feltöszsz	Á + m	S	Fejlesztesség	Á + m	S	Arcmagasság	Á + m	S									
	163:16 ± 0:98	6:05		186:65 ± 1:14	6:97		158:39 ± 1:11	6:96		116:84 ± 1:21	7:50	142:80 ± 1:19	7:45	84:84 ± 0:58	3:60					
Feltöszsz	152 ± 0:51	4:71	Feltöszsz	180:81 ± 0:64	5:95	Feltöszsz	154:93 ± 0:59	5:45	Feltöszsz	107:81 ± 0:60	5:56	Feltöszsz	136:98 ± 0:57	5:38	Feltöszsz	85:61 ± 0:36	3:34	Feltöszsz	79:30 ± 0:49	4:58
	187:76 ± 0:83	5:40		156:38 ± 0:74	4:78		119 ± 1:04	6:72		144:33 ± 0:98	6:23		83:14 ± 0:58	3:76		82:81 ± 0:76	4:98			
Feltöszsz	165:00 ± 1:22	5:45	Feltöszsz	183:85 ± 1:34	5:91	Feltöszsz	157:35 ± 1:40	6:85	Feltöszsz	114:80 ± 1:25	7:26	Feltöszsz	143:60 ± 1:09	6:45	Feltöszsz	85:96 ± 0:68	3:28	Feltöszsz	78:44 ± 0:98	4:91
	170:25 ± 1:22	3:45		190 ± 1:32	3:78		153:50 ± 1:99	5:63		121 ± 1:33	8:00		142:75 ± 1:41	4:—		80:75 ± 1:39	3:94		84:75 ± 1:39	5:75
Feltöszsz	170:25 ± 1:22	3:45	Feltöszsz	190 ± 1:32	3:78	Feltöszsz	153:50 ± 1:99	5:63	Feltöszsz	121 ± 1:33	8:00	Feltöszsz	142:75 ± 1:41	4:—	Feltöszsz	80:75 ± 1:39	3:94	Feltöszsz	84:75 ± 1:39	5:75
	170:25 ± 1:22	3:45		190 ± 1:32	3:78		153:50 ± 1:99	5:63		121 ± 1:33	8:00		142:75 ± 1:41	4:—		80:75 ± 1:39	3:94		84:75 ± 1:39	5:75

Az átlagok megbízhatósági zónájának egybevetésekor tehát kitűnik, hogy Csernoholova és Drugetháza az arcmagassági típus szempontjából összetartozik, ellenben Lyuta és Bercsényifalva külön típust képvisel, mert még széles megbízhatósági zónájuk sem találkozik össze az előbbi csoporttal.

A továbbiakban a valószínű hibát minden fajtajegyre vonatkozóan figyelembe fogjuk venni, és a kapott átlagokat annak figyelembevételével fogjuk esetenként értékelni.

Az egyes fajtajegyek megoszlása.

Az egyes fajtajegyek átlagértékeit (\bar{A}), szórádását (S) és valószínű hibáját $i(m)$ a 20. sz. táblázatból kiolvashatjuk. Ezenkívül Lyutára vonatkozóan az egyes fajtajegyek gyakorisági sorát is feltüntetjük.

A t e r m e t .

Lyután a férfiak és a nők átlagosan középmagasak ($\bar{A} = 163.16$, illetve 152.00 cm), egyébként azonban két típus emelkedik ki közöttük: egyik a közép magas termet felső, másik a közép magas alsó hátárán (férfiaknál 170 és 160 , nőknél 159 és 149 cm). Csernolahován és Bercsényifalván kevéssel (165.48 és 165.00), Drugetházán ellenben nagy mértékben emelkedik a termetátlag (170.25 cm).

A f e j h o s s z ú s á g .

Lyután a férfiak típusa közepesen hosszú í($\bar{A} = 186.65$ mm), de ezen belül még több variációt kell feltételeznünk (194 , 186 , 180). A nők fejhosszúságának abszolút mérete természetesen valamivel kisebb ($\bar{A} = 180.81$ mm). A völgy felé eső községeik közül Bercsényifalván a rövidebb ($\bar{A} = 183.85$), Csernolahován és különösen Drugetházán viszont a hosszabb típusok lépnek előtérbe ($\bar{A} = 187.76$ és 190.00 mm).

A f e j s z é l e i s s é g

tekintetében is polymorphiát találunk. Lyután a széles átlagtípus (158.58 mm) egy közepes ((150) és egy nagyon széles (162) típusból jön ki. Bercsényifalva a fejszélességben is Lyutához hasonlít! ($\bar{A} = 157.35$), Csernolahova és Drugetháza viszont keskenyebb típusával (156.38 és 153.50) összetartozik.

A f e j a l a k j a

a bercsényifalvai és lyutai férfiak, illetve nők között egyaránt kerek (index 85.96 és 84.84 , illetve 85.61). Csernolahován és Drugetházán azonban a típus meghosszabbodik {index 83.14 és 80.75 }, jelezve, hogy az utóbbi két falu férfinépessége e tekintetben is jobban hasonlít egymáshoz, mint a két másik faluéhoz.

A z a r c m a g a s s á g

szempontjából Lyután a nők igen alacsony arcúak ($\bar{A} = 107.81$), a férfiak magasabbak (116.84), bár abszolút méret szerint ők is csak alacsonyak. Ugyanaz a helyzet Bercsényifalván (114.20). Csernolahován és Drugetházán ellenben jól érvényesülnek a közepes arcú típusok. ($\bar{A} = 119$, illetve 121 mm.)

21. sz. táblázat.
Néhány főbb fajfajleg alakulása.

Község neve	Szemszín			Hajszín			Orralak		
	világos	kevert	sötét	világos	kevert	sötét	egyenes	homorú	domború
Lyuta	20=54-05 ^{0/0}	15=40-54 ^{0/0}	2=5-41 ^{0/0}	6=16-22 ^{0/0}	11=29-73 ^{0/0}	20=54-05 ^{0/0}	26=66-67 ^{0/0}	9=23-08 ^{0/0}	4=10-25 ^{0/0}
	nő 48=56-47 ^{0/0}	28=32-94 ^{0/0}	9=10-59 ^{0/0}	15=17-65 ^{0/0}	9=10-59 ^{0/0}	61=71-76 ^{0/0}	45=52-33 ^{0/0}	40=46-51 ^{0/0}	1=1-16 ^{0/0}
Csernoholova	23=54-76 ^{0/0}	7=16-67 ^{0/0}	12=28-57 ^{0/0}	13=30-95 ^{0/0}	12=28-57 ^{0/0}	17=40-48 ^{0/0}	26=61-90 ^{0/0}	9=21-43 ^{0/0}	7=16-67 ^{0/0}
	Bercsényifalva	14=63-64 ^{0/0}	6=27-27 ^{0/0}	2=9-09 ^{0/0}	11=50=0 ^{0/0}	—	11=50=0 ^{0/0}	15=68-18 ^{0/0}	6=27-27 ^{0/0}
Drugetháza	5=62-50 ^{0/0}	3=37-50 ^{0/0}	—	1=12-50 ^{0/0}	2=25=0 ^{0/0}	5=62-50 ^{0/0}	6=75=0 ^{0/0}	—	2=25=0 ^{0/0}

Az arcszélességet

illetőleg mind a négy község férfiai között egy közepes, de a széles határán variáló átlagtípus uralkodik ($\bar{A}=142$ mm). A variációs szélesség Lyután és Bercsényifalván 124—156 mm, Csernoholován és Drugetházán 132—156 mm. A nők arcszélessége abszolút méret szerint természetesen kisebb ($\bar{A} = 136,98$), de az egész arc alakját tekintve mégis szélesebb típusú mint a férfiaké (index 79.30).

Az arc alakja

Így is — mint ez az alacsony arcjelzóból is kitűnik — a lyutai és méginkább a bercsenyifalvai férfiak között elég széles (index 81.26 és 78.44). Ugyanakkor Gsernoholován és Drugetházán egy keskenyebb, illetve magasabb arctípus uralkodik (index 82.82 és 84.75).

Az orr és az áll alakja.

Egyfelől Lyuta és Bercsenyifalva, másfelől Gsernoholova és Drugetháza ezen jellegek tekintetében is külön csoportosulnak.

Az előbbi csoportban aránylag gyakoribb a rövid és homorú orr, az utóbbiban az egyenes, sőt itt-ott az enyhén domború is.

47. ábra. Lyuta. a) főként keletbalti, b) dinári-északi.

Ugyanakkor gyengén fejlett áll az első csoportban 60 % -ban, a másodikban 40%-ban fordul elő.

Végül a preszláv változatra utaló »felfújtt orrcsont« csak Lyután és igen ritkán Bercsenyifalván látható.

A színjellegek.

Mind a négy községben a világos szemszín van túlsúlyban. Ezzel szemben, akárcsak a galíciai ruszinok között, a haj színében a sötét árnyalat üt át jobban. A részletes adatokat a 21. táblázatban foglaltuk össze.

A korrelációk.

Nem nehéz a felsorolt fajtajegyek egyik csoportjában a kelet-európai vagy preszláv, a másikban pedig a dinári típus alkatrészeit

felismerni. A két típus azonban tiszta alakjában itt sem jelenik meg, akárcsak Galíciában, hanem egy harmonikus keverékké olvadt össze. Az eredeti fajták markánsabb jegyei csak egy-egy szélsőséges esetben ütnek vissza.

A négy község faji összetétele azonban mégsem egyforma: mindegyikben kialakult egy bizonyos helyi típus. Ez pedig azáltal jött létre, hogy a két alapfajta különböző arányban keveredett és egyéb elemek is kapcsolódtak hozzájuk.

Az alapfajták jelenlétét az ungmegyei ruszinságban jól érzékel-tethetjük a korrelációs eljárás segítségével. Ismétlések elkerülése végett csupán Lyutát, a határhoz legközelebb eső közsé-
get, illetve annak férfilakosságát választottuk ki, s a többi három

48. ábra. Lyuta,
Túlnyomóan keletbalti.

49. ábra. Lyuta.
Preszláv, előázsiai vonásokkal.

községben mindössze az eltéréseket, illetve járulékos fajtaelemeket emeljük ki.

Foglaljuk össze a keleti szlávokra annyira jellegzetes fajta-jegyek (termet — fejhossz — fej szélesség — arcmagasság) sajátos megoszlásait és típusképzéseit. A fejhossz-fej szélesség-korreláció, vagyis a koponyaalak kivételével, amely egy átlag körül képződik ki, a többi fajtajegyre vonatkozóan jól kivehető két nagyobb és két kisebb csoportosulás. Az előbbi a d i n á r i a s és k e l e t e u r ó - p a i a s típus, az utóbbi kettő az ezekből keletkezett keverék-típusokat fejezi ki.

A korrelációs táblák azonban többet is elárulnak. Elvéve ugyanis előfordulnak olyan kombinációk is, amelyek messzire es-

nek a szabályosan képződő csoportoktól, vagyis nem illenek bele az alapfajtákba és keverékeikbe. Ezek azok a járulékos fajtaelemek, amelyek jelentkezésük aránya szerint az egyes falvak ruszinságát annyira megkülönböztetik szomszédaiktól.

Az egyes falvak fajaképe.

Már megállapítottuk, hogy a l y u t a i ruszinság faji összetételében elsősorban a keleteurópai, másodsorban a dinári elemek uralkodnak. A termet és az arc a keleteurópainál magasabb (dinári hatás), ezzel szemben az arc széles, az orr gyakran homorú és az áll gyengén fejlett (keleteurópai hatás).

50. ábra. Lyuta. Asthenias típus.

A férfiak és a nők fajaképe valamelyest eltér egymástól. Az eltérés abban áll, hogy a nők itt is, mint általában a keleti szlávoknál, a széles arcú preszláv típust jobban megőrizték mint a férfiak.

Ehhez az ősi és a lakosság többségét jellemző alaphoz egyes egyénekben még a következő fajtaelemek járulnak:

Legfeltűnőbbek azok a dinári férfiak, akik itt különösen magas termetükkel válnak ki, arcuk igen magas, orruk néha markánsan domború, alsó állkapcsuk ellenben hegyes és gyengén fejlett, ellentétként a helybeli keleteurópai—dinári keveréktípussal, amint ezt a 47. ábra két férfialakja jól elárulja.

A dinárral, vagy a keleteurópaival keveredve itt-ott e l ő - á z s i a i j e l l e g e k is előfordulnak (igen alacsony termet, igen rövid fejalak, zöld-világosbarna szem, sötét haj, l. 49. ábra).

a) túlnyomóan dinári, b) preszláv, c) északi-dinári.

Már itt is feltűnik egy-egy szőke, kék szemű magas férfi. A mediterrán fajta beütését is meg kell állapítanunk, habár nagyon csekély fokban.

A nők között ú. n. a s t h e n i a s alkat is gyakran feltűnik.

Asthenias alkatú nőt mutat be az 50. ábra. Az összetevő fajták vonásai leszürkültek és egész alkata satnyán fejlett egyén benyomását kelti. A fajbiológiából tudjuk, hogy ilyen asthenias tünetek (különösen az újonnan (keveredett és még biológiailag meg nem állapodott lakosságban szoktak megjelenni. Már félig-meddig a klinikai típusok körébe tartoznak.

Csernoholova lakossága faji összetételében szintén sokrétű, akárcsak Lyutáé, azonban míg a járulékos fajtaelemek Lyután neim fedték el a galíciai ruszinság keleteurópai—dinári alapjelleget, itt sokkal jobban előtérbe kerültek és ezáltal a lakoságnak egészen sajátos, a szomszédokétól elütő karaktert adtak.

Az átlagértékek utalnak is erre a túlsúlyra, amennyiben éppen a járulékos fajtajegyek irányában változtak meg legjobban (hosszabb és keskenyebb fej, magasabb arcalak, 1. 20. táblázat).

A járulékos fajták ezen a helyen is a dinári (mégpedig annak máramarosi típusa), az előázsiai és a mediterrán, amelyekhez negyediknek az északi csatlakozik. A legtöbb ember itt nemcsak kék vagy szürke szemű, hanem — eltérően Lyutától és a völgy alján levő Bercsényifalvától — szőke, illetve világos hajú is, a szőkeségnek olykor vörhenyes árnyalatával, ami szintén az északi fajtaelem jelenlétére vall.

a)

b)

52. ábra. Drugetháza. Testvérek, a) keletbalti (dinári nyomokkal),
b) északi (dinári nyomokkal).

Az 51. ábrán 3 férfit látunk. Az első (túlnyomóan) dinári, a második keleteurópai—preszláv, a harmadik északi-dinári fajtaképű.

Különösen jól érvényesül az északi típus (dinári alapon) az 53. ábrán bemutatott férfiarcon.

B e r c s é n y i f a l v a fajtaképe nem Csernoholovához, nem is az Ung völgyében szomszédos Drugetházához, hanem a messzebb fekvő Lyutához hasonlít legjobban. Erre mutat nemcsak a termet, arc, fej és a többi jegy átlagértéke, hanem gyakorisági aránya is. A keleteurópai—dinári keverék jellegek uralkodnak Bercsényifalván (több világos szem és több sötét haj), de sokkal kiegyensúlyozatlanabbal mint a lyutai ruszinok között. A járulékos fajtajegyek közül különösen a m é d i t e r á n jelenlétét kell említenünk.

D r u g e t h á z a faji összetétele nagyon eltér attól, amit a lyutai és bercsényifalvai ruszinokra vonatkozóan megállapítottunk. Csernoholovával lehet valamelyest kapcsolatba hozni, csak itt a keleteurópai-pleszláv jellegek az északiak és dináriak túlsúlya alatt még jobban elenyésznek. Az északi fajta ily nagymérvű jelenlétével az ung- és a latorcavölgyi ruszinok között sehol sem találkoztunk. (170—172 cm-es termet, hosszú fej, 77—80-as jelző, magas arc, 84-es jelző, szőke haj, egyenes orr, magas állkapocs.)

A keleteurópai jellegeket tisztán csak a nők őrizték meg.

Az 52. ábrán két testvért mutatunk be. A férfi túlnyomóan északi, a húga keleteurópai fajtaképű dinári vonásokkal.

Az antropológiai és településtörténeti adatok egybevetése.

L y u t a délről és nyugatról nehezen közelíthető meg, ellenben akadálytalan út vezet innen a 10 km-nyire eső galíciai határ felé. Maga ez a körülmény meghatározza a falu népességének eredetét. Galíciai származásra vall fajképe is, melyről kimutattuk, hogy lényegében azonos a Kárpátokon túli ruszinságéval.

53. ábra. Csernoholova,
Keletbalti-dinári,

54. ábra. Lyuta.
Északi, dinári nyomokkal.

55. ábra. Csernoholova. Dinári, keletbalti nyomokkal.

A községet fekvése zártságra ítéli. Érdekes tapasztalatunk, hogy 10—12 név különösen gyakran szerepel és sok rokon házasság fordul elő benne.

A népesség a község területéhez viszonyítva ritka (népsűrűsége km^2 -ként 30.8). Ha azonban tekintetbe vesszük azt, hogy $\frac{2}{3}$ része erdőség, akkor a megmaradó kevés szántóföldre eső népsűrűség túlságosan nagy. A község 1041 »földművese« közül 208 a más földjén dolgozik, 30 családnak csak 1 holdon aluli, 739-nek 1—5 holdnyi birtoka van, 5—10 holddal mindössze 4, 10 holdon felüli birtokkal pedig 20 család rendelkezik.

Ilyen körülmények között a község alig szaporodik. Lélekszáma 1910—1939 között 805 lélekkel emelkedett, évente kb. 7‰-kel. A kivándorlás Amerikába, Franciaországba és újabban Csehországba nagyméretű volt.

Lyuta azonban egyszersmind a kincstári erdőkitermelés egyik fontos helye is, mely a nagyüzemek konjunktúrája szerint hol több, hol kevesebb munkaerőt foglalkoztatott. Ha a konjunktúra megszűnt, a község férfilakossága kivándorolt, de ha emelkedett, idegenből is hoztak munkáskezeket.

Így kerültek ide azok a járulékos típusok, amelyek eredeti helyét távolabbi vidékeken kell keresni.

E járulékos elemek népi — rumén és huczul — vonatkozásairól lejjebb szólunk bővebben, most csupán a magyarokat emeljük ki.

A megvizsgáltak között aránylag sok magyar nevű ruszint találunk (Farkas, Lakatos, Sánta, Csavargó). Egyik-másik családnév a szomszéd falvakban is ismétlődik. Magyar vonatkozásban azonban mégsem ezek az esetek keltik fel az érdeklődésünket (valószínűleg ugyanis alkalmi erdőmunkásként, vagy iparosként vetődtek erre a vidékre). Több figyelmet érdemelne azoknak a szintiszta ruszin családoknak a múltja, amelyek ma is nemesi származásának mondják magukat (pl. a Gerzanic, Homovics család). A nép szerint »sok« ilyen nemes család van a faluban, ennél bővebb felvilágosítást azonban senki sem tudott nyújtani. Ha ezen érdekesség mellett még azt is figyelembe vesszük, hogy Lyuta földrajzi és határvédelmi szempontból mily fontos helyen létesült, feltehető, hogy ma eseménytelennek látszó élete mélyebb történelmi múltat takar. A teljes bizonyítás persze nem ránk, hanem a csallád- és telep üléstörténetesekre vár.¹⁾

C s e r n o h o l o v a ugyanannak a kincstári erdőségnek egyik üzeme, amelyhez Lyuta is tartozik. Az Ung völgyébe vezető erdei vasút közbülső állomása. Itt gyűjtik össze és osztják szét az erdőben dolgozó munkásokat és itt történik a kitermelt fa szállításának irányítása.

¹ Lyutával szemben, az Opor folyó vidékén laktak azok a ruszinok, akiknek ősei vitézségük jutalmaként IV. László királytól nemességet kaptak. Különbösen ritkaság itt egész községeket látni, melyeknek összes lakói a legszegényebb parasztemberig nemesi rendűek. (L. Az osztrák-magyar monarchia írásban és képben, 1898, Galícia kötet, 68. old.) Talán a lyutaiak is ezek utódai? Nemességük is e Galicián túli származásra mutatna.

Munkásanyagát csak részben kapta Lyutáról (közös nevek csak elvértve fordulnak elő). Az a magas dinári—északi típus, amely ebben a környezetben annyira feltűnik, leplezetlenül elárulja a munkások egy részének máramarosi eredetét.

A kárpátaljai erdőgazdaságokban a múlt század második felében az volt a gyakorlat, hogy a fakitermelésre kiszemelt vidék földműves-pásztor népe közé Máramarosból telepítettek erősebb testalkatú és begyakorolt munkásokat. (A Latorcavölgyben, Szolyván fogunk ily alapon találkozni velük.) A lyutaiak között már szinte nyomuk veszett, Csernoholován azonban a lakosság biológiai állományának jelentős alkatrészévé váltak. Az északi—dinári—előázsiai vonások mind a máramarosi ruszinok — huczulok — örökségéhez tartoznak. (Részletesen l. »A huczulok földje« c. fejezetet.)

Bercsényi falvát faji összetétele alapján már kapcsolatba hoztuk Lyutával. Most a családnevek egybevetése is erre készlet. Pl. Hrickó, Kosztey, Kovály, Maco, Szolyanik, Kápka, Hotra nevű családok mindkét helyen élnek. (Ehhez még azt is hozzáfűzhetjük, hogy Bercsényifalván éppen a felsorolt családok képviselik a tisztabb keletbalti—preszláv ruszin típust.

A község azonban, miként Csernoholova is, nemcsak az északi Kárpáthatárról kapott telepeseket. Azok a mediterrán fajtörések, amelyekkel az eddig vizsgált helyek közül itt találkoznak leggyakrabban, eredetileg a rumén nép faji alkatrészéhez tartoztak. Ha tehát valahol mediterrán jegyeik ütköznek ki, mögöttük rumén beütést kell sejteni. Tényleg, a lyutai és turicai völgyek évszázadokon át védett helyei voltak a viach-rumén pásztoroknak. Bercsényifalva háttérben a Vailsinszkij Gyil alatti Vulsiraka község is rumén alapítású, és nem egy bercsényifalvai ruszin családnak itt voltak az ősei.

17. sz. táblázat.

A népesség megoszlása anyanyelv szerint.

	ruszin	%	magyar	német	szlovák	zsidó	egyéb
Lyuta	3578	95·64	19	1	7	136	—
Csernoholova	1722	90·63	14	36	6	122	—
Bercsényifalva	1425	89·11	97	1	4	71	1
Drugetháza	2075	95·91	15	2	1	59	2

18. sz. táblázat.

A népesség megoszlása vallás szerint.

	gör. kat.	gör. kel.	együtt %	rom. kat.	ret.-ev.	izraelita	egyéb
Lyuta	3568	2	95·42	27	7	137	—
Csernoholova	1689	—	88·89	42	—	169	—
Bercsényifalva	1423	—	88·99	35	20	121	—
Drugetháza	2066	2	95·86	25	—	59	2

Drugetháza az uzsok—ungvári főút mentén, mégis ettől az Ung folyóval elválasztva, szinte szigetszerű életet él. Már aránylag több szántófölddel rendelkezik, mint az előbbi községek, mindazonáltal életterének nagyobbik fele mégis az erdőség. Léte és eredete az erdő világához köti (1. 18. sz. táblázat). Ez a tény magyarázza meg azt a látszólagos nehézséget, mely fajképének sajátosságában rejlik. A község alapításának körülményeiről semmit sem tudunk, de faji összetétele alapján bizonyossággént állíthatjuk, hogy települése, vagy legalábbis lakosságának folytonos kiegészítése nem a falu előteréből, a völgyből, hanem a mögöttes térségekből, a hegyekből történt. Annak az északi—dinári típusnak, amely különösen a férfilakosságot testi (és lelki) alkatilag annyira magában állóvá teszi az ungvölgyi ruszinok között, csak Máramarosban találjuk meg a hasonmását. (Itt természetesen markánsabb jellegekkel, mint Drugetháza, ahol már a helyi típussal összeolvadt.)

A máramarosiak idejutásának útja évszázadok óta járt út volt. A huczul föld és Ungvár között jó összeköttetés van Bruszturán,¹⁾ a Borsova-havasokon, Volócon és a Róna-havasokon keresztül. Régebben az oláh pásztorok járkáltak ezen a korridoron s csak a XIX. sz.-ban, letelepedésük és elszlávosodásuk után hagytak fel vele. Utánuk következtek a német—huczul vándorlások. A máramarosi farumkások is messze nyugatra eljutottak az összekötő hegyi utakon.

Az Ung- és a Lyutavölgyet tehát kétirányú települési hullám népesítette be.

Az egyik észak—déli irányú volt, az országhatártól a völgyek felé tartott. Ezen a vonalon az ősi galíciai típus — a keletbalti—preszláv — dinári keverék uralkodik. így 'majdnem kizárólagosan Lyután, és túlnyomóan Bercsényifalván.

A másik hullám keletről — nyugatra tartott, több ponton keresztezve az előbbit. Ezt a vonalat résziben mediterrán nyomok, részben északi—dinári beütések jelzik. Előbbire példa Bercsényifalva, utóbbira Csernoholova és méginkább Drugetháza.

E kétirányú nyomás alatt az alsó vidékek befogadóképessége természetesen egyre szűkül. A síkság felőli — nem ruszin — betelepítés egyáltalán elő sem fordul. A ruszinság itt sem nyelvi, sem vallási beolvasztás által nem gyarapodott (1. 17. táblázatot). Bercsényifalva 508 birtokosa közül 162 1 holdnál kisebb, 279 1—5 holdas birtokon (gazdálkodik és csak 25 embernek van 5—20 hold közötti birtoka. Drugetháza még nagyobb a földínség; 694 helybeli gazda közül mindössze 58-nak van 5 holdnál nagyobb, de legfeljebb 20 holdas birtoka. A szegénység miatt a tényleges szaporodás igen kiesd. Bercsényifalva a három utolsó évtizedben mindössze 86, Drugetháza 161 lélekkel gyarapodott.

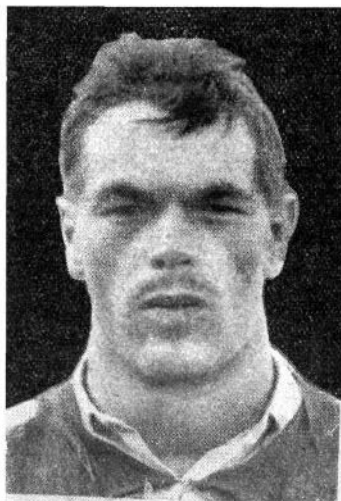
*) Bruszturo név eredetére nézve tiszta rumén. Bruszturu (=bojtorian) szóból ered. V. ö. Harajda J, Adalékok ruszin helyneveink magyarázatához. Zorja 1941. I—II. sz.

56. ábra. Golyvások az Ung völgyéből.

57. ábra.
Golyvás az Uug völgyéből.

58. ábra.
Golyvás Rahó vidékéről.

A vidék túlszűfolttsága miatt (a népsűrűségi adatokat 1. 18. táblázatban) a lakosság inkább még a beljebb fekvő síksági területek felé igyekszik, ahol az utolsó évtizedek iparosításai révén ígérkeznek számára jobb életlehetőségek.

Patologikus alkatok.

Nem tartozik szervesen jelen fejtegetésünk körébe, de az ember-tani kép teljességéért mégis említést teszünk arról, hogy a verchovinai ruszinok között feltűnően gyakoriak a gyenge, fejletlen, vagy kóros testalkatú egyének.

A jelenség okainak feltárása különálló orvosi kutatást igényel. Itt csupán annyit emelünk ki, hogy a mi vizsgálataink során észlelt testalkati rendellenességek között három csoportot különböztethetünk meg.

Az első csoportbeliek egyszerűen fejletlen, rosszul táplált, vagy testileg elhanyagolt emberek, a nélkül, hogy szervezetük öröklötten kóros volna. Állapotuk tehát nyilvánvalóan az ínséges környezet közvetlen következménye.

A második csoportba tartozók — valószínűleg úgy mint egyes alpesi vidékek lakói — a sajátos talajviszonyoknak az áldozatai. Ezeknek erősen megduzzadt a pajzsmirigyük. A rendellenesség többnyire lassan, alattomosan fejlődik ki. Az eleinte normális gyermek, aki már beszélni is megtanult, pajzsmirigyének fokozatos elfajulása folytán egyre jobban visszamarad testi és szellemi fejlődésében. Testének növekedése megáll, és szellemileg is közönyössé, tompulttá válik. Az 56.—58. ábrán bemutatunk néhány ilyen egyént. Az 56., 57. ábra Ung megyéből (Lyutáról), az 58. ábra Máramaros megyéből (Rahó) való.

A harmadik csoportba azok a hibásan fejlett, rendellenes testalkatfélék tartoznak, amelyek nem külső környezeti, hanem belső biológiai tényezőkre vezetik vissza keletkezésüket.

Már a golyvával kapcsolatos kretinizmus esetében is gyanítható, hogy a veleszületett hajlamoknak (és talán a fajtípusnak is) valami szerepük van, mert nem minden golyvás lesz kretin, viszont némely családban a kretinizmus feltűnően öröklődik nemzedékről nemzedékre.

Belső tényezők alapján fejlődik ki az ú. n. asthenias állapot (1. 50. ábra). Jellemző rá a vézna testalkat, megnyúlt arc, lapos mell, sápadt bőr. Erősen szenzibilis, szellemi képessége jó. Gyakori a ruszinok között, mégpedig különösen olyan helyeken, ahol sokféle népelem találkozott össze és egymástól nagyon különböző fajták (pl. keletbalti — dinári, mediterrán — preszláv stb.) keverednek egymással (pl. Csernoholován, Szolván, Ilosván).

Kárpátalja roppant kiterjedésű fajkeveredések színhelye és ez a körülmény hozza magával, hogy a sokféle keverékek között sokszor diszharmonikus alkatú (az egyes testrészekre vonatkozóan reménytelen, a fej-, arc- és színjellegekben megtört) egyének fordulnak elő.

Minthogy azonban tanulmányunk elsősorban a ruszinok település- és néptörténeti vonatkozásait boncolgatja, antropológiai felvételeink a továbbiakban természetesen csak az egészséges testalkatú egyének vizsgálatára terjeszkednek ki.

II.

VERECKÉTŐL MUNKÁCSIG.

Uzsok után Vereckénél nyílik a másik kapu Galícia és Magyarország között.

Szentmiklós, Szolyva és Verecke helységeket már a tatárjárás előtt említik. Ezeken keresztül vezetett az út a síkságról a határmenti gyepükig.

A ruszinok beszivárgása azonban a XIII. században, a kievi katasztrófa után s a halicsi fejedelemség szociális zavarai következtében indult meg, nagyobb számban pedig XV—XVI. századbeli földbirtokosaink telepítették le őket a Latorca völgyében.

Arra a kérdésre, hogy a mai népeességben mennyi maradt meg a régi telepések biológiai örökségéből, elsősorban a családtörténeti kutatásoknak kellene feleletet adniok. E célból az antropológia számára nem áll megfelelő összehasonlítási alap rendelkezésre. Mindazonáltal bizonyos következtetést megkockáztathatunk.

Az északi hegyes és a déli lejtős vidék között ugyanis nemcsak éghajlati, gazdasági és kulturális szempontból húzható határvonal, hanem a lakosság faji alkata szempontjából is. A határvidék fennsíkján ugyanazzal a fajképpel találkozunk, amellyel a galíciai ruszinok között ismerkedtünk meg. E-határvidéki községekről pedig tudjuk, hogy bennük a múlt század közepe óta állandó népcsere folyt; a lakosság egy része lejjebb vándorolt, másik része pedig az újonnan érkezőkből egészült ki.

A mélyebben települő ruszinság között viszont a galíciai típusok már szétőredeznek és olyan biológiai jelenségek tűnnek fel, amelyek új keveredések alkalmával szokták mutatkozni. Az antropológia tehát a Latorcavölgy mai ruszinságát — a nélkül, hogy itteni történelmi megjelenésének kérdését érintené, — nagy részben nem a régi települők egyenesági leszármazottjának, hanem azoknál fiatalabb elemnek tartja.

Tény az, hogy a verecke—munkácsi út mentén mindig mozgalmas élet folyt.

Mielőtt a volóci vasútvonal megépült, Alsóverecke volt az első állomás a Magyarországra vezető úton. De még ezután is virágzott itt a forgalom a »szegény« Galícia és a »gazdag« Magyarország között. A lakosság részben erdei, részben mezei munkával kereste a kenyerét.

A verecke—munkácsi úthoz Volócnál csatlakozik a lemberg—lavocnei vasútvonal, mely a beszkidí nagy alagút torkolatától merész eséssel és kanyarulatokkal halad a síkság felé és a 70-es évek után új vándorlási hullámoknak lett az elindítója.

A Volóctól lejjebb, a Latorcavölgy tágulatában fekvő Szolyva ruszinsága már nem csupán a hegyekből leáramló emberekből kerül

ki, hanem az előtte fekvő síkságról, sőt Kárpátalja távolabbi vidékeiről is. Természetesen a faji összetétele sem az, mint ami a határmenti községeké.

A kiválasztott községek.

Azon öt község közül, melyet vizsgálat céljára kiválasztottunk, Tiszova, Alsó- és Felsőverecke, a határ előtti fennsíkon fekszik, és földrajzi, gazdasági és kulturális szempontból egy csoportba tartozik.

A l s ó v e r e c k e a határtól 10 km-re, 500 m-re a tenger színe fölött épült. A hely kereskedelmi előnyét mutatja, hogy a galíciai zsidóság aránya itt 45 %.

Belőle ágazott ki délnyugati irányban F e l s ő v e r e c k e község.

Északi irányban pedig egészen a határ közelében a kis Tiszova helység keletkezett.

A környező vidék szegény. A ruszin lakosság 90—100%-a földművelésből él. Akad közöttük 20—40 holdas gazda is, de legtöbbjük 1—5 holdas, vagy még ennél is kisebb birtokos. (A fontosabb demográfiai és szociális adatokat a 23. sz. táblázatban foglaltuk össze.)

23. sz. táblázat.

Tiszova, Alsó- és Felsőverecke, Volóc és Szolyva fontosabb demográfiai adatai.

Község	Terület összes	Szántó	Erdő	Lakóházak száma	Lakosság szama		Foglalkozás		Népsű- rűség
					1910	1939	őstermelő	ipar. közle- kedés stb.	
Tiszova	1732	454	834	58	282	353	319	34	35
Alsóverecke	3123	990	361	439	1929	2031	1250	781	113
Felsőverecke	3540	1606	189	287	1410	1915	1716	199	93
Volóc	26180	1170	18206	316	1538	1995	984	1011	13
Szolyva	3569	1536	694	1080	3802	6810	1123	5687	331

Volóc a hegyek között hosszan nyúlik el. Közlekedési központ s lakosságának nagyobb fele nem őstermelő, hanem iparos és közlekedési alkalmazott. Népsűrűsége a nagy erdőségek miatt igen kicsi.

S z o l y v a körül már kevesebb az erdő. Mindazonáltal a sűrűn lakott község népe nem szántóföldi művelésből él, hanem a fatelepen dolgozik. Az általunk megvizsgált egyének is az itteni munkások soraiból kerültek ki.

Az egyes fajtajegyek megoszlása.

Az öt községből összesen 211 ruszint vizsgáltunk meg. Ebből egy-egy községre különböző és aránylag nem nagyszámú egyén jutott:

24. sz. táblázat.

A megvizsgáltak száma és neme községenként.

	férfi	nő
Tiszova	21	8
Alsóverecke	17	7
Felsőverecke	40	13
Volóc	34	18
Szolyva	53	—
Összesen	165	46 = 211.

Adataink e miatt kétszeres matematikai korrekcióra szorulnak. Ezt a célt szolgálta itt is az átlagértékek megbízhatóságának (db m) és a megvizsgáltak átlag körüli elhelyezkedésének (szóródási számának: S) kifejezése, úgy amint azt ungvölgyi feldolgozásunkban tettük.

Az eredmény itt is az lett, hogy többnyire (különösen a férfiak között) olyan alacsony korrekciós értékeket kaptunk, mint amilyent nagyszámú vizsgálati anyag esetén szoktunk kapni. $\pm(m = 0.46 - 1.25, S = 3 - 5)$

Mindez természetesen csak úgy lehetséges, hogy a ruszinság az egyes latorcavölgyi falvaikban meglehetősen arányosan megoszlott, sőt egységes szerkezetű népesség, és a maga egészében sem (különbözök lényegesen az általunk vizsgált részletektől.

Ezek előrebocsátása után vegyük sorra községenként az egyes fajtajegyek megoszlását (il. 59—66. ábra).

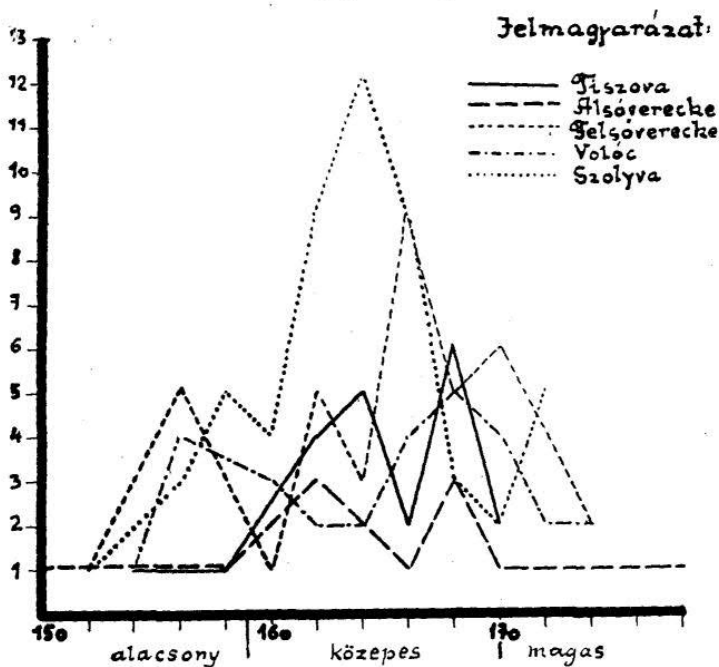
A t e r m e t.

Tiszován egy alacsonyabb (164 cm) és egy magasabb (168 cm) típusra kell (következtetnünk I. II. 59. ábra). A két típus közel áll egymáshoz (átlag 165.15 cm), a szóródási szám alacsony, $S = 3.10$ cm (1. 25. ez. táblázatot).

Felső- és különösen Alsóvereckén ugyanez a két típus határozottabban érvényesül (szóródás nagyobb, $S = 4.42$ és 5.21 cm) és a magasabb típus befolyására az átlag megnövekedett (165.25 és 167.12).

Volócon új típusok csatlakoznak a meglévőkhöz, *amint* ez a gyakorisági sor változatosabb és a szóródás tágabb ($S = 5.16$) ala-

Testmagasság

59. ábra.

kulásából kiolvasható (l. 59. ábra). Az átlagtípus középtermű (166.47 cm).

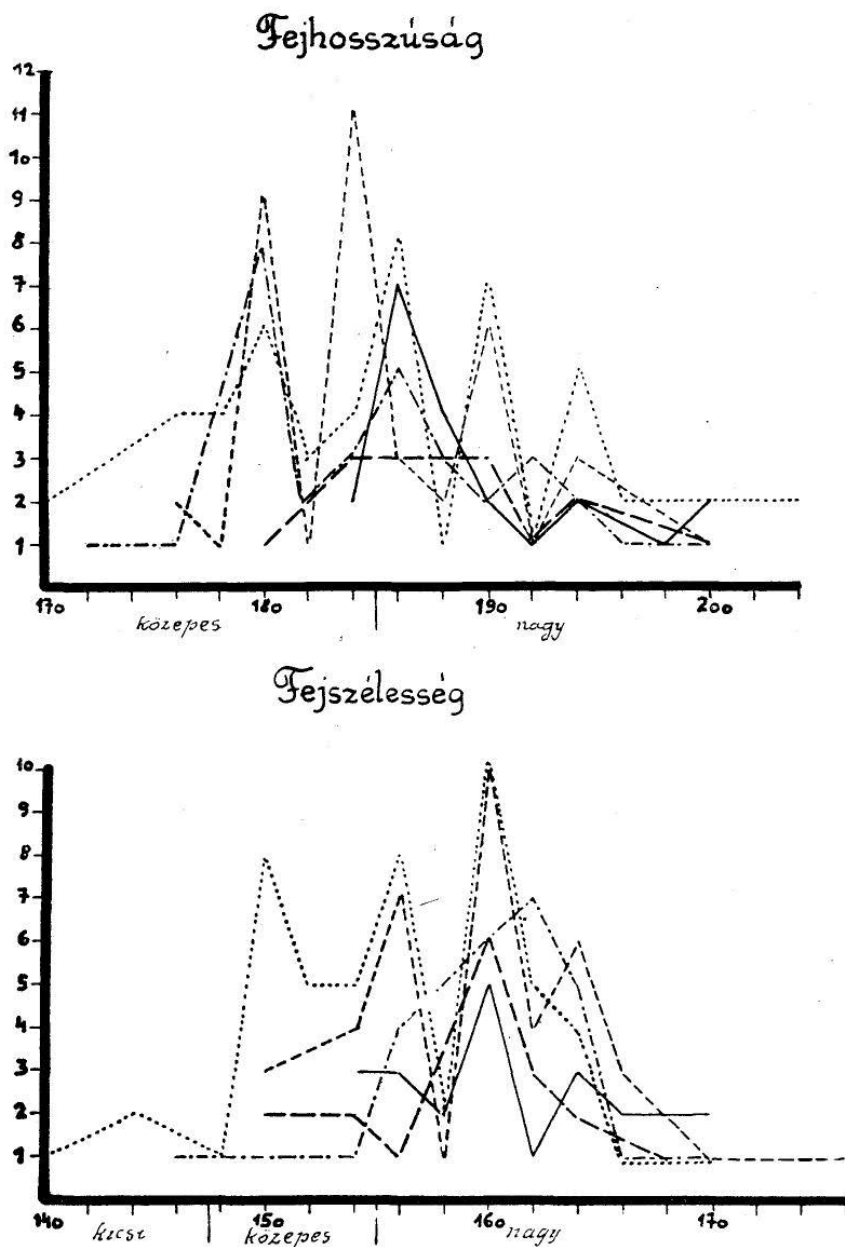
Szolyván a keveredésből, illetve az -alacsony fajta túlsúlyából egy aránylag csekély variációs szélességű középtípus alakult ki (átlag = 164.66, szóródás = 4.51), de mint a többi fajtajegnél majd jobban kitűnik, e mögött legalább három fajta szerepe sejthető.

A fejhosszúságot

illetőleg mind az öt faluban érvényesül egy hosszú (186 mm fölötti), ezenkívül Tiszovától fokozatosan növekvő mértékben még egy közepes, illetve rövid típus. Ennek megfelelően a fejhosszúság a völgy felé átlagosan csökken (190.53 — 186.58mm), az átlag körüli szóródás pedig nő ($S = 4.85-8.4$).

A fejszélesség

alakulásában hasonló szabályszerűség mutatkozik. A túlszéles fejű (160—164 mm) típus mellett a völgy felé fokozatosan előtérbe kerül a közepes (155 mm) típus. Az ellentétes hatások következtében az átlag így megkisebbedik (161.57 — 157.07 mm), a szóródás pedig a nagyobb kevertség következtében megnő ($S = 4.76-6.00$, l. 61. ábra).

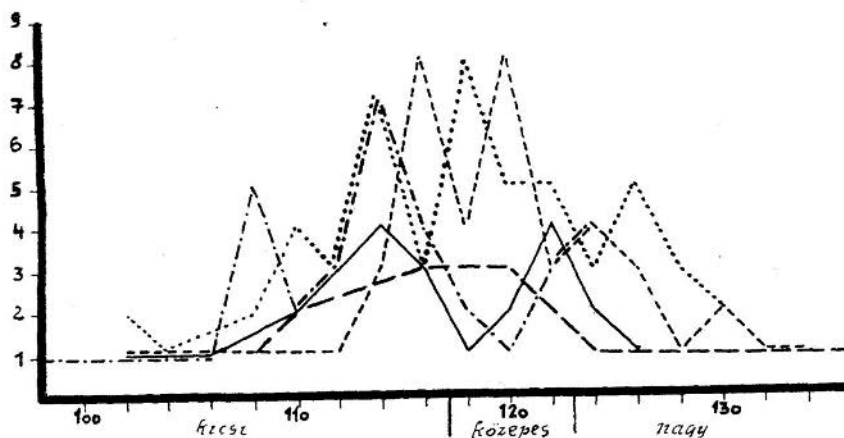

60—61. ábra.

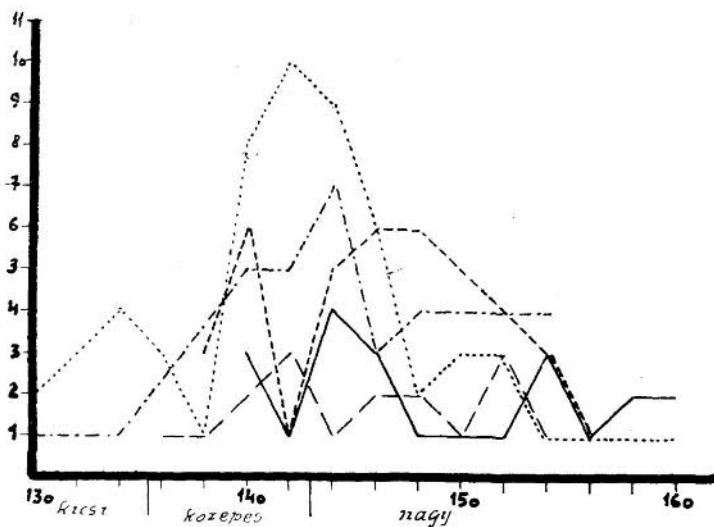
A fej alakja.

Tiszovám és a két Vereckén egy kerek és egy rövid fejtípus uralkodik, Volócon és különösen Szolyván a közepes is érvényesül. A fajkép tehát e tekintetben is, községenként módosul (l. 64. ábra).

Arcmagasság

Arcszelesség

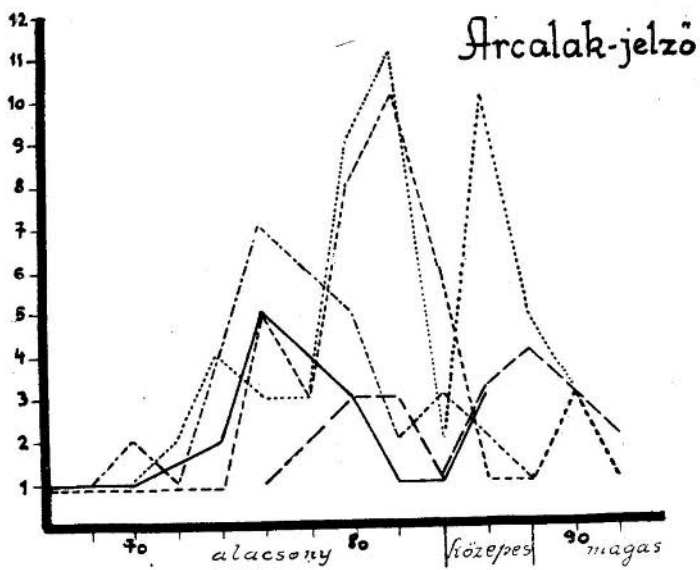
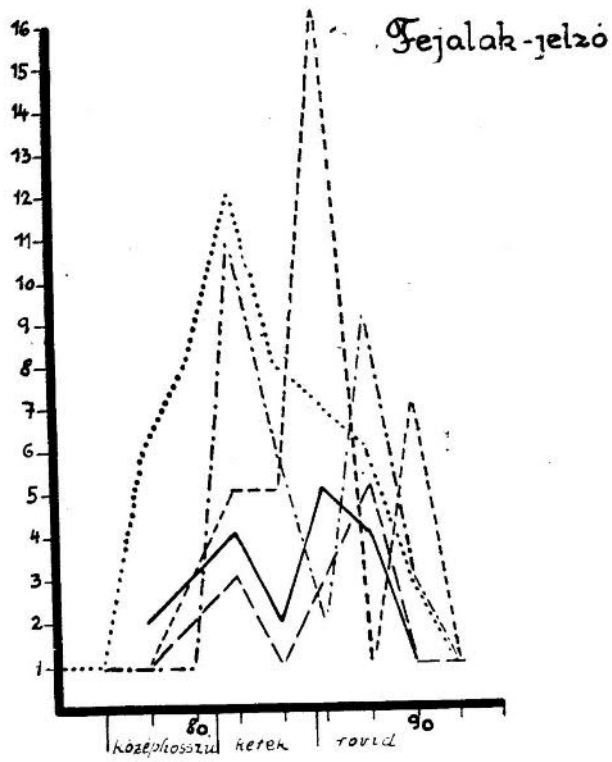

62—63. ábra.

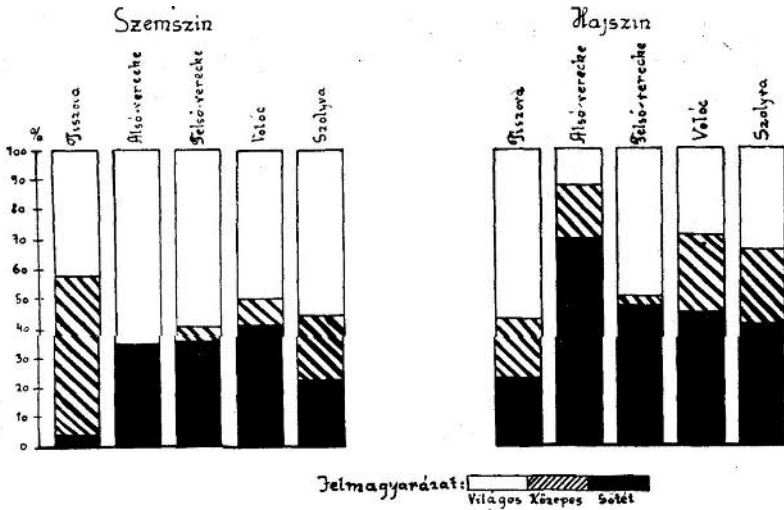
Az arcmagasság

a Latorcavölgy népességében tág határok között variál. (Szóródás nagy, $S = 6-7$). Azért ez a fajtajegy a falvak antropológiai megkülönböztetésére nagyon alkalmas (l. 62. ábra).

A keveredés eredményeként mindenütt jelen van egy közép-magas arcú típus. Ezenkívül Tiszován, Volócon és Szolyván külön is érvényesül egy alacsony, Alsó- és Felsővereckén pedig egy magas

64—65. ábra.

66. ábra. A szem- és hajszín megoszlása Tiszova és Szolyva között.

típus, aminek megfelelően az átlagérték az előbbi helyeken csökken (117—115—118 mm), az utóbbi helyen meg nő (120—121 mm).

Az arc szélesség

Tiszován széles és túlszéles arcúak az emberek, a határok azonban, akár csak a természetnél vagy a többi jellegnél, itt sem élesek. Alsó- és Felsővereckén a két típus jobban elkülönül. Volócon és különösen Szolyván ezeken kívül még keskeny arcú egyének is feltűnnek. Az átlagérték ennek megfelelően a határszéltől a síkság felé csökken (148.14—145.88).

Az arc alakja

a csekély magassági és nagy szélességi méretek eredményeként az egész Latorcavölgyben általában alacsony és széles (jelző 78—81, 1. 25. sz. táblázat). Valóban magas és nem széles arcú egyének aránylag nagyobb számban csak Alsó- és Felsővereckén, majd pedig különösen Szolyván fordulnak elő. (Az arcjelző itt a legnagyobb, 82—85—81). Egyébként mind az öt faluban egy igen széles és egy középmagas, illetve közepesen széles arcú típus uralkodik (1. 65. ábra).-

A színjellegek.

Általában a világos szemszín van túlsúlyban. A részletekre vonatkozóan l. a 66. ábrát.

A sötét szín átütő ereje a hajra vonatkozóan nagyobb mint a szemre, úgyhogy gyakran a világos szemű ruszinoknak is sötét hajuk van (1. 66. ábra).

26. sz. táblázat.
Néhány főbb fajtajelleg alakulása.

Község neve	Szemszín			Hajszín			Orralak		
	világos	kevert	sötét	világos	kevert	sötét	egyenes	homorú	domború
Tiszova	9=42,85%	11=52,38%	1=4,76%	12=57,14%	4=19,05%	5=23,81%	8=42,1%	8=42,1%	3=15,8%
	6=75%	2=25%	—	4=50%	4=50%	—	2=25%	6=75%	—
A-verecke	11=64,90%	—	6=35,10%	2=13%	3=17%	12=70%	9=53%	8=47%	—
	4=57%	—	3=43%	2=29%	3=43%	2=29%	4=57%	3=43%	—
F-verecke	24=59,27%	2=5,25%	14=35,50%	20=50%	1=2,50%	19=47,50%	15=44%	5=14%	14=42%
	2=15%	8=62%	3=23%	2=15%	3=23%	8=62%	5=38%	8=62%	—
Volóc	17=50%	3=8%	14=42%	10=29%	9=26%	15=43%	16=67%	6=25%	2=8%
	10=56%	5=27%	3=17%	8=44,5%	3=16%	7=39,5%	5=42%	7=58%	—
Szolyva	30=56%	11=21%	12=23%	18=34%	15=28%	20=38%	26=59%	11=25%	7=16%
	—	—	—	—	—	—	—	—	—

A korrelációk.

Már az egyes jegyek méretei alapján rájöttünk arra, hogy a latorcavölgyi ruszinok között különösen két alapfajtának a jelenléte jöhet szóba, ugyanannak a két fajtának, amellyel a galíciai és az ungvölgyi ruszinok között talákoztunk. Ez a keleteurópai és a dinári. Az egyes falvak jellegzetességét azután e két alapfajta kü-

67. ábra, Tiszova.
Keleteurópai-mongolos,

68. ábra, Volóc.
Keletbalti-északi.

lőnböző keveredési aránya, valamint az egyéb, nem a keleti szláv örökséghez tartozó elemek (alpesi, északi, alföldi) hozzájárulása adja.

Fajdiagnózisunk helyességének igazolására példának válasszuk ki a legegyszerűbb összetételű községet, Felsővereket, és a már ismert korrelációs eljárással emeljük ki (gyakoriságuk sorrendjében) az ott található típusokat.

a) A termet és fejhosszúság alapján:

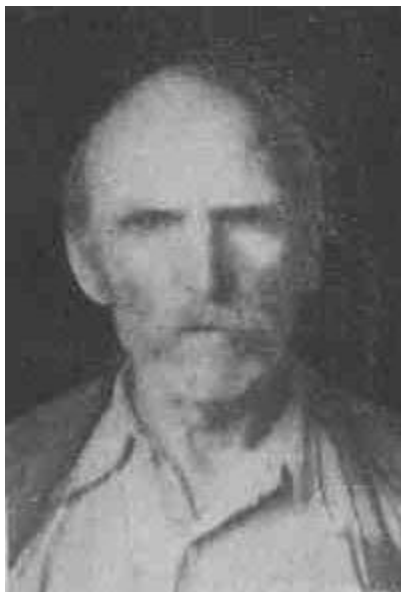
1. átlagnál magasabb termet — átlagnál rövidebb fej (dinári típus)
2. „ alacsonyabb „ — „ „ „ (keleteurópai — dinári keverék)
3. „ magasabb „ — „ hosszabb „ (dinári — keleteurópai keverék)
4. „ alacsonyabb „ — „ hosszabb „ (keleteurópai típus).

b) A termet és arcmagasság alapján:

1. átlagnál magasabb termet—átlagnál magasabb arc (dinári típus)
2. „ alacsonyabb „ - — „ „ „ (keleteurópai — dinári keverék)
3. „ magasabb. „ — „ alacsonyabb „ (dinári — keleteurópai keverék)
4. „ alacsonyabb „ — „ „ „ „ (keleteurópai típus).

69. ábra. Tiszova. Dinári típus.

70. ábra. Tiszova. Dinári típus
(az alföldi típus nyomaival?).

Az egyes falvak fajképe.

Lássuk már most az egyes fajtajegyek analízise után a különböző falvak fajképét, hogy milyen közös sajátságaik vannak és mi-
ben különböznek egymástól.

Tiszován kifejezett falutípusról lehet beszélni, mely a ru-
szinság (két ismert alapéleimének: a keleteurópainak és a dinárinak
harmonikus keveredéséből jött létre. Előtérben a keleteurópai jelle-
geik állnak, tiszta érvényesülésüket azonban a dináriak többé-
kevésbé akadályozzák. így a termetük nem alacsony, hanem közép-
magas, arcuk széles, de magasabb mint a tiszta keleteurópai típusé.
Szem- és hajszínük túlnyomóan világos, a dinárral való keveredés
hatásaként azonban gyakran szürkészöld szemű és világosbarna hajú
egyének is előfordulnak.

A 67. ábra egy tiszovai nőt mutat be; túlnyomóan keleteurópai
típusú, arcán enyhe mongolos vonásokkal.

A 70. ábrán viszont egy alapjában dinári típusú öreg embert
látunk, akin valószínűleg az alföldi fajta jellegei módosították az
eredeti dinári típust, melyet ugyanebből a községből a 69. ábra ér-
zékit.

A fajkép kialakulása régi eredetű lehet, mert a különböző típu-
sok jellegei már kiegyensúlyozottan illeszkednek egymáshoz és szél-
sőséges egyéni variációk csak elvétve fordulnak elő (1. alacsony
szóródási számot), ami azzal magyarázható, hogy a község lakos-

71. ábra. Női csoport Felsőverecskéről.

72. ábra. Női csoport Felsőverecskéről. (Keletbalti-preszláv-dinári.)

sága beltenyésztést folytat, és idegen elemeik nem zavarták meg összetételének egyensúlyát.

Meg kell még említenünk, hogy a keletbalti elem Tiszován is sejtet északi, úgyszintén preszláv befolyást, amennyiben az arc néha a keleteurópainál is szélesebb, a »felfűjt« orrcsontok pedig még dinári egyéneken is előfordulnak. (30 megvizsgált között 4 esetben.)

A nők fajképe annyiban különbözik a férfiakétól, hogy benne a keleteurópai jelleg még feltűnőbb; sötét szemszín ugyanis nem fordul elő, de annál gyakrabban széles arc és homorú orr (1. 26. sz. táblázat).

A l s ó v e r e c k é n a keleteurópai és a dinári szintén alapfajta, de arányuk lényegesen megváltozott az utóbbi javára. A két típus különállását jól megőrizte, amint ez a szem- és hajszín megoszlásában is kifejezésre jut. Ugyanis a világos és a sötét szemszín mellett a keverékek aránya jelentéktelenebb mint Tiszován. Ezzel szemben a hajszínbén következetesen a dinári sötét árnyalat uralkodik.

F e l s ő v e r e c k e fajképeire nagyjában és egészében ugyanez áll. A 71. ábrán egy falubeli csoportot mutatunk be. Jól megfigyelhető, hogy a nők között is a dinári típus (magasabb termet és arc) gyakori. De a 72. ábra azt is elárulja, hogy a típusok itt már nem ellentétként állnak egymással szemben, hanem fokozatos átmenetek vannak köztük. Ez csak azáltal jöhetett létre, hogy Felsőverecské Alsóverecskéhez képest elzártabban él s ennek következtében egységesebb helyi típus alakulhatott ki benne. (A szóródás értéke legtöbbszörre vonatkozóan kisebb.)

Nem gyakori, de itt-ott feltűnik egy-egy alpesi és alföldi típusú férfi is i(1. 73. és 74. ábra).

V o l ó c r ó l már az egyes jegyek elemzésekor kimutattuk, hogy összetétele meglehetősen heterogén. Nem lehet közvetlen kapcsolatba hozni sem Tiszovával, sem Vereckével.

A ruszinság fő típusai közül itt is a keleteurópai, illetve annak keletbalti változata van túlsúlyban, de ehhez még egyéb új és idegen elemek is járulnak. Ezeket az összképből még nem tudtuk kielemezni, mert bár jelenlétüket már jelzi a fej- és arcalak nagy variációs szélessége, valamint a sötét szem- és hajszín stb., súlyuk még nem olyan nagy, hogy az átlagtípust lényegesen módosították volna, végigtekintve azonban a megvizsgáltaikon, egyes feltűnő egyének kiválnak a sorból. Ez arra mutat, hogy jelenlétük a volóci ruszinságban még újkeletű.

Különösen két elemet kell említenünk: az alpesit és az északit, illetve ezek keverékeit. Ezek közül a 74. ábra egy keleteurópai-északi típusú férfit mutat be.

73. ábra, Felsőverecke. Túlnyomóan alpesi típus.

S z o l y v a fajképe még Volócnál is bonyolultabb. Már az egyes fajtajegyek előfordulásakor rámutattunk arra, hogy kettőnél több fajta jelenlétét kell feltételeznünk. Az ott mondottakat most az egyéni benyomásokkal kiegészítve, a következő fajdiagnózist állíthatjuk fel: 17 túlnyomóan keletibalti (32.08%), 11 túlnyomóan dinári (20.75%), 7 dinári-mediterrán keverék (13.21%), 3 túlnyomóan északi (5.66%), 7 meghatározhatatlan keverék (13.21%), 2 mediterrán-cigány (?) keverék (3.77%) és 6 asthenias (11.32%).

Feltűnő a mediterrán típus (alacsony termetű, keskeny arc, hosszú fej, sötét haj és szem) megjelenése; ezzel ugyanis nagyobb számban csak Máramarosban fogunk találkozni. Azonkívül figyelemreméltó az is, hogy a keleteurópaiakból teljesen hiányoznak a preszláv nyomok, ezzel szemben a fej hosszúsági és szélességi mé-

retei kisebbek mint a hegyvidék keleteurópai típusánál, úgyhogy az itteni ruszin keleteurópai fajta az alföldi magyar keletbalti fajtához áll közelebb.

Végül meglep a megvizsgáltak gyakran gyengén fejlett és diszharmonikus fizikai alkata. A típusok tisztasága sokaknál elmosódik, és helyette megjelenik a kóros jellegűnek számító asthenias típus (eset: 11.32%, nyúlánk, vézna termet, lapos mellkas, törzs és végtag aránytalansága, sápadt bőrszín stb.). Ezek a jelenségek a szolvai ruszinság biológiai kiegyensúlyozatlanságára mutatnak.

74. ábra, Felsőverecke,
Alföldi-dinári típus.

75. ábra, Szolyva környéke.
Keletbalti.

Az antropológiai és településtörténeti adatok egybevetése.

Áttekintvén a latorcavölgyi ruszinok antropológiai összetételét, községenként különbözőnek találtuk. A biológiai gyökér mindenütt ugyanaz volt, de településtörténetüknek megfelelően differenciálódott.

Tiszován mindjárt szembeszökik, hogy viseletmódja és népművészete a határon túli ruszinságéval egyezik. De egyszersmind az is feltűnik, hogy színeibe és ornamentikájába magyar hatások is szövődtek. Az átvétel kora még a világháború előtti időkre vezethető vissza, amikor a tiszovaiak a Hajdúságra jártak mezőgazdasági munkára. Talán ez is hozzájárult az alföldi fajta itteni megjelenéséhez. Az 1939-es népszéíráskor 317 ruszin mellett 4-en mondták magukat német anyanyelvűnek, az általunk megvizsgált férfiak

között pedig 2-t találtunk, akinek az anyja magyar volt (az Alföldről). A fajképnek az előbbi fejezetben vázolt egységét és harmóniáját azonban a néhány idegen nem változtathatta meg.

A helyi hagyományok szerint Tiszova a XVIII. században újonnan települt, mert régi lakossága Rákóczi seregével elköltözött vagy elpusztult. Bárhogy történt is, az utánpótlás mindenképpen a szomszédos (galíciai) községekre utal, amelyekkel a Beszkidék szelíd fennsíkján közvetlen összeköttetése van.

A l s ó v e r e c k e főútvonal mellett, gazdaságilag fontos helyen létesült. Összeköttetése Galíciával keleti irányból, a Vereckei-szoroson keresztül érvényesült. Emberanyaga is innen s nem észak felől, Tiszova irányából származik.

Ellenben összetartozónak kell vennünk a volóci út mentén épült F e l s ő v e r e c k é v e l.

A két faluban sok közös családnév fordul elő (Kozik, Malega, Matola, Komarnieki, Hafinec, Kuraíh stb.). Fajképük is csak annyiban különbözik egymástól, hogy Alsóvereckéé — extenzivebb életéből következően — kevésbé kiegyensúlyozott. Itt még az általunk megvizsgált 24 egyén között is kettőnek magyar (Kovács László, Magyar Anna) és egynek német származásra valló neve van (Nyimec). Az egyébként sokkal népesebb és kizárólag földművelést űző Felsővereckének ellenben nincsen bevándorlása, elzárt életet él és természetes szaporaságából egészül ki, amint erre tisztább és kiegyensúlyozottabb fajképből is következtettünk.

V o l ó c településtörténete nincsen feldolgozva. Nem tudjuk, hogy honnan jöttek az első ruszin telepések. Tény azonban az, hogy sem az antropológiai, sem a családi vonatkozások nem Verecke felé mutatnak. Az ottani családnevek Volócon ismeretlenek és fajképét a ruszinság dinári jellegei helyett inkább a keleteurópaiak színezik.

Az idősebb nemzedékben még él az a hagyomány, hogy a falubeli nép a múlt században jómódnak örvendett s csak az úrbérrendezés és a gazdasági válságok tették földönfutóvá.

Jelenlegi szerepét a lembertg—munkácsi vasút megépítésének köszöni. Akkor sok magyar, német és szlovák munkás, iparos és közlekedési alkalmazott telepedett itt meg és a munkálatok befejezése után sem tért vissza.

Az utolsó négy évtizedben Volóc mindössze négy és félszáz lélekkel gyarapodott. Fejlődése tehát tulajdonképpen megállt. Népsűrűség szempontjából egyike Kárpátalja leggyérebben lakott községeinek (1. 23. táblázat).

Az 1939-es népszámlálás 1510 ruszin mellett 118 magyar, 13 német, 5 szlovák és 344 jiddis anyanyelvű egyént tüntet fel. De a ruszin földművesek között is akadnak magyar nevűek. Némelyik (pl. Gáspár György) még pontosan tudja, hogy a nagyapja Debrecen vidékéről pályamunkásnak jött fel s csak később lett belőle paraszt és ruszin. Ugyanez a családtörténete van néhány német nevű ruszin

gazdának is. Az utolsó összeírás 32 olyan egyént mutatott ki, aki csak mostanában tért át a görög katolikus, illetve görög keleti vallásra s ezzel megtette az első lépést a ruszinságba való asszimiláció felé. Az ilyen adatok ellentmondanak annak a tudományos forrásra nem utaló hiedelemnek, hogy a volóci ruszinok közt előforduló magyar nevek még Rákóczitól származnak, aki ruszinjaival magyar nevet vettetett fel.

A község néptörténete így magyarázatát adja fajképe sokrétűségének, amire antropológiai elemzésekor világosan rámutattunk.

S z o l y v a az utolsó félévszázadban lendült fel, a »Latorca« gőzfűrés- és a »Szolyva« nevű vegyi feldolgozásra alakult faüzem megtelepedése óta. Lakóházainak és lakosainak száma az utolsó négy évtizedben megkétszereződött, és Kárpátaljának egyik leg-sűrűbben lakott helysége lett (1. 23. táblázat). Ez azonban nem a természetes szaporodás, hanem a növekvő bevándorlás eredménye.

27. sz. táblázat.

A ruszin és egyéb anyanyelvűek száma.

	ruszin	magyar	német	szlovák	zsidó	egyéb
Tiszova	317	—	4	—	29	3
Alsóverecke	1326	125	3	1	569	7
Felsőverecke	1672	35	—	1	205	2
Volóc	1510	118	13	5	344	5
Szolyva	3539	1454	373	232	1122	90

28. sz. táblázat.

A gör. katolikusok és gör. keletiek, valamint egyéb vallásúak száma.

	gör. kat.	gör. kel.	róm. kat.	ref. ésev.	izr.	egyéb
Tiszova	317	1	6	—	29	—
Alsóverecke	1360	7	43	13	608	—
Felsőverecke	1669	5	11	—	230	—
Volóc	828	714	78	23	350	2
Szolyva	3190	303	1585	243	1438	48

29. sz. táblázat.

A ruszinság nyeresége és vesztesége vallási áttérés útján (%-ban).

	ruszin anyanyelvűek	gör. kat. és gör. kel. vallásúak	nyereség, veszteség
Tiszova	89.83	90.08	+0.25
Alsóverecke	65.28	67.31	+1.03
Felsőverecke	87.21	87.41	+0.20
Volóc	75.68	77.29	+1.51
Szolyva	51.97	51.30	-0.67

Szolyva lakosságának csak a fele (51.97%) ruszin, a többi — anyanyelve szerint — magyar, zsidó, német és szlovák (1. 27. táblázat). De a ruszinok sem mind helybeliek és nem is a Latorca völgyéből valók.

A gőzfűrészüzem és a vegyi gyár ugyanis kezdetben nem volt megelégedve azoknak a ruszinoknak a munkateljesítményével, akik csak az imént hagyták el hegyi falvaikat és még nem szoktak a rendszeres ipari munkához. Azért betanult és állandó munkásnak főképpen Máramarosiból, Kőrösmezőtől keletre és Técsőtől északra eső falvakból fogadtak fel embereket (huczulokat). De hoztak magyarokat is az Alföldről és lengyeleket Galíciából. A jobb erők közé osztották be azután a környéki ruszinokat, hogy hatásuk alatt fokozzák teljesítményüket.

Antropológiai vizsgálataink kimutatták, hogy a szolyvai ruszinok biológiai alkata elüt a hegyvidékiekétől és aránylag sok új elemmel bővült. Most látjuk ezek népi és szociális eredetét is. A mediterrán és dinári-mediterrán ruszinoknak — mint látni fogjuk a következő fejezetben — éppen Máramaros az igazi hazája, itt csak jövevények. Az északi, keletbalti jellegek forrásait pedig a helybeli németek, magyarok és szlovákok között kell keresnünk, ahonnan népi asszimiláció útján kerültek a ruszinságba.

Az azonos foglalkozás és társadalmi sors nyilván a kulturális idegenség ellenére sem állta útját összeházasodásuknak. Eseteivel még abban az aránylag kisszámú munkáscsoportban is sűrűn találkozunk, amelynek származási adatait feljegyezhetjük. Az 53 ruszin közül ugyanis 45-nek volt ruszin, 2-nek német és 6-nak magyar neve [Fontos György, Szakács György, Füzér (László, Kocsis András, Kocsis Ferenc, Kocsis Mihály, de csak kettőnek volt az anyja is magyar eredetű (Bicskey Anna, Kovács Háfia)]. Magyar férfiak tehát ruszin nőt vettek feleségül. A két német nevű ruszin munkásnak is ruszin anyja volt.

Népi asszimiláció azonban nem csupán egyoldalúan a ruszinok javára történt. Az utábbiak is szép számmal hagyták a fiépiségüket és olvadtak be más nemzetiségekbe.

Miután más anyanyelvűeket antropológiailag nem vizsgáltunk, nincsenek adataink arra vonatkozóan, hogy a magyarok, szlovákok és németek: mennyi ruszin jeleket vettek magukba. De hogy tetemes részt vettek fel, arra a lakosság vallási megoszlásából valamit következtethetünk. A magukat ruszin anyanyelvűeknek vallók száma ugyanis 3539, ellenben a gör. katolikusok száma 3191 és a gör. keletiéké 303, mindössze tehát 3494. Ez pedig azt jelenti, hogy a szolyvai vuszinság jelen nemzedéke a vegyes népi környezetben 45 egyént, 0.67 %-ot veszített. (Ez a szám természetesen még nagyobb lenne, ha nem az összlakossághoz, hanem a zsidókat leszámítva (akikkel nem házasodnak) egyedül a keresztényeikhez viszonyítanánk; (1. 29. táblázat).

A HUCZULOK FÖLDJE.

Kárpátaljai vizsgálataink során eljutottunk Máramaros megye északkeleti részének arra a vidékére, melyet túlnyomóan a ruszinok legismertebb törzse, a h u c z u l népesít be.

Igazi hazája a Tisza két ágának környéke. A Fekete-Tisza mentén fekszik a legnagyobb huczul falu, Kőrösmező, a Fehér-Tisza mentén Tiszabogdány, majd a két ág találkozása után Rahó, a legrégibb huczul település.

Kárpátalja területei közül ez népesült be utolsónak. A rónaszéki sokamra jelentése Kőrösmezőt 1598-ban még településre teljesen alkalmatlan helynek minősítette, és ugyanakkor Rahóról 'mindössze 14 adózó ruszin jobbágyot tartott nyilván.

A többi huczul község (Tiszaborkút, Tsrebesfejrpaták, Lonka, Kaszopolyána, Gyertyánliget, Bilan) még később, a XVIII. század folyamán keletkezett.

Addig a Tisza forrásvidéke úttalan, lakatlan terület volt. A magyar határőrség a lakott terület közelében, Nagybocksó mellett volt elhelyezve, és a mögötte levő erdőségekbe Galícia, Bukovina és Moldva felől szabadon járhattak át nyájaikkal a ruszin és rumén pásztorok.

A huczulok száma és jelentősége akkor nőtt meg, amikor a kincstár ezt a vidéket is a gazdasági élet vérkeringésébe kapcsolta.

A XVIII. század közepétől kezdve egymásután épültek a Fekete- és Fehér-Tisza, valamint mellékfolyói felső folyása mentéin a völgyelzáró gátak, hogy alacsony vízállás idején is lehetővé váljék a kitermelt fa leszállítása az Alföldre. A munkálatok megindítására a kincstár először Gmudenből, Ischlből és Elbeinseeből német telepéseket hozatott, és Kőrösmező és Rahó községekben telepítette le. Mivel azonban a német munkáskéz mindig kevés volt és drágának bizonyult, az itteni ruszinokat is útépitésre, famunkára és tutajozásra fogta. 1774-ben összeírták az addig kizárólag állattenyésztéssel foglalkozó ruszinokat, és a kincstári munkások közé lajstroimozták őket.¹⁾

A német bevándorlás ezután sem szűnt meg, de főként a Szepességiből történt. A telepések lakóhelyül azonban már nem a Tiszának, hanem mellékfolyójának, a Taracnak felső völgyét választották. így keletkezett itt 1832-ben Királymező, német község.

Ezzel egyidejűleg Galíciából és Bukovinából még nagyobb tömegben szivárogtak be a ruszinok. Csakhamar túlsúlyba kerültek, aminek következtében azután a németek felszívása is megkezdődött. A máramarosi huczulok így nemcsak új szociális és kulturális kör-

¹⁾ B o n k á l ó S.: A rutének. Bp. 1940. 74. old.

76. ábra. Tiszabogdány,
Keletbalti-dinári.

77. ábra.
Tiszabogdány,
Dináriak.

nyezetbe kerültek, hanem közöttük egészen újszerű fajkeveredés is kezdődött.

A huczulok eredetéről és a keleti szlávokhoz való tartozásáról Galíciával kapcsolatban már szóltunk. Ott tisztáztuk azt a kérdést, hogy valami külön népnek, vagy a többi ruszintól eltérő faji alkatú csoportnak kell-e tartanunk őket. Most tehát bennünket nem ez az általános származástani kérdés érdekel, (hanem fajképüknek az az átalakulása, mely rajtuk ittlétük óta végbement. Átalakulásuk ismeretéből viszont hasznos következtetéseket vonhatunk le Kárpátalja település- és kultúrtörténetére.

A kiválasztott községek.

Vizsgálataink céljára elsőnek a Fehér-Tisza elzárt völgyében fekvő T i s z a b o g d á n y t választottuk, ezt a mintegy 60 ezer kat. hold erdőséggel övezett huczul községet. Itt kötik tutajjá a hegyekből lecsúsztatott szálfákat, s indítják útnak Rahó felé.

Rahó közvetlenül a két Tiszaág találkozása alatt, a kincstári erdőigazgatás, fakereskedelem és szállítás középpontja. Már szinte városias jellegű és lakosságának is csak $\frac{2}{3}$ -a ruszin, a többi magyar és jiddis anyanyelvűnek vallotta magát az 1939-es népszámláláskor, (a részletes adatokat 1. 30. és 34. táblázatban.)

30. sz. táblázat.

Tiszabogdány, Rahó és Nagybocksó fontosabb demográfiai adatai.

Község	Terület összes kat. hold	Szántó	Erdő	Lakóházak száma	Lakosság száma		Foglalkozás		Népsű- rűség
					1910	1939	őstermelő	ipar, közle- kedés stb.	
Tiszabogdány	81319	348	60927	1031	3419	4882	3889	293	10·4
Rahó	30200	1731	18322	2663	6577	9863	6405	1574	56·7
Nagybocksó	7224	726	1754	1577	5955	7210	2372	2513	173·4

Lejebb a Tisza két partján, a Visó beömlésénél épült N a g y - b o c s k ó. Már síksági település, ahol a gabona is megterem. A lakosság nagy része földművelésből és gyümölcsstermelésből él, a többi pedig az 1868 óta működő vegyi gyárban munkásként dolgozik.

Máramarosszigeten túl, a Tiszába ömlő T a r a c folyó völgyében ismét az erdők világába térünk vissza. Vizsgálataink azonban itt nem egyetlen községre korlátozódtak, hanem az egymásután következő Tarackrasznáról, Dombórol és Felsőneresznicéről besorozott 35 katonára vonatkoznak.

A négy helyről összesen megvizsgált ruszinok száma 205. Ebből 152 férfi és 53 nő (1. 30. táblázat).

31. sz. táblázat.

A megvizsgáltak száma és neme községenként.

	Férfi	Nő	Összesen
Tiszabogdány	22	—	22
Rahó	61	36	97
Nagybocskó	34	17	51
Taracvölgy	35	—	35
Összesen	152	53	205

78. ábra. Rahó. Keletbalti.

Vizsgálati módszerünk ugyanaz lesz itt is, mint ami az előbbi fejezetekben volt. Mivel azonban a négy terület faji összetételében lényeges különbségek nincsenek és településtörténetük sem vet fel különleges problémákat, mondanivalóinkat az eddigieknél rövidebbre foghatjuk.

Az egyes fajtajegyek megoszlása.

A huczul lakosság éppenúgy nem egységes fajta szempontból, mint a ruszinok bármely más csoportja. Ez fejeződik ki minden egyes fajtajegyre vonatkozóan a szóródási szám kisebb-nagyobb fokú alakulásából is ($S = 4-6$; 1. 32. táblázat). Ami

79. ábra, Rahó, Keletbalti-preszláv.

80. ábra. Rahó. Főként keletbalti.

a t e r m e t e t

illeti, mindenütt két típus uralkodik. A különbség csak az, hogy Nagybocksón — a férfiak és nők között egyaránt — a magas, a többi helyen a közepes van túlsúlyban.

81. ábra. Rahó.
Keletbalti-dinári.

82. ábra, Rahó.
Keletbalti-északi.

83. ábra. Rahó. Keletbalti-preszláv.

A feja lak

szempontjából figyelemreméltó eltérés az, hogy a rahói és nagybocsikói ruszinok között a rövid típus, Tiszabogdányban és Taracközben a kerek típus uralkodik. Ezeken kívül azonban a közepesen

hosszú sem hiányzik, sőt a Taracvölgyben oly nagy számban van képviselve, amilyenhez hasonlótt eddig Kárpátalján sehol sem észleltünk.

Az arcalak

típusok közül az alacsony, közepes és magas egyaránt érvényesül. A nők azonban többnyire itt is alacsony arcúak.

A szem szín

megoszlása nagyjában ugyanaz mint a ruszinok eddig ismertett csoportjában. A különbség mindössze az, hogy Tiszabogdányban és különösen a Taracvölgyben a világos szeműek csoportjában inkább a kék mint a szürke szín gyakori.

84. ábra, Rahó környéke.
Keletbalti, dinári nyomokkal,

85. ábra. Rahó környéke.
Keletbalti, északi nyomokkal,

A haj szín.

A világos szemű huczulok többnyire sötét hajúak. A Taracvölgy azonban e tekintetben is kivétel, mert a szürke, illetve kék szemű férfiak egyszersmind szőke hajúak is.

Az orralak.

A homorú orralak csupán a nők között uralkodik. A férfiak orralakja inkább egyenes vagy — különösen Nagybocksón és Rahón — gyakran gyengén, itt-ott i(pl. Rahón) erősen domború.

Az alsó állkapocs

általában magasabb és erősebben fejlett, mint az ungvölgyi és latorcamenti ruszinoké.

32. sz. táblázat.
A főbb fajtajegyek átlagértékei.

Tajca	N-bocskó		Rahó		T-bogdány		Termet		Fejhossz		Fejzélesség		Fejindex		Arcmagasság		Arczélesség		Arcindex		
	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	Á	m	S	Á	m	S	Á	m	S	Á	m	S	Á	m	S
Taracvölgy	169-97	±0-36	4-65	186-37	±0-34	4-65	157-17	±0-87	5-12	83-63	±0-53	3-81	121-17	±1-12	6-35	141-26	±0-81	4-78	85-11	±0-85	5-05
N-bocskó	170-39	±1-10	6-28	186-62	±0-83	4-84	159-82	±1-13	6-59	85-40	±0-54	3-16	119-65	±1-30	7-56	142-12	±0-78	4-55	84-20	±0-72	4-25
	160-53	±1-51	6-21	179-24	±1-28	5-26	157-00	±1-53	6-54	86-88	±0-82	3-34	105-50	±2-18	8-70	132-77	±1-51	6-22	78-88	±0-37	3-88
Rahó	166-63	±0-82	6-36	186-06	±1-01	7-82	157-06	±0-69	4-66	85-10	±0-44	3-40	118-40	±0-88	6-84	139-63	±0-73	5-64	84-37	±0-70	5-40
	153-38	±0-67	4-03	176-83	±1-09	6-52	154-39	±1-05	6-30	87-50	±0-75	4-50	103-61	±0-84	5-02	132-72	±1-01	6-06	77-63	±0-71	4-22
T-bogdány	168-90	±1-14	5-35	186-19	±0-98	4-62	158-54	±0-87	4-07	85-45	±0-69	3-25	119-09	±1-40	6-56	141-19	±1-22	5-75	83-04	±1-09	5-10

Korrelációk és típusok.

Az imént felsorolt fajtajegyek előfordulásából tehát kitűnik, hogy a máramarosi ruszinok átlagos típusa magasabb termetű, rövidebb és kevésbé széles fejalakú, magasabb és keskenyebb arcú

33. sz. táblázat.

Néhány főbb fajtajelleg alakulása.

	Tisza- bogdány		Rahó				Nagybocskó				Tarac- völgy	
	n	‰	férfi		nő		férfi		nő		n	‰
			n	‰	n	‰	n	‰	n	‰		
Termet												
alacsony	—	—	7	11.48	4	11.11	1	2.94	—	—	—	—
közepes	14	63.64	36	59.02	29	80.56	11	32.35	6	35.29	18	51.43
magas	8	36.36	17	27.87	3	8.33	22	64.71	11	64.71	17	48.57
Fejfalak (index)												
középhosszú	1	4.55	6	9.84	2	5.56	4	11.76	—	—	7	20.00
kerek	14	63.66	25	40.98	11	30.56	11	32.35	7	41.18	15	42.86
rövid	7	31.82	30	49.18	23	63.89	19	55.88	10	58.82	13	37.14
Arcalak (jelző)												
alacsony	8	36.36	23	37.70	32	88.89	17	50.00	15	88.24	13	37.14
közepes	7	31.82	21	34.43	2	5.56	10	29.41	2	11.76	10	28.57
magas	7	31.82	17	27.87	2	5.56	4	20.59	—	—	12	34.29
Orralak												
egyenes	11	50.00	27	44.27	13	36.11	12	35.29	6	35.29	26	74.29
homorú	4	18.18	10	16.39	22	61.11	5	14.71	10	58.82	4	11.43
domború	7	31.82	24	39.34	1	2.78	17	50.00	1	5.88	5	14.29
Szemszín												
világos	13	59.09	38	62.30	21	58.33	22	64.71	7	41.18	26	74.29
kevert	9	40.91	22	36.07	15	41.67	12	35.29	10	58.82	9	25.71
sötét	—	—	1	1.64	—	—	—	—	—	—	—	—
Hajszín												
világos	8	36.39	22	36.07	15	41.67	4	11.76	3	17.65	21	60.00
kevert	1	4.55	2	3.28	4	11.11	1	2.94	1	5.38	3	8.57
sötét	13	59.09	37	66.66	17	47.22	29	85.29	13	76.47	11	31.43

és gyakrabban egyenes orrú, mint az ungmegyei és latorcavölgyi típus. A haj- és szemszín megoszlása nagyjában egyezik (1. 33. táblázat).

Mindezek a jelenségek a dinári elemek erősebb érvényesülésére utalnak.

Ezzel azonban még nem merülnek ki a részletekben jelentkező sajátosságok. Kimutatásukra pontosabb faji elemzés szükséges. Hogy ezt a célt megközelítsük, ismét a korrelációs eljárást ihívjük segítségül. Példának Rahó községet választjuk, ahol a legtöbb egyént vizsgáltuk.

A termet és a fejhosszúság viszonylatában a következő kombinációkat állíthatjuk fel:

1. Alacsony vagy közepes termet — közepes fejhosszal (keletbalti és preszláv típus).

2. Közepes vagy magas termet — kicsi fejhosszal (dinári típus).

3. Közepes vagy magas termet — nagy fejhosszal (északi típus).

A termet és a fejszélesség alapján:

1. Alacsony termet — kis fejszélességgel (mediterrán típus).

2. Közepes termet — közepes vagy nagy fejszélességgel (keletbalti típus).

3. Magas termet — kis fejszélességgel (északi típus).

4. Magas termet — közepes vagy nagy fejszélességgel (dinári típus).

A termet és az arcmagasság közti összefüggés nagyon szabályos:

Alacsony termettel alacsonyabb arc, magasabb termettel magasabb arc jár együtt. A sorozat alsó szélén a keleteurópai, felső szélén az északi és dinári típus foglal helyet.

86. ábra. Rahó környéke, Főként dinári típus, keletbalti nyomokkal,

Kapcsolatba hozva a különböző fajtajegyeket, a rahói ruszinok faji összetételében a dinári és a keleteurópai típus keverékei játsszák a főszerepet, járulékosan pedig az északi és nyomukban a mediterrán.

A dinári típus mintegy uralkodóan jelen van az egész lakosságban, de a keletbalti jellegek is ott lappanganak szinte mindenütt.

A korrelációs táblákon e két típus jellegeinek találkozási pontján olyan kombinációkat is találunk, amelyek eddigi ismereteink szerint kitöltik az ú. n. alföldi típus fogalmát. (Termet 165 cm, fejhosszúság 184 mm, fejszélesség 155 mm, arcmagasság 118 mm, arc-

szélesség 140 mm; fejindex 85, arcindex 83, kb. $\frac{1}{3}$ -a zöldesbarna szemű, $\frac{1}{4}$ -e barna hajú.) Közti alak voltára mutat, hogy hol a dinári, hol a keletbalti jellegek erősebben színezik (1. 101. és 102. ábra).

Az egyes községek fajképe.

Abba a faji keretbe, melyet a rahóiakról az imént megrajzoltunk, többé-kevésbé beleillik az egész máramarosi ruszinság. A különbségeket azok a fajtajegyek döntik el, melyeket a szomszédos népelemekkel való keveredés által vett fel.

Az alábbiakban azért már csak ezekre a különbségekre terjeszkedünk ki.

87. ábra. Rahó környéke,
Dinári-keletbalti, kevés északi jelleggel.

88. ábra. Rahó.
Északi típus.

A t i s z a b o g d á n y i típust képviseli az a három tutajos, akiket éppen indulásuk előtt fényképeztünk le (1. 77. ábra). Dinári a k (magas termetűek), de az arcon keleteurópai jellegekkel (szélesebb arc, gyengén fejlett állkapocs).

A két típus gyakran tisztán is érvényesül.

Van azonkívül a dinári típusnak még egy szőke, északi jellegekkel kevert változata is.

R a h ó n annyiban változik a fajkép, hogy a keletbalti, sőt a preszláv típus is — ez utóbbi különösen a nők között — jobban felszínre ikerül (1. 78—85. ábra).

A dinárihoz szorosan hozzákapcsolva itt-ott e l ő á z s i a i faj-tájú egyéneket is látunk. Tudjuk az irodalomból és a galíciai ruszi-nokkal kapcsolatban bővebben is kifejtettük, hogy ez a fajta egyike azoknak az ú. n. pontusi elemeknek, amelyeket az ukránság, illetve ruszinság még déloroszországi hazájából hozott magával. Súlya nem nagy ia huczulokban, csupán a származástani utalások miatt tartottuk érdemesnek említeni (1. 96., 97., 99. ábra).

Jellegzetessége az itteni huczuloknak az a m a r k á n s d i n á r i v á l t o z a t is, amelynek egyes jegyei szinte karikatúraszerűen fel-vannak nagyítva (1. 93., 94. ábra). Az irodalom ezt a változatot külön-ösen Dél-Ausztriából ismeri.

Ezenkívül még az északi és északi-alpesi, valamint az említett fajtákból keletkezett egyéb keverékek is színezik a vidék fajképét.

89. ábra. Rahó környéke. Északi típus, enyhe dinári vonásokkal.

N a g y b o c s k ó n mind a férfiak, mind a nők átlagosan na-gyobb termetűek, mint a rahóiak, ami dinári befolyásra mutat. De a huczul dinári típus itt már nagyon leszélidül, olyan harmonikus keverék lett, amely hosszú idő alatt, a keleteurópai elemek befo-lyása alatt formálódhatott ilyenné. Részletes leírása helyett utalunk a 103. ábrára.

A járulékos fajták közül a m e d i t e r r á n t kell említenünk. A típus szétesett jegyei többnyire más, uralkodóbb fajtához kapcsol-ódnak. (Keskenyebb arc, hosszabb fejalak.) Példának a 104. ábrát mutatjuk be.

A nők között — így volt ez Rahón is — a preszláv típus jelenléte, illetve az északi, valamint a mediterrán gyengébb érvényesülése következtében, az átlagos fejalak valamivel rövidebb (a fejindex nagyobb, 1. 32. táblázat).

A máramarosi típustól a taracvölgyiek térnek el legjobban. A különbséget elsősorban a szőke északi fajta jelenléte okozza. Az alpesi típus vonásai sem hiányoznak.

90. ábra. Rahó környéke. Túlnyomóan dinári, északi nyomokkal.

91. ábra. Rahó. Északi-dinári.

Az antropológiai és településtörténeti adatok egybevetése.

A huczulokat ezen a néven a XVIII. sz. végén még nem ismerték. Valószínű, hogy mint külön biológiai csoportosulás is egészen újkeletű. Azokból a jobbágy- és katonaszökevényekből alakultak ki, akik a lengyel földesurak kegyetlenkedései, a hosszú katonáskodás, vagy az igazságszolgáltatás keze elől futva Lengyelország, Törökország és Magyarország határa mentén, a Tisza és a Prut forrásvidéke között kerestek menedéket.

A szociális tényezők hatása alatt tehát itt is végbement egy olyan biológiai kiválasztás, amire az ukrainai kozákság és egyes fiatal oroszországi települések viszonylatában már láttunk példát.

Kimutattuk, hogy a moldvai és bukovinai, sőt általában a dél-oroszországi szlávokban kezdettől fogva erősen érvényre jutottak a keletbalti-preszláv elemekkel szemben a dináriak, akik az előb-

92. ábra. Rahó környéke. Túlnyomóan dinári.

bieknél erőteljesebb testalkatúak és a hegyi életre alkalmasabbak (a pontusi vádék ukránjai és a délszlávok túlnyomóan dinári fajképe szinte átmenet nélkül összeér).

A huczulok pedig délről jöttek. Erre nemcsak fajképük, amelyet gyakran még e l ő á z s i a i fajtajegyek is kísérek (1. 96., 97. ábrán), hanem valószínűleg az a sóik Moldova n nevű család is utal, amellyel Rahón és Nagybocksón is találkoztunk az antropológiailag megvizsgáltak között.

A máramarosi ruszinság élete nem jutott nyugvópontra azzal, hogy addigi életformáját feladta. Új lakóhelyét németek, ruménok

93. ábra. Rahó. Dinári-északi.

94. ábra. Rahó.
Dinári.

95. ábra. Rahó.
Dinári-északi.

és magyarok vették körül, és a közös sors és azonos foglalkozás csakhamar »megindította köztük a kulturális és biológiai érintkezést. A német telepítésekéről már szoltunk. Itt még annak a kérdésnek tisztázása marad hátra, hogy fel lehet-e ismerni azt a biológiai örökséget, mely általuk a ruszinságba jutott.

A délausztriai németiség faji összetételét pontosan ismerjük. Tudjuk, hogy itt is a dinári típus uralkodik. De mennyire más a délnémet típus, mint a keleti szlávok dinári változata. Mindjárt meggyőző erről egy pillantás a 93—95. ábrára, ahol két ruszin férfit és egy leányt mutatunk be, akiknek családjában a délnémet dinári típus uralkodik.

Ez a típus magasabb termetű, vaskosabb csontozatú, még magasabb arcú és markánsabb orrú, s gyakran rajta van az északi fajtával való keveredés nyoma is.

A keveredésben azért szinte idegen elemként viselkedik, s mivel markánsabb, az ő vonásai válnak dominánssá a szelidebb keletiszláv dinári vagy keleteurópai-dinári jellegek fölött.

96. ábra, Rahó.
Főként előázsiai-északi

97. ábra. Rahó.
Főként előázsiai, dinári beütéssel.

Ezzel szemben a taracvölgyi németek, illetve német keveredésű ruszinok között az északi és északi-alpesi fajta jegyeit ismertük fel. Ezekből egészen más német törzsi származásra kell következtetnünk. A vidék településtörténetéből tudjuk, hogy ez a törzs a szepesi németiség volt.

A ruménság Máramarossziget környékén már a XVI. században megjelent. Lehet, hogy a huczulok és a rumének között még mielőtt Máramarosba érkeztek, már keletkeztek élettani kapcsolatok és itt csak tovább folytatódtak. A kétféle időből és környezetből eredő keveredés hagyatékát egymástól elkülöníteni természetesen antropológiailag nem lehet. Rumén beütésre vall a

Nagybocskón és Rahón is gyakran előforduló Romanyuk és a színrumén Brana családnév.

Ugyanúgy az alföldi típus jelenléte is a huczulokban vitára adhat okot. Ez a képlet, min-t tudjuk, a déloroszországi steppék egykori török népeiből bejutott a nyugatra tartó magyarokba és a steppéken megállapodott déloroszokba is.

Ezért nehéz itt a magyar s á g g a l való keveredés biológiai mértékét felállítani. Erről még külön fogunk szólni, itt csak annyit bocsátunk előre, hogy a tiszavidéki magyarságban is a ikeletbalti, alföldi és a dinári elemek viszik a főszerepet, ezért a faji határok megvonása lehetetlenség. Pedig a magyar—ruszin érintkezés lehetőségei kezdettől fogva adva voltak. Nagybocskó szláv település, de az itt

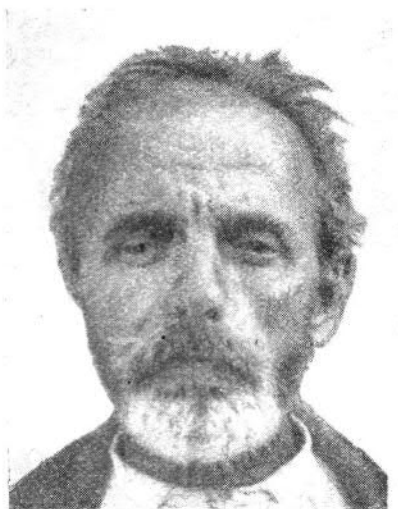
98. ábra. Rahó környéke.
Mediterrán, keletbalti nyomokkal.

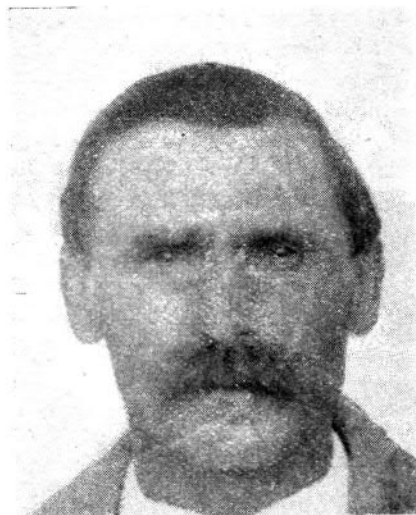
99. ábra. Rahó környéke.
Előázsiai-mediterrán.

kezdődő síkság egyszersmind a magyarságnak is települöhelye volt. A Tisza balpartján Rónaszék és a többi sóbánya magyar munkásokkal indult meg. Az 1775-ben Kaszópolyánán, 1861-ben Terebesfejérpatakoin létesült vasgyár, valamint a nagybocskói vegyi gyár mindig nagy számban foglalkoztatott magyar munkásokat. Ez a titka annak, hogy több mint két évtizedes elzártság ellenére az 1939-es népszámláláskor is aránylag oly sokan vallották magukat magyar anyanyelvűnek i(l. 34. táblázat).

A magyar terjeszkedés alulról mélyen felnyúlt a Tarac völgyébe is. Az itt megvizsgált 35 ruszin férfi közül 1-nek magyar (Botos), 3-nak pedig magyar nevű (Mezei, Kádas, Nemes) anyja volt.

100. ábra. Rahó.
Dinári-keletbalti.

101. ábra. Rahó.
Alföldi típus.

102. ábra. Rahó, Keletbalti-alföldi.

102. ábra, Rahó, Keletbalti-alföldi.

A ruszinság ősi biológiai állománya a sorra vett falvak közül elsőnek Tiszabogdányban kerekedett felül. A német település lezárulását újabb és újabb ruszin rátelepedés követte. Ennek a folyamatnak az eredményét láttuk a fajkép visszaruszinosodásá-

ban, azaz a dinári-keletbalti-preszláv jellegek tiszta érvényesülésében.

Tiszabogdány felől R a h ó r a érkező, a periférián még ma is megtaláljuk az egykori német telep maradványait (külön templommal, német anyanyelvű családokkal, sajátos népszokásokkal). Nagy része azonban már régen és végérvényesen rátért a beolvadás útjára, amint ezt a ruszinok közt található sok német családnév (Szász, Rosier) és méginkább a már említett délausztriai dinári típus atavizmusa is elárulja.

103. ábra. Nagybocksó. Keletbalti-dinári.

34. sz. táblázat.

A ruszin és egyéb anyanyelvűek aránya.

	ruszin	magyar	német	szlovák	zsidó	egyéb
Tiszabogdány	4117	387	38	2	326	12
Rahó	6666	1958	98	4	1095	42
Nagybocksó	4507	1112	19	13	1499	60

35. sz. táblázat.

A gör. kat. és gör. keletiek, valamint egyéb vallásúakaránya.

	gör. kat.	gör. kel.	róm. kat.	ref. és ev.	izr.	egyéb
Tiszabogdány	3916	130	454	22	353	7
Rahó	4953	1902	1412	86	1493	16
Nagybocksó	3390	1255	740	100	1691	34

36. sz. táblázat.

A ruszin anyanyelvűek és gör. kat., ill. kel. vallásúak száma közti különbség (%-ban).

	ruszin anya- nyelvűek	gör. kat. és gör. kel. vallásúak	Különbség	
			lélekszám	%
Tiszabogdány	84.33	82.88	— 71	— 1.45 (— 1.00) ¹⁾
Rahó	67.58	69.51	+ 190	+ 1.93 (+ 2.27)
Nagybocskó	62.51	64.44	+ 138	+ 1.93 (+ 2.28)

104. ábra. Nagybockó. Előázsiai-mediterrán keverék.

Nagybockóval kapcsolatban már szoltunk arról ,hogy a huczul jellegek itt észrevétlenül beleolvadnak a ruszinok átlagos fajképébe. Azt is bebizonyítottuk, hogy a mediterrán jellegek fennmaradását a szomszédos rumén községek népi befolyására kell visszavezetnünk. Az 1939-es népszámláláskor az »egyéb« csoportba összefoglalt 60 fön jórészt rumén anyanyelvűeket .kell értenünk, az ugyanekkor magukat német anyanyelvűnek valló egyéneken pedig galíciai zsidó származásúakat.

A Taracvölgy felső részén még ma is vannak tiszta német telepük (pl. Királymező 1504 lakosa közül 1204 német). De hogy innen is sokan kiszakadtak és a ruszinsághoz csatlakoztak, antropológiai-lag kimutattuk. Az északi-alpesi jegyek ugyanis, amelyeket a meg-

¹⁾ A zárójelben tett százalékszám nem az egész lakossághoz, hanem az izraeliták számának levonása után csak a keresztényekhez van viszonyítva (ezért természetesen nagyobb).

vizsgáltak között kielemeztünk, a szepesi és más német törzsek fő faji alkatrészei.

A fajkeveredés természetesen Máramaros-ban is már csak biológiai következménye a különböző népelemek kulturális és társadalmi egymásrahatásának. Eszközül a nyelv és a vallás szolgált. Tiszabogdányban pl. a ruszin anyanyelvűek aránya nagyobb, mint a görög katolikusoké és keletieké (1. 36. táblázat). Itt az egykori német telepesek feladták nyelvüket, de sokan megtartották katolikus vallásukat. Rahón és Nagybocksón ellenben a ruszin származásúak és keleti vallásúak között 1939-ben 328 főnyi különbség volt az utóbbiak javára, ami még akkor is jelentős, ha leszámítjuk belőle a görög keleti ruménokat, akiket a 34. táblázat szerint a hivatalos statisztika az »egyéb« rovatban foglalt össze.

IV. A SÍKSÁGI RUSZINSÁG.

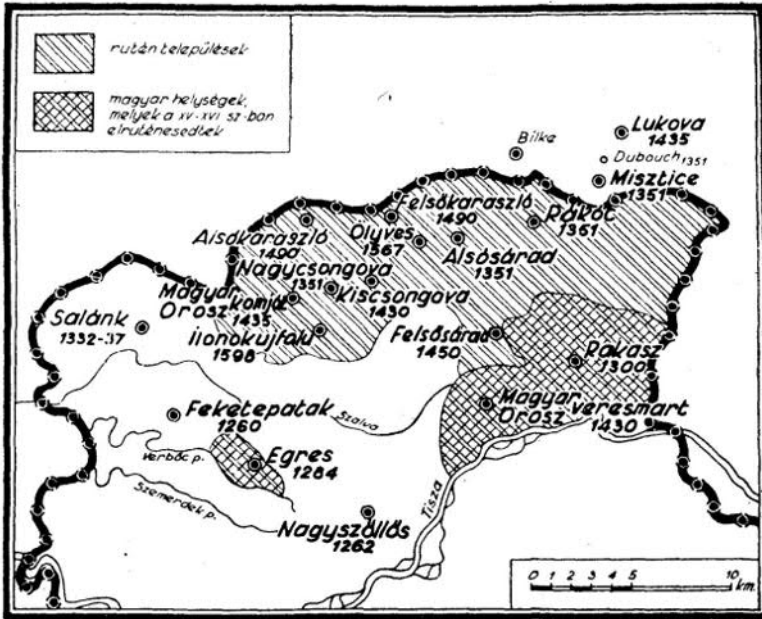
Ugocsa megye Kárpátaljának a Nagy-Alfölddel határos része. A honfoglalás korában a magyarság terjeszkedése ide is kinyúlt, és a Kárpátok előtti gyepűvonal rajta keresztül húzódott.

A keleti erdős hegyvidék és nyugati lapályos, mocsaras síkföld találkozási helyén már a XIV. sz. közepén magyarok mellett ruszinok is települtek. Ebből a tényből *H o d i n k a* és *B o n k á l ó* azt a következtetést vonta le, hogy itt az ungi, beregi és máramarosi ruszinokénál korábbi településről van szó. Míg ugyanis a hegyi ruszinok nyelvi és néprajzi tekintetben a Kárpátokon túliakkal többé-kevésbé azonosak, addig a síkságiaknak megfelelő népi csoportot Galíciában nem találjuk meg. Az említett szerzőik szerint tehát az ugocsai ruszinok őseit nem a Kárpátok mentén, a hegyi ruszinok között, hanem közvetlenül Volhíniában és Podóliában kell keresnünk.

A mi összehasonlító antropológiai vizsgálataink nem igazolják ezt a feltevést.

Volhínia, Podólia és a szomszédos vidékek antropológiai képét Pöch (1925), *B ú n a k* (1932) és a *s a j á t* oroszországi (1942) felvételeinkből jól ismerjük. Az előbbi helyen a preszláv típusé az elsőség, és mellette a keletbalti, alpesi és dinári csak töredékekben van jelen. Utóbbi helyen a Dél-Oroszországból felnyomult dinári típus uralkodik, s a preszláv, alpesi és északi elemek másodsorban érvényesülnek. Az ugocsai ruszinságban azonban sem az egyik, sem a másik tájtípus nem uralkodik.

Ezzel ugyan szembe lehetne állítani azt a tényt, hogy az ugocsai ruszinság nagy része a XVI. sz.-iban elpusztult, s a maiak nem az első települők egyenesági leszármazottai. Ámde a fenti elmélet nem a régi, kihalt, hanem a jelen élő nemzedék etnográfiai összehasonlításán

105. ábra. A nagyszöllősi hegyvidék a rutén falvak megtelepülése után.
(Szabó I. Ugocsa megye c. könyvéből.)

épül föl. így akkor a mi jelenből kiinduló antropológiai ellenérvelésünk is egészen helyénvaló. Felvételeinkből ugyanis tisztán kitűnik, hogy az ugocsai ruszinság biológiai állománya két forrásból táplálkozott: egyik a szomszédos beregi és máramarosi (verchovinai) ruszinság, másik az alföldi magyarság. E kettő keveréke ad olyan fajképet, amelynek megfelelőjét sehol Galiciában, Volhíniában vagy Podóliában nem találjuk.

Antropológiai megállapításunk igazolást talál Szabó István-nak, Ugocsa megye településtörténetére vonatkozó munkájában is. Ez az alapvető monográfia az első ((XVI. századbeli) ruszin telepések származására is fényt derít (1. 106., 109., 110. ábra).

Szerzője utal arra, hogy az ugocsamegyei ruszin réteg származáskérdése sem nyelvi, sem néprajzi alapon nem tisztázható. A családnevek összehasonlítása alapján azonban kimutatta, hogy Ugocsa ruszin betelepülése már a XIV. században is elsősorban Bereg és Máramaros szomszédos községeiből történt. A beszivárgási folyamatot ezenkívül a felső hegyvidék határmenti Krajnája és Verchovinája, «sőt közvetlenül maga a Kárpáton túli ruszin föld is táplálta. Ebben a keveredésben a vidéktípusok jellegzetes jegyeinek el kellett mosódnuk, is valószínűleg ez az oka annak, hogy az alsó ruszin vonal népé-

ben nem ismertek fel olyan nyelvi és népi eredetiséget, mely valamely Kárpáton túli törzsi fészekhez vezetne.¹⁾

Részletes antropológiai vizsgálatok fcéltjára a magyszöllösi hegy-ség nyugati lejtőin települt Magyaromját és Csongova községet vá-lasztottuk. Okmányszerűen bizonyítható, hogy 1330 és 1350 között keletkeztek, és az első ugocsai ruszin települések közé tartoztak.

Közigazgatásilag Bereg megyéhez számít, de feldolgozás céljából ide soroltuk Ilosva községet is. Ez a helység ugyanis kezdettől fogva átmeneti állomása volt a beregi hegyékből az ugocsai síkság felé irá-nyuló települési hullámoknak. Életformája is inkább a síksági mint a hegyi ruszinokéval azonos.

A kiválasztott községek.

I l o s v a a Velékij Gyil-hegy lába előtt, a Borsóvá jobb oldalán fekszik. Az ugocsai falvak kezdettől fogva ebből az irányból ikapták első telepeseiket (1. 46. ábra).

A vidék ipari és kereskedelmi központja. Lakosságának csak a fele foglalkozik mezőgazdasággal. A többi iparban, kereskedelemben és közszolgálatban dolgozik. (A részletes demográfiai adatokat 1. 37. táblázatban.).

37. sz. táblázat.

Ilosva, Nagycsongova, Magyaromját fontosabb demográfiai adatai.

Község	Terület összes	Szántó	Erdő	Lakóházak száma	Lakosság száma		Foglalkozás		Népsű- rűség
					1910	1939	őstermelő	ipar, közle- kedés stb.	
Ilosva	2826	1416	276	1919	3665	724	1817	730	225·4
Nagycsongova	1960	1224	73	1458	1761	367	1696	42	156·1
Magyaromját	3764	2519	—	3139	4023	817	3610	209	185·7

N a g y c s o n g o v a Ilosvától mélyebbre, a Borsóvá árvizes völ-gyében keletkezett. A XVII—XVIII. század óta egyre gyarapodó be-áramlások következtében ma már szintizta ruszin község. Kizárólag szántóföldi gazdálkodásbólól. (Népsűrűsége igen nagy.

M a g y a r k o m j á t több dombon fekszik. Keresztülfut rajta a Bereg megyéből jövő Ilosva patak, köröskörül pedig füzesekkel és nádasokkal borított mocsarak övezik. Nagycsongovával egyidőben, a XIV. században, keletkezett s két évszázadon (keresztül M a g y a r - e s O r o s z k o m j á t néven magyar és ruszin település alakjában

*) Szabó István: Ugocsa megye. Budapest. 1937. 107. old.

szerepelt. A falu kettős népi arca csak a XVII. század óta homályosult el, és ma már kizárólag ruszin jellege van.

Magyarkomját népsűrűsége is oly nagy, mint a legnépesebb magyar alföldi városoké (l. 37. táblázat).

A három községben összesen 170 egyént vizsgáltunk meg. Ebből 137 férfi, 33 nő.

38. sz. táblázat,
A megvizsgáltak száma és neme községenként.

	férfi	nő	összesen
Ilosva	49	17	66
Nagycsongova	32	9	41
Magyarkomját	56	7	63
Összesen:	137	33	170

Az egyes fajtajegyek megoszlása.

A két ugoesamegyei község, Nagycsongova és Magyarkomját nemcsak településtörténeti, hanem antropológiai szempontból is jobban összetartozik. Általában véve a ruszinság ú. n. síksági típusát képviselik. Ezzel szemben Ilosva közbülső helyen áll a síksági és a hegyi ruszinok között.

Belső összetétele szerint Ilosva és Magyarkomját sokkal kevertebb mint Nagycsongova, melyet földrajzi helyzete nagyobb zártásra utalt. Ez kifejeződik az egyes fajtajegyek variációs szélességében és az átlag körüli tágabb elhelyezkedésében. Pl. a testmagasság Ilosván 148—176 cm (var. szél. = 28 cm), Magyarkomjaton 154—180 cm (var. szél. = 26 cm), Nagycsongován 160—178 cm (var. szél. = 18 cm). Az arcmagasság Ilosván 30, Magyarkomjaton 26, Nagycsongován 20 mm-es variációs szélességiben változik.

Ugyanakkor az átlagtól való eltérés (S) pl. a fejhosszúságra vonatkozóan Ilosván 6.67, Magyarkomjaton 7.24, Nagycsongován 5.76 cm.

Az egyes fajtajegyek nagyság méretei szempontjából feltűnő különbség mutatkozik az ugocsai és a verchovnai ruszinok között. Beregben és Ungban pl. a fejhosszúság átlagértéke 185 mm-nél kisebb sohasem volt (Tiszován és Drugetházán 190 mm-re emelkedett). Ezzel szemben Nagycsongován csupán 183 mm, Magyarkomjaton 182 mm. Az arcmagasság átlagértéke a Verchovimán 115-nél kezdődött, itt a legnagyobb értéke is csak 114 mm. Az arcszélességben még feltűnőbb a különbség. Ez pl. a »keskeny arcú« drugetháziak között átlagosan 142 mm, Felsővereckén pedig 147 mm, Ugocsában ellenben a »széles« arcúaké is mindössze 138—140 mm.

39. sz. táblázat.
A főbb fajtajegyek átlagértékei.

	Termet		Fejhossz		Fejszélesség		Fejindex		Arcmagasság		Arcszélesség		Arcindex								
	Á+m	S	Á+m	S	Á+m	S	Á+m	S	Á+m	S	Á+m	S	Á+m	S							
Ilosva	165.79	±0.49	6.20	185.13	±0.96	6.07	156.50	±0.75	3.32	84.25	±0.49	3.40	112.80	±1.27	8.79	170.20	±1.06	7.35	80.17	±0.78	5.36
	153.10	±0.48	5.98	178.88	±1.30	3.70	150.15	±0.54	6.65	84.80	±0.33	3.87	100.60	±0.64	6.80	132.20	±0.57	6.02	79.20	±0.42	5.48
Nagy- csongóva	167.52	±0.75	4.16	183.45	±1.03	5.76	155.51	±0.97	5.45	84.40	±0.67	3.78	114.55	±0.96	5.20	138.36	±1.06	7.25	82.68	±0.96	5.11
	151.—	±2.31	6.93	166.22	±1.78	5.33	145.67	±1.69	5.07	84.11	±1.10	3.14	99.89	±2.42	7.38	130.56	±1.36	4.08	77.—	±1.71	5.13
Magyar- komját	167.83	±0.78	5.83	182.74	±0.98	7.24	153.47	±0.88	6.55	84.10	±0.58	4.35	112.45	±0.84	6.25	139.—	±0.74	5.45	81.20	±0.63	4.27
	159.—	±2.02	5.34	170.—	±2.64	6.98	150.15	±3.53	9.35	88.15	±2.10	5.44	101.—	±3.06	8.20	133.57	±2.04	5.41	75.10	±0.33	8.69

A fej- és arcalakban — az indexek alapján — nem ilyen élesek a különbségek. A síksági ruszinok átlagos fejalak típusa a »ke-rek« csoportba tartozik (index: 84), akárcsak pl. a beregmezei tiszovaiaké, a r c a l a k j a pedig az »alacsony« csoportba (jelző 80), mint

40. sz. táblázat.
A főbb fajtajegyek gyakorisága.

	Ilosva		Nagycsongova				Magyarkomját					
	férfi		nő		férfi		nő		férfi		nő	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Termet												
alacsony	5	10.64	6	35.29	—	—	4	44.44	2	3.70	—	—
közepes	31	65.95	8	47.06	24	77.42	4	44.44	35	64.81	5	75.—
magas	11	28.40	3	17.65	7	22.57	1	11.11	17	31.48	2	25.—
Fejalak												
hosszú	1	2.13	—	—	—	—	—	—	2	3.70	—	—
közepes	6	12.77	2	11.76	3	9.68	1	11.11	11	20.37	1	12.50
kerek	24	51.06	9	52.94	14	45.19	6	66.67	20	37.04	1	12.50
rövid	16	34.04	6	35.29	14	45.16	2	22.22	21	38.89	6	75.—
Arcalak												
széles	34	72.34	12	70.59	21	67.74	7	77.78	42	77.78	7	87.50
közepes	9	19.15	5	29.41	6	19.35	2	22.22	10	18.52	1	12.50
keskeny	4	8.51	—	—	6	12.90	—	—	2	3.70	—	—
Szemszín												
világos	22	46.81	10	58.22	17	54.84	3	33.33	30	55.56	2	25.—
kevert	22	46.81	7	41.18	11	35.48	6	66.67	20	37.04	5	62.50
sötét	3	6.38	—	—	3	9.68	—	—	4	7.41	1	12.50
Hajszín												
világos	18	38.30	10	58.22	12	38.71	1	11.11	14	25.93	2	25.—
kevert	4	8.51	2	11.76	1	3.23	—	—	1	31.85	2	25.—
sötét	25	53.19	5	29.41	18	58.06	8	88.89	39	72.22	4	50.—
Orralak												
egyes	31	65.96	10	58.11	19	61.29	4	44.44	37	68.52	6	75.—
homorú	5	12.77	5	29.41	1	6.45	5	56.56	3	5.56	2	25.—
domború	10	21.28	2	11.76	10	32.26	—	—	14	25.93	—	—

pl. az[^]ungmegyei bercsenyifalvaiaké. Ha azonban a részleteket is figyelemre méltatjuk, akkor kitűnik, hogy itt mégis egészen különböző típusokról van szó.

Ezeknek a részleteknek a kutatását szolgálja a vizsgált népességiben az egyes alak- nagyság és színjellegek előfordulásának kiemzése.

A t e r m e t

szempontjából a megvizsgáltak mindegyik községben három típus között oszlanak meg. Mindenütt a középtermetű típus uralkodik, de e mellett Ilosván több alacsony, Nagycsongován közepes és Magyarkomjátán magas termetű változat van.

A f e j h o s s z ú s á g

tekintetében is három típust lehet elkülöníteni. A középső típust Ilosván a 186, Nagycsongován a 180[^]mm (Magyarkomjátán a 182 mm. körüli — tehát fokozatosan kisebb méretű — változatok képviselik.

A két szélső típus méretei hasonlóképen kisebbednek községenként. (180:176:175 — 192:190:188).

Ez a méretcsökkenés végig kíséri valamennyi fej- és arcjelletet. Ezért többet nem részletezzük. Csak kiemeljük azt, hogy az

a r c m a g a s s á g

alapján is két szélső és egy középső típus válik ki a megvizsgáltak között.

A fej- és arcszélesség

terén nem ilyen határozott a csoportosulás, mert a széles típus túlerősen érvényesül.

A fejalak

típusok megoszlása ugyancsak azt mutatja, hogy a három község fajképe között fokozatos átmenet van. Ilosván és Nagycsongován a kerek és rövid fejű típusok aránya 80—90%, Magyarkomjáton csak 76%, ezzel szemben a közepes és hosszú fejű típusok aránya az utóbbi helyen 24%, míg az első két helyen mindössze 10—15%.

Az arcalak

típusok között mindenütt az alacsony uralkodik. E tekintetben nincs lényeges (különbség a három falu között. A közepes arctípus alig 20%-ban, a kifejezetten keskeny, illetve magas csak elvétve fordul elő.

A szemszín

mindhárom helyen túlnyomóan világos vagy világosba hajló. A sötét szemű egyének száma elenyésző (1. 40. táblázat).

A hajszín

megoszlása, mint mindenütt a ruszinok között, taneglehetősen egyenetlen képet mutat. Annyi azonban itt is szabálynak mondható, hogy a megvizsgáltaknak legalább a fele sötét.

Az orralak.

A homorú típus Ugocsában már nem számottevő, de a három község közül Ilosván van legjobban (képviseelve. Egyébként a megvizsgáltak nagy részének orralakja egyenes vagy nagyon enyhén domború.

Az áll

fejlettségére vonatkozóan megemlíthetjük, hogy a g y e n g é n kifejezett alsó áll, amely a verchovinai preszláv típust annyira jellemzi, itt fokozatosan visszaszorul a jobban fejlett alakokkal szemben. Ilosván még 25.81%, Nagycsongován 21.28% és Magyarkomjáton 19.60%.

A korrelációik.

Az egyes fajtajegyek megelemzése olyan típusok jelenlétét sejteti, amelyekkel eddig a verchoviniaiak között — legalábbis ilyen számot-

tevőén — nem találkoztunk. Előttünk áll tehát az a feladat, hogy a jelenlévő típusok helyét a fajok rendszerében pontosan meghatározzuk.

Ebből a célból **M a g y a r k o m j á í t o t** választottuk ki, és ennek pontos faji elemzését adjuk a korrelációs táblák segítségével. A másik két község fajképét azután hozzáviszonyítva fogjuk megrajzolni.

A t e s t m a g a s s á g — a r c m a g a s s á g ö s s z e f ü g g é s e .

A megvizsgáltaknak kb. a fele 165—168 cm magas (középtermetű). Ezek 60%-a alacsony arcú (108—114 mm), 10%-a ennél magasabb (114—126 mm), 20% ennél alacsonyabb (104—108 mm), 10% még alacsonyabb (100—104 mm) arcú.

106. ábra. Magyaromját. Alpesi, dinári vonásokkal.

A magyaromjátí férfiaknak tehát a nagy része középtermetű, és ehhez képest igen alacsony arcú típust képvisel. Tiszován az ilyen alacsony arcú ruszinok magasabb termetűek voltak. Alsóvereckén viszont a testmagassági méret egyezett Magyaromjátéval, ellenben az arc volt sokkal magasabb {jelző 85.72}.

Ilyen kis arcmagasságú fajták: a **k e l e t b a l t i** és az **alpesi**. Utóbbi lehetőségét azonban itt kizárja az arc szögletes volta és a világos szemszín (a finomabb részletekről nem is szólva). A termet ugyan valamivel magasabb, mint ami az ideális keletbalti típusnak megfelelne, de ez a magasabb termetű dinári fajta beütésének tudható be.

A mintegy 10%-ot képviselő középtermetű, de 114—118 mm arcmagasságú csoportban az **a l f ö l d i t í p u s t** ismerjük fel.

Abban a kis csoportban, amelyben néhány alacsony termetű, de keskeny, illetve magas arcú egyén foglal helyet, a mediterrán fajta szerepét kell számításba vennünk.

Ugyanakkor azonban a magas termetűek között nem találunk olyan magas arcú egyéneket, ami a tiszta dinári fajtát jellemzné. Hatása azonban elsősorban a termetre, másodsorban az arcra kétségtelen.

A testmagasság — fejhosszúság összefüggése.

Az uralkodó középtermetű csoportban helyet foglaló férfiak leg többjének fejhosszúsága 180—183 mm. Ez a korreláció szintén a keletbalti fajtának felel meg. (A magyarországi keletbalti típus fejhosszúságának átlagértéke 183.8 mm.) Jóval kisebb mint a preszlávoké és dináriaké.

107, ábra, Magyarkomját. Dinári-mediterrán,

Közel áll ehhez a csoporthoz az a kombináció is, amelyet az előbbinél valamivel magasabb termet, de még rövidebb fejhosszúság (183 mm-ig) jellemez, és amely ismét az alföldi típus szerepére mutat.

E túlsúlyban lévő két csoport mellett is észrevehető az a harmadik csoport, melyben az előbbinél (167.2 cm) alacsonyabb termet, de (183-nál) nagyobb fejhosszúság párosul. Ez a korreláció a mediterrán típust képviseli.

Végül még egy negyedik csoportot is el lehet különíteni. Ennek a fejhosszúsága szintén kicsi, de termetviszonyai nagyon különbözőek, szabálytalanok. Ezt azért tartjuk szükségesnek megemlíteni, mert ezzel a preszláv fajta jelenlétét akarjuk kizárni.

A *termet-fejszélesség* és *fejhoszúság-fejszélesség* kombinációiban még némi északi és alpesi nyomot is véltünk felismerni (1. 106. ábra). Egyébként azonban határozott szabalyszerűséget nem árulnak el (a korrelációs együttható¹⁾ igen ikcisi: 0.121 és 0.092), jelezve a tiszta típusok teljes felbomlását és a lakosság nagyfokú kevertségét.

108. ábra. Magyarkomját Dinári. Keletbalti nyomokkal (világos szem és haj).

Az egyes községek fajképe.

Ilosván az alacsony termetű, széles arcú, homorú orrú és sötét szemszínű *preszláv*, valamint a magasabb termetű és magas arcú *dinári* fajta keverékei uralkodnak. A *preszláv* típusnak ez az utolsó állomása Kárpátalján. Helyét ezen túl a kelet európai fajtának másik változata, a keletbalti foglalja el, amely nem a Verchovínáról, hanem az Alföldről jutott be a síksági ruszinságba.

Alföldi, mediterrán sőt alpesi jellegeket is fel lehet itt-ott ismerni, a nélkül azonban, hogy önálló típusként tudnának érvényesülni.

A keverékek között sok a rosszul fejlett, diszharmonikus alkatú egyén; itt-ott pedig túl magas (180 cm) és túl alacsony (150 cm) férfiak is feltűnnek, ami rendszerint a nagyfokú, de még fiatal keveredések következménye.

*) Két fajta jell eg korrelációs együtthatójának értéke — 1 és + 1 között mozoghat. Mennél közelebb áll az 1-hez, annál jobban összetartozik a kérdéses két fajtajelleg. Mennél közelebb áll 0-hoz, annál inkább nincsen összefüggés köztük

109. ábra. Ugocsamegyei jobbágynevekben szereplő bereg- és máramaros-megyeyi rutén helységek. (Szabó I. Ugocsa megye c. könyvéből.)

Nagycsongován a keletbalti fajta már nyíltan előtérbe lép. A homorú orr ritka, az arc kevésbé széles, ellenben az állkapocs jobb és bal szögleten gyakran kiálló és a haj világos. A dinári fajta szintén jól érvényesül, de a mélyreható keveredés miatt alacsony termettel, és néha teljesen összeolvad az itt is feltűnő alföldi típusú 1. Mediterrán jegyek szintén előfordulnak.

Magyarokmját faji összetételét az előbbi fejezetben már tisztáztuk. Itt csupán néhány fényképfelvételre hivatkozunk.

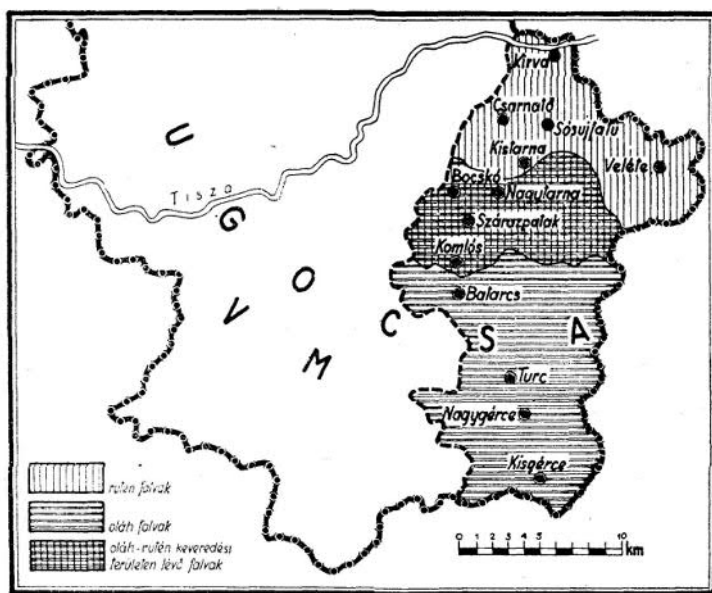
A 106. ábra férfialakja alpesi-dinári, a 107. ábráé dinári-mediterrán keverék.

A 108. ábra fiatal férfi a szőke dinári (keletbalti beütéssel).

Ezek a községnek nem uralkodó típusai. Ezt a helyet a következő típusok, illetve keverékek foglalják el: dinári-keletbalti (111. ábra), alföldi-dinári (112. ábra), alföldi, kevés keletbaltival (113. és 116. ábra), keletbalti, preszláv nyomokkal (114. ábra) és keletbalti-mongolos (115. ábra).

Az antropológiai és településtörténeti adatok egybevetése.

Ha a síksági ruszinok településtörténetéről semmit sem tudnánk, akkor egyedül a fajkép ismerete alapján is következtetni kellene arra, hogy a galíciai, illetve moldvai ruszinoknak nem tiszta ági

110. ábra. Oláh-ruten keveredés az „Oláhság“ nevű vidéken,
(Szabó I. Ugocsa megye c. könyvéből.)

leszármazottai. Az eredeti fajképet ugyanis itt, a Nagy-Alföld peremén erősen módosították a keletbalti és az alföldi típusok, amelyeket a ruszinság egy másik népből: a magyarságból vett magába. Míg azonban népi vonatkozásban a ruszinság vált uralkodóvá, addig a fajképben kitörölhetetlenül fennmaradt a magyarság biológiai öröksége.

Már maga a keletbalti és az alföldi fajta jelenléte és jelzi a magyarság részeseződését az egyes községekben. A sorrendet már ismerjük. Legkisebb arányban Ilosván, majd növekvően a síkság szélére eső Nagycsongován és Magyaromjáton találoztunk velük. A magyar elem szerepére mutatnak más oldalról a gyakran előforduló magyar családnevek is. Ilosván a 41 megvizsgált között 5 (12.19%), az anyák között 4 (9.77%), a házastársak (között 6 (14.63%) magyar nevű volt, iNagycsongován 32 megvizsgált között 4 (12.50%), az anyák között 6 (18.75%), a házastársak között 5 (15.62%), és Magyaromjáton az 56 megvizsgált között 4 (7.14%), az anyák kö-

zött 7 (12.50%), a házastársak között szintén 7 (12.50%) magyar családnévű volt.

Az ugozsai ruszinság fajképeinek járulékos elemei között a keletbalti és az alföldi után a mediterránt említettük. Kapcsolata a ruménsággal sehol sem olyan világos, mint ebben a megyében.

A ruménság dél felől, a szatmármegyei Avas vidékéről érkezett ide, és a hegység ugozsai részének déli oldalát szállotta meg. Az Avas-hegységben megtelepült falvakat már a XIV—XVI. századi latin nyelvű források is vlach településeknek nevezik. Előretörésük jóval a Tisza-vonal előtt megtorpant a beregi és máramarosi hegyekből

111 ábra. Magyarkomját,
Dinári-keletbalti keverék.

112. ábra. U. o.
Alföldi-dinári.

jövő ruszin áradattal szemben, de azért érintkezésbe kerültek egymással. (Még a Tisza jobb partján fekvő Ilosván és Magyarkomjátón is előfordulnak itt-ott rumén nevű családok.)

A keletbalti és egyéb magyar fajtaelemeik közbejötté megszakította a galíciai és moldvai ruszinság típusainak tiszta érvényesülését, jelenlétüket és szerepüket azonban nem tette felismerhetetlenné. Ebben a fajbiológiai tényben pedig értékes bizonyító eszköz kínálkozik az itteni ruszinság közvetlen eredetének kérdéséhez is.

Ugyanis a keletbalti és alföldi összetevők mellett kiemezett, illetve rekonstruált alaptípusoknak, a preszláv-dinári keverékeknek, nincs semmi kapcsolatuk Máramaros megye kelleti típusaival (pl. a huczulokéval), de egyeznek a beregi és nyugatmáramarosi típusokkal. (Csak persze már erősen leszűrültek a helyi (keveredés követ-

keztében.) Az ugocsai és beregi, valamint a szomszédos máramarosi ruszinok közti származási kapcsolatok tehát vitathatatlanok. A síksági ruszinságnak máshonnan való biológiai származtatásához egyéb magyarázatra sem szükségünk, sem bizonyítékunk nincs.

Az antropológiai utalásokat családtörténeti következtetések is megerősítik. Mindhárom község megvizsgáltjai között találoztunk olyan családokat, amelyeket már a Verenovinan megismertünk, pl. Hafinec, Babinec, Matyisinec, Kozuh. Azután sok olyan családnév is feltűnt, amely határozottan valamelyik szomszédos beregi vagy máramarosi községből való eredetre enged következtetni; pl. az Egresi, Bilkei, Ilosvai, Sarkadi név Bereg megyére, a Huszthi, Bereznai

113. ábra. Magyarkomját. Alföldi, enyhe keletbalti vonásokkal.

Máramaros megyére. Távoli, határmenti vagy éppen határon túli kapcsolatokat sejtetnek a Vereckei, Krajnai, Bródi családnevek.

A megvizsgáltak közül soknak a családja a községekre vonatkozó egykorú feljegyzések szerint csak a XVII—XVIII. században tűnik fel itt először. Pl. Nagycsongován a ruszin Oniszikó, Koszták. Szócska 1775-ben, Magyarkoni játon Kazup, Popadinecz, Ivanik, Kotleán 1743-iban, a magyar eredetűek közül Nagycsongován Sánta 1638., Borsos 1720., Magyarkomjátán ugyanezen családokon kívül Magyar 1640., Puskás 1674., Kocsis 1680., Könnyű 1743. esztendőben.

A ma élő népesség egy része tehát aránylag újkeletű ezen a vidéken. Az első ruszin települők ugyan — mint már a bevezetésben említettük — a XIV. században érkeztek Ugocsáiba, és már akkor túlhaladva a hegyeik néptelen vidékein, beékelődtek a síkság magyar községei közé. Ezek a községek azonban áldozatul estek a török,

114. ábra. Magyarkomját.
Keletbalti, kevés preszlávval.

115. ábra. U. o.
Keletbalti, enyhén mongolos,

116. ábra. U. o. Keletbalti-alföldi.

lengyel (1657) és tatár (1717) betöréseknek, úgyhogy mai faji és népi arculatuk a pusztítások megszűnte után, újonnan formálódott ki.

A vidék második benépesítésében a magyarok is részt vettek, de egyfelől a gazdasági és politikai körülmények, másfelől a verchovi-

nai ruszin hullámok fokozódása miatt csakhamar elvesztették népi erejüket. Nagycsongova Lakossága az 1772. évi úrbérrendezés során felvett bevallások záradéka szerint magyar nyelvű, a végrehajtásról 1775-ben kiadott bizonyoságlevelét szerint rutén, bár magyarul mindnyájan értenek. Ugyanaz a helyzet ebben az időben Komjátón is; itt 1862-ben már egyedül a ruszin nyelvet beszélték (S z a b ó I.).

A népi asszimilációval együtt az élettani érintkezés is több évszázados múltra tekint vissza. Erre kell következtetnünk; a lalkosság fajképéből, amely — mint antropológiai elemzéseinkkel kimutattuk — sokszínű és benne az egyes típusok jellegei olyan sokszorosán összeszövődtek egymással, hogy a legtöbb egyén egyszerre 2, 3, sőt még több fajta jellegét hordozza. Ilyen tökéletes panmixia kialakulásához hosszú időre, sok nemzedékre volt szükség.

A fajkép sokszerűségéből és — az összetevő elemek arányából kifolyólag — községeik szerinti különbözőzéséből további következtetések is adódnak.

Láttuk, hogy a verchovinai ruszinság legjellegzetesebb típusa: a preszláv, a vizsgált községek közül már csak Ilosván tud nyomokban érvényesülni. Az a benyomásunk, hogy a típusnak az a szétesése, amelyet a többi helyen nagyobb mértékben tapasztaltunk, itt még nem következett be ekkora mértékben. Ez viszont csak úgy lehetséges, hogy a mögöttes hegyvidéikről még ma is folytonos utánpótlásban részesül. Ilosva népessége tényleg feltűnően növekszik, mégpedig nem annyira a születések nagy száma, mint inkább a bevándorlás fokozódása (által. A (élő) gyermekek száma ugyanis családonként mindössze 3, mégis 1910—1939 között 1746 fővel gyarapodott. (A bevándorlók között solk zsidó is van, egy része magyar-nak, vagy ruszinnak mondta magát az 1939-es népszámláláskor 1. 41. táblázat.)

41. sz. táblázat,

A népesség megoszlása anyanyelv szerint.

	ruszin	magyar	német	szlovák	jiddis	egyéb
Ilosva	2691	568	5	1	387	13
Nagycsongova	1665	23	—	—	71	2
Magyarkomját	3556	41	—	2	405	19

42. sz. táblázat.

A népesség megoszlása vallás szerint.

	gör. kat.	gör. kel.	rom. kat.	ev.-ref.	zsidó	egyéb
Ilosva	2168	11	78	41	1366	1
Nagycsongova	1647	—	2	—	112	—
Magyarkomját	3556	7	10	10	439	1

Ugyanakkor Ilosva le is ad népességéből. Népsűrűsége igen nagy: 225, s túlszűfolttsága ellen elvándorlással igyekszik védekezni. Az ezzel ikaposlatos szociális feszültséget növeli az a fordított irányú biológiai, illetve szociális kiválasztás is, mely itt az utolsó félévszázadban végbement. A (község ősi Lakossága, a ruszinság, a beáramló zsidóság nyomása alatt ma már a főutcákról a perifériákra szorult, házát, földjét a központban elvesztette, mélységesen elszegényedett, és biológiai állománya minőségileg leromlott.

E tekintetben kedvezőbb (képet nyújt Nagycsongova s még inkább Magyarkomját.

N a g y c s o n g o v a Ilosvához képest zárt életet él, ezért fajképe kiegyensúlyozottabb, újabb keletű nagyméretű keveredések nem zavarják belső összhangját. Zártsága nemcsak földrajzi, hanem szociális helyzetéből is folyik. A lakosság túlnyomó része törpebirtokos, az erdő és az ipar itt nem ad neki munkaalkalmat, élettere nagyon korlátolt. A másik két községhez viszonyítva itt születik a legtöbb gyermek, de itt a legkisebb az életben maradt gyermekek száma is.

43. sz. táblázat.

A családonkénti gyermekszám.

	Született	Életben maradt
Ilosva	4.12	3.09
Nagycsongova	4.28	2.73
Magyarkomját	4.08	2.75

Tényleges szaporodása az utolsó három évtizedben mindössze 303 lélek (20.7%).

M a g y a r k o m j á t helyzete földrajzilag nyíltabb, szociálisan kedvezőbb. A túlnyomóan kisbirtokú gazdálkodás mellett némi iparra és kereskedelemre is nyílik alkalom. Az utolsó három évtizedben 884 lélekkel (28.1%) gyarapodott. A bevándorlók főleg Ilosva vidékéről valók (pl. a Gazdik, Szakály, Kovály stb. családok). A települési lehetőségeik azonban már régóta igen korlátozottak (népsűrűség 186). Mai kereteit túlnyomóan az egykori ruszin-magyar keverékek utódai töltik ki. Fajképét ezért sokszorosan összeszővődöttnek, de ennek dieneré is egész biológiai alkatát tekintve kiegyensúlyozottnak találtuk.

A kárpátaljai ruszinok fajbiológiája.

A RUSZINOK HELYE A KELETI SZLÁVOK NÉPCSALÁDJÁBAN.

Antropológiai kutatásaink végére érve, színes és változatos képen rajzolódik elénk a kárpátaljai ruszin nép arculata. Gyakran egymás mellett fekvő, szomszédos falvak faji összetétele is nagyon elüt egymástól (pl. Lyuta és Csernoholova, Felsőverecke és Volóc), máskor egy-egy falu fajképeinek hasonmására távoli vidékeken bukkanunk rá (pl. Drugetháza — Máramaros megye). Ezek a jelenségek arra mutatnak, hogy a kárpátaljai falvak alapítása és benépesítése különböző irányból és sokféle forrásból történt.

Ám a részletekben jelentkező változatosság ellenére sem hiányoznak a ruszinságtban olyan átfogó vonások és közös alkatrészek, amelyek alapján egy-egy vidék biológiai alkatában bizonyos hasonlóság és egység uralkodik.

Ilyen összetartozó egységként viselkedik biológiai szempontból is az Ung völgye, a Latorca völgye, Máramaros délkeleti és Ugocsa megye alföldi része.

Az egyes fejezetekben szétbontottuk alkotó elemeire a felsorolt vidékek fajképet. Hogy pontosabb alapot nyerjünk összehasonlításaink céljára, azért most az egyes típusok és keverékek arányát is megadjuk és szembeállítjuk egymással.¹⁾ Ez történik a 44. sz. táblázatban.

¹⁾ Az egyes típusok és keverékek előfordulási arányának kiszámítása a kombinációs és korrelációs táblák alapján történt. Az ilyen számítások természetesen csak a megközelítő becslések értékével bírnak (t. i. tiszta típusok nincsenek, a határvonalak elmosódnak). Mivel azonban minden esetben ugyanazon hibaforrások állnak fenn, azért az arányok egymásközi szembeállításában számottevő hiba nem történik.

44. sz. táblázat.

Az egyes típusok és keverékek %-os megoszlása Kárpátalja különböző vidékein.

	Ung		Latorca		Máramaros		Ugocsa	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Keletbalti	33	29.7	29	17.5	14	9.2	32	23.2
Preszláv	26	23.4	15	9.6	10	6.5	10	7.4
Északi	8	7.2	3	1.8	14	9.2	—	—
Alpesi	2	1.8	5	3.0	2	1.3	—	—
Mediterrán	3	2.7	3	1.8	6	3.9	10	7.4
Előázsiai	—	—	4	2.4	4	2.6	—	—
Alföldi	—	—	4	2.4	8	5.2	14	10.2
Dinári	8	7.2	11	6.6	40	26.4	12	8.8
Keletbalti-dinári	15	13.6	28	16.9	} 54	35.7 }	} 26	18.9
Dinári-keletbalti	10	9.0	31	18.7				
Egyéb	4	3.6	7	4.2	—	—	—	—
Bizonytalan	2	1.8	25	15.1	—	—	33	24.1

Az összehasonlításból kitűnik, hogy Ung és Máramaros megye, helyesebben Kárpátalja északnyugati és délkeleti szakasza a fajkép tekintetében is két végpontot képvisel.

Az északnyugati szakaszon ugyanis a keletbalti és preszláv, a délkeletin a dinári típusé az elsőség. Minden más elem csak járulékosan van jelen.

A két végpont közötti területen — a Latorcavölgybe-n, illetve Bereg megyében a két szélsőséges típus fokozatosan áthajlik egymásba, és sokszorosán összekeveredik.

Kárpátalja fajképének ilyenét való alakulása nem egyezik a régi etnográfusok által felállított három néptípussal (lemkó, bojikó, huczul), ellenben teljes összhangban áll a ruszinságnak Galíciában felismert kettős megoszlásával. Ott is megkülönböztetünk egy északi és egy déli csoportot; az előbbiben a keleteurópai (kelet-balti és preszláv) az utóbbiban a dinári fajta túlsúlyaival.

Ez a feltűnő hasonlóság a Kárpátokon innen és túli népesség faji összetételében csak származási összefüggés alapján jöhetett létre.

A kárpátaljai ruszinság helyének kijelölésében azonban nemcsak a közvetlen hasonlóságnak, hanem a keleti szlávok többi ágától való eltérésnek a megállapítása is segítségünkre van. Ebben a tekintetben elég csupán a galíciai és oroszországi megvizsgáltak fajtaelemeinek arányszámait összevetni (1. 45. táblázat).

45. sz. táblázat.

Az egyes típusok és keverékek %-os megoszlása oroszországi és galíciai vizsgálati anyagunkban.

	Oroszország		Galícia	
	n	%	n	%
Keletbalti	63	30.7	32	16.5
Preszláv	19	9.2	51	26.5
Északi	21	10.3	—	—
Subnordicus	8	3.9	—	—
Alpesi	—	—	6	3.1
Dinári	18	8.8	14	7.2
Északi-keletbalti	37	18.0	—	—
Keletbalti-dinári	} 39	19.1	} 48	25.8
Dinári-keletbalti				
Egyéb (mediterrán, előázsiai és meghatározhatatlan)	—	—	41	21.1

A galíciai anyag északi és déli csoportbelieket (vidékieket) egyaránt magában foglal. Tehát az itteni ruszinoknak mintegy az átlag - képét nyújtja.

Az oroszországi anyag bőven tartalmaz déloroszországi (ukrán) elemeiket, mégis az egyes típusok és keverékek megoszlási aránya pl. 30% keletbalti, 10% északi stb.) annyira elüt a galíciaiakétól, hogy a keleti szlávoknak ez a két egymástól nem is messze eső területe faji és származási tekintetben nem tarthat egybe. Ebiből viszont természetesen az is következik, hogy a (kárpátaljai ruszinok eredet- és rokonságkérdése nem nyúlhat át orosz földre.

A verchovinai fajkép változása az Alföld felé.

Vizsgálatainkból a ruszinság településére vonatkozóan egy másik szabályszerűség is feltárult. E szerint a ruszin fajkép a hegyektől a síkság felé fokozatosan veszít eredetiségéből és Ugocsa megyébsn közel kerül a magyarhoz. A közeledést a két nép kulturális és biológiai érintkezése idézte elő. A nyelvet illetően a ruszinság került ki győztesen, ia fajképben azonban állandósultak a magyarság fajtaelemei is (elsősorban a keletbalti, másodsorban az alföldi).

Megállapításunk első pillanatban (bizonyos ellentmondást tartalmaz: hogyan lehet a keletbalti típus jelenlétéből a magyarsággal való keveredésre következtetni akkor, amikor ezt Oroszországból kiindulva mindvégig a keleti szlávok egyik fő alkatrészének mondtuk?

Ezzel kapcsolatban azonban emlékeznünk kell arra, hogy az irodalomban szereplő fajtákat mindössze néhány feltűnő alak-, nagyság- és színjelleg alapján állították össze. Ezek tehát nagyon

tág kereteket képviselnek, úgyhogy a finomabb részletek alapján még több kisebb alfajtát, típust is el lehet különíteni bennük.¹⁾

Így van ez a keletbalti fajta esetében is. Ez, mint a »Fajttörténet« c. fejezetben kimutattuk, a finnektől került a keleti szlávokba. De már Bunak hangsúlyozta (1902), hogy a nyugati finnek illetve nagyoroszok keletbalti típusa nem azonos a magyarok hasonló nevű típusával, amely ugyan szintén finn származék, de a típusnak azt a másik változatát (képviseleti, amelyet megkülönböztetésként az előbbitől, ugor típusnak nevezünk.

46. sz. táblázat.

**A nagyorosz, ugozsai ruszin és magyar ugor típus
főbb antropológiai adatai.**

	nagyorosz (valdai tájtípus) (Czeparukowskij)	ugocsai ruszin (Gáspár)	magyar ugor típus (Rosztóczy)
Termet	168.—	167.83	163.07
Fejhosszúság	185.—	182.74	183.—
Fejszélesség	154.—	153.47	156.—
Arcmagasság	125.—	112.45	112.—
Arcszélesség	139.—	139.—	140.—
Fejindex	82.86	84.10	85.02
Arcindex	90.—	81.20	79.95

A 46. sz. táblázatban szembeállítottuk egymással a nagyorosz és az ugozsai ruszin keletbalti, valamint a magyar ugor típus főbb antropológiai adatait. Kiténik belőle az, hogy a nagyorosz változat hosszabb koponyájú és magasabb arcú; közel áll az északi fajtaéhoz (ősidők óta tartó keveredés következtében). Ezzel a változattal találkoztunk oroszországi vizsgálatainkban is. (L. 19, 20, 22—25 ábra és 3. táblázat.) Az ugozsai ruszinok (megfelelő típusa azonban nem ehhez, hanem az alacsonyabb termetű, rövidebb koponyájú és alacsonyabb arcú ugor változathoz áll közelebb. (L. 114., 115. ábra és 39. táblázat.)

*) Pl. a rahói csoportban közölt képek legtöbbször a „dinári faj” csoportjába tartozik, a finomabb részletek (nagyságmereteik, homlok-, áll- orralak, stb.) alapján azonban mégis nagyon különböznek egymástól. „A huczulok földje” c. fejezetben kifejtettük azt is, hogy az így adódó altípusokat az illető fajcsoport táji, vagy népi változataként foghatjuk fel. Éppen azért adott esetekben alkalmas útmutatóul is szolgálhatnak egyes népek vagy népcsoportok származástani vonatkozásainak tisztázásához.

Ezt a tényt azért hangsúlyozzuk ki ismételten, mert biológiai oldalról is hozzájárul annak a vitának a tisztázásához, amely a síksági ruszinság régi volta és egyáltalán a (kárpátaljai ruszinság nagy- orosz származási (kapcsolatai körül napirenden van. A k e l e t b a l t i t í p u s természetesen — mint közös keleti szláv hagyaték — a galíciai és verdhovinai ruszinok között sem hiányzik (saját vizsgálataink is kimutatták), ámde mindegyik (helyen már preszláv elemek kísérik. Ez szintén nem orosz, íhanem sajátosan nyugati ukrán, illetve ruszin jelenség. (L. »A síksági ruszinság« c. fejezetünket.)

Ezzel kapcsolatban különben az alföldi fajta jelenléte is mond még valamit.

Nevezetesen a galíciai és a kárpátaljai ruszinok között csak a déli (huczul) csoportban tűnik fel az alföldi típus (I. 101., 102. ábra). Tehát abban a csoportban, amely egykor Moldva és Bukovina török fajú népek lakta vidékeiről származott észak felé. Ámde a ruszinság délkeleti csoportja, a huczulság, Máramaros megye nyugati határát sohasem érte el. Ha tehát az azon túl eső síkságon mégis megjelennek az alföldi típus elemei, úgy ezeknek más forrásból kellett ide kerülniök. Ez a másik forrás pedig nem lehetett más mint csak a magyarság, amelynek az alföldi típus szintén a déloroszországi török népektől kapott egyik faji hagyatéka.

A ruszin nép biológiai kora.

Az a megállapítás, hogy a népek nemcsak szellemi, hanem biológiai tekintetben sincsenek soha nyugvó állapotban, (hanem folyton változnak, alakulnak, a keleti szlávokra és köztük a (kárpátaljai ruszinokra is érvényes.

Ez a nép már pusztá létében is egészen fiatal képződmény. Az első telepések megjelenésének az időpontját ugyan megjelölhetős régmúltba, a XIII. sz.-ba vezetik vissza a történészek, a mai nemzedék javarésze azonban nem ezeknek az egyenesági leszármazottja, hanem azoknak az ősöknek, akik a XVIII. sz.-ban, vagy azóta lépték át először a Kárpátokat. A Nagy-Alföldnek a török megszállás alól való felszabadulása után nem egész hét évtized alatt {1720—1787) a Tisza jobb partjának a népessége 320%-kal gyarapodott. Ebbe a gyarapodásban Bereg és Ugocsa megye 193.25 %-ka, Ung megye 163.59%-ka vett részt. Ugyanezen idő alatt a Tisza bal partjának a népessége 306.07%-kal növekedett, amelyből 132.86% Máramaros megyére jutott. Az új népszaporulat mind a négy kárpátaljai megyében túlnyomóan a ruszin bevándorlókból került ki.

47. sz. táblázat.

Kárpátalja népességének megoszlása 1720-ban és 1787-ben.

	Lélekszám absz. számokban		Szaporodás ‰-ban
	1720	1787	1720—1787
Tisza jobb partja	253.638	1,066.228	320.04
Bereg és Ugocsa	31.087	91.164	193.25
Ung	22.056	58.137	163.59
Tisza bal partja	248.940	1,010.865	306.07
Máramaros	36.983	86.118	132.86

Kárpátalja újabb ruszin benépesítése azonban nem ért véget a XVIII. sz.-ban. Biológiai szemlélve a folyamatot, tudni kell azt, hogy bár az orosz birodalom politikai súlypontja a XIII. sz. után Kievből északra helyeződött, népességi súlypontja továbbra is a kievi medencében maradt és ott van mai nap is.

Oroszország legsűrűbben lakott területe a kievi medence mellett a podóliai síkság, ahol a lakosság száma (km²-ként 90 lélek. (Délkelet-Ukrajna népsűrűsége 5—10 lélek, Nagyoroszországé 30—50, a keleti vidékeken csak 3—5.)

A kievi fejedelemség kezdettől fogva nyugat felé igyekezett terjeszkedni. Szerepét is a nyugati részek (Galícia és Volhínia) vették át. Innen kerültek ki az első kárpátaljai ruszinok is. A második, az elsónél nagyobb terjedelmű kárpátaljai invázió lehetősége ugyan a XVIII.-századi magyar állapotokból adódott, elsődleges indítékai azonban akkor is ugyanazon tényezőben rejlettek, mint öt évszázaddal azelőtt: a kievi-podóliai-galíciai terület túlnépesedésében.

A keleti szlávok biológiai súlypontját politikailag megosztották az 1772. év utáni osztrák-német-orosz megegyezések. A kievi és galíciai részek közé erős politikai és vallási válaszfalakat emeltek, és ez a túlnépesedés levezetésének útját is két irányba terelte. Az Oroszországban maradt rész kelet felé áramlott, aminek a lehetősége Észak- és Dél-Oroszország egyesítése (1667) után a »fekete föld« vonalán (Kiev—Charkov—Voronyezs) kínálkozott, ahol a népsűrűség km²-ként 50—70 főre emelkedett és így a keleti szlávok lakta területek között a kievi-podóliai-galíciai öv után a legsűrűbb terület lett. Galíciából viszont a kisbirtokrendszerből, illetve a földhiányból eredő nyomorúság miatt (az amerikai kivándorlás mellett) még jobban fokozódott a Magyarország felé való átszivárgás, ami elé a közös monarchiában nem gördültek különösebb akadályok. A meg nem szűnő beszivárgások következtében Kárpátalja népsűrűsége ma már 55.3-ra emelkedett, ami Galíciához képest (ahol 65 lélek jut egy-egy km²-re) kedvezőbb állapotnak látszik. A tényleges helyzet azonban sok helyen inkább rosszabb, mert a Verhovina 10—30-as népsűrűsége mögött lakhatatlan erdőrengetegek vannak,

a síkságihoz közeledve pedig vannak olyan falvak, mint pl. Selesztó az ilosvai járásban, vagy Szuszkóújfalu a szolyvai járásban, ahol km²-ként 300, sőt 729 lélek szorult össze.

A keleti szomszédok biológiai nyomását azonban a szüntelenül tartó elvándorlások és az újabb szociális változások sem enyhítették. A természetes szaporodás mértékében fennálló különbségek ugyanis ma is megvannak, ami továbbra is érezeti hatását nyugat felé.

48. sz. táblázat.

Oroszország, Galícia, Kárpátalja és a Trianoni Magyarország természetes szaporodása — (%-ban).

	születés	halál	term. szap.
Oroszország	40.3	17.8	22.5
Galícia	31.8	20.3	11.5
Kárpátalja	39.4	23.3	16.1
Magyarország	26.0	17.0	9.0

A ruszinság biológiai állománya tehát elsősorban a sűrűbb lakosságú és nagyobb szaporodású szomszédok »népfölöslegéből« táplálkozott. Természetes szaporodása ehhez a folyamathoz csak másodsorban járult hozzá. Igaz ugyan, hogy e tekintetben felülmúlták a magyarokat és ha egyéb népmozgalmi jelenségek (pl. a külső és belső vándormozgalmak) „nem befolyásolták volna, az így adódó különbség is a két nép számbeli arányának eltolódásához vezetett volna. Ámde a ruszinok tényleges szaporodása a magyaroké mögött maradt. A két nép biológiai egyensúlyi helyzetének számottevő változása tehát nem következhetett volna be újabb erőtartalékok érkezése nélkül. A ruszinok természetes szaporodása 1896—1900 között 15.5, 1901—1905 között 13.9 volt, a magyaroké ugyanakkor 13.0, illetve 11.5. Ezzel szemben 1900—1910 között a ruszinság lélekszáma ténylegesen 10%-kal, a magyaroké 15%-kal gyarapodott. Az utolsó negyedszázadban, amikor Kárpátalja és Galícia államjogi kapcsolatainak megváltozása folytán a külső utánpótlás megszakadt, a ruszinok tényleges szaporodása 8%-ra csökkent. A ruszinok száma 1910-ben 464:270 volt, 1939-ben 500.582 (Kárpátalja közigazgatási területén 498.290).

Külön feladat volna a ruszinok természetes és tényleges szaporodása közti különbség okainak (pl. a kivándorlás, asszimiláció stfo.) kivizsgálása. Most azonban nem ez volt a célunk, hanem az, hogy a nagyméretű és messzenyúró népmozgalmi jelenségek érintésével rámutassunk arra, hogy a kárpátaljai ruszinság biológiailag milyen fiatal és alakulásban lévő emberanyagot képvisel.

A néptest további fejlődése.

A népállomány átalakulása rendszerint háromféle mechanizmus útján megy végbe. Ezek: az asszimiláció, fajkeveredés és társadalmi illetve biológiai kiválasztás.

Az asszimiláció.

A keleti szlávok kezdettől fogva sok idegen népelemet olvasztottak magukba (finneket, baltiakat, szarmatákat stb.). Ez nem valami különös szláv beolvasztó erőnek, hanem azon egyszerű igazság érvényesülésének tudható be, (hogy a népi asszimiláció kimenetelét mindenütt a világon az egymásra ható tömegek nagysága dönti el.

Az idők folyamán a ruszinság mellett is sok néptöredék tűnt el Kárpátalján. Hogy az asszimilációs folyamat ma sem szűnt meg, arról egyebek között az a 25 ezer főnyi gör. katolikus és gör. keleti vallású lélek is tanúskodik, aki 1939-ben még nem vallotta magát ruszin anyanyelvűnek, de hogy a ruszinok népi vallásának és szellemi környezetének hatására azzá fognak válni gyermekei, abban az eddigi tapasztalatok alapján nincsen semmi kétség.

A határ felé, a saját környezetükben szükségképpen az ő beolvasztó erejük érvényesül. Így tűnnek el végérvényesen pl. Raihó és Tiszabogdány vidékéről a németek, Volócról és Vercekeről a magyarok.

A síkság felé azonban ez az erejük megtorpan. Az ugcocsi magyarság elruszinosodása két évszázaddal előttünk történt, akkor, amikor a magyarság másfélszázados történelmi katasztrófa után gazdaságilag és kulturálisan elesetten állt ezen a vidéken, és számban sem győzte az utánpótlást a hegyekről elindult áradattal szemben.

A ruszinság fölénye a déli síkság előtt megtorpan, nyugati határára pedig szlovák szoïmszédaival szemben ellenálló erejét teljesen elvesztette. Ő hasonult át a szlováksághoz.

A fajkeveredés.

Egy olyan ország részben, ahol a lakosság zöme sokáig majdnem félnomád életet élt, természetesen kezdettől fogva nagy kiterjedésű fajkeveredésnek kellett folynia. A különböző tájakon végzett felvételeink során egyetlen olyan falut sem találtunk, ahol a keleti szlávok valamelyik főfajtájához legalább még három-négy járulékos képlet nem kapcsolódott volna.

A forgalmas utaktól távolabb eső helyeken többnyire a nép antropológiai arculata is egyszerűbb és harmonikusabb maradt (pl. Tiszován, Felsőverecskén). Ott ellenben, ahol a vidék gazdasági előnyei miatt sokféle népeim jött össze, a lakosság biológiai összetételé is szövevényesebbé vált. Némelyik helyen (pl. Ilosván, Szolván) annyira, hogy a megvizsgáltak egyötödének nem tudtuk a faji összetételét meghatározni.

Valamely nép fajkeveredési vonatkozásai azonban nem csupán település- és kultúrtörténeti szempontokból érdeklík a kutatót. Ha ugyanis az alkat az emberanyagnak bizonyos diszpozíciókat tud kölcsönözni, akkor annak idegen elemekkel való átszővődése, faji összetételében való megváltozása szükségiképpen befolyásolni fogja annak biológiai alkalmasságát is.

A fajkeveredés szerepének a megítélése nagy óvatosságot igényel, mivel az egyén és a nép biológiai alkalmassága sok egyéb — társadalmi és kulturális — tényezőnek is a függvénye. Hogy tehát az ebből eredő hibákat lehetőleg elkerüljük, azért figyelmünket határozottan csak biológiai kihatásaira fogjuk fordítani.

Amikor valamelyik ruszin falu fajképét jellemeztük, bizonyos típusok (preszláv, keletbalti, dinári stb.) jelenlétére hivatkoztunk. Ezek a típusok azonban alig-alig fordultak elő »tiszván«, majdnem mindenütt kisebb-nagyobb fokú keverékeket találtunk.

A keverékek fellépésében azonban bizonyos szabályszerűségek érvényesülését is láttuk. Mindegyik fajtának voltak olyan jegyei, amelyek a keveredésben résztvevő másik fajtával szemben á t ü t ő b b e r e j ű n e k bizonyultak. így a ruszinok fő fajtípusai közül pl. a dinári részéről többnyire a magas termet, magas arc, egyenes vagy domború orr, erős alsó áll stb., a k e l e t b a l l i részéről a széles arc, a p r e s z l á v részéről a »felfűjt« orrcsont, hosszabb törzs stb. mutatkozott uralkodónak. Ennek következtében az alapjában ikeletbalti vagy preszláv jellegű lakosság ott, ahol dinári befolyás érte, valamivel magasabb termetű és magasabb arcú lett (pl. Lyután, Ilosván, Nagycsongován stb.), a dinári alapvonású pedig keletbalti beütésre valamivel alacsonyabb termetű és szélesebb arcú (pl. Tiszabogdányban, Alsó- és Felsőverecskén stb.).¹⁾

Ezeken a fő keveréktípusokon belül az egyéni változatok száma kifejezhetetlenül nagy, ami onnan ered, hogy a keveredésben minden egyes fajtajegy különválhat az egész típustól és mintegy önállóan érvényesül. így jöttek létre a legkülönbélebb egyéni változatok (pl. homorú orrú, szőke hajú dinári, vaskos állú preszláv), amire annyi példát láthattunk felvételeink között.

Ha csak egyes jellegek diszharmóniájáról volna szó, akkor az ilyen esetek legfeljebb az érdekelt személyek szépségproblémájává válnának. Gyakorlati szempontból azonban figyelemreméltóbb esetekről van szó akkor, ha a diszharmónia a szervezet nagyobb részleteit, vagy magát az egész alkatot érinti. Ilyen »rossz« keverékek a nagyon különböző alkatú elemek élettani összeköttetéseiből szoktak származni. A nagy különbség főképpen az e g é s z t e s t a r á-

¹⁾ Ha a fajfogalmat helyesen, azaz morfológiai mivoltában fogjuk föl, akkor bővebb magyarázatot nem igényel az a megállapításunk, hogy

nem áll fenn fajkeveredés azonos típusú egyének között még akkor sem, ha különböző néphez tartoznak (pl. keletbalti ruszinok és keletbalti magyarok között),

ellenben egyazon nép tagjai között is fajkeveredés történik, ha különböző testalkatú, típusú egyének házasodnak össze (pl. keletbalti és dinári ruszinok).

n y a i r a és n a g y s á g m é r e t é i r e értendő. A legtöbb rosszul fejlett, diszharmonikus felépítésű, lapos mellű, széles csípőjű, kóros csontnövéseű ruszin férfit és nőt olyan családokban észleltük, ahol a szülők, vagy felmenők e g y i k e magas termetű, rövid törzsű, hosszú lábú, keskeny típushoz (északi, dinári fajta), m á s i k a a l a c s o n y termetű, hosszú törzsű, rövid lábú, széles típushoz (keletbalti, preszláv, alpesi fajta) tartozott.

Az anatómiai alkat fejletlensége, vagy diszharmonikus fejlődése a s z e r v e z e t t e l j e s í t ő k é p e s s é g é n e k , illetve egyes betegségekkel szemben ellenálló erejének csökkenését is maga után vonhatja. Külső országok (Svájc, Svédország) népbiológiai felvételeiből tudjuk, hogy a legrosszabb csecsemő- és t u b e r k u l ó z i s - h a l á l o z á s i viszonyok, valamint a gyakori p s z i c h o p a t i k u s t e r h e l t s é g e k is a fajilag legvegyesebb vidékeken fordulnak elő.

Ennek az összefüggésnek a tisztázása Kárpátalján még az ezután! vizsgálatokra vár. Itt csak jelezzük az összefüggés lehetőségét, mert útjaink során ejtett megfigyelésünkből is olyan benyomást szereztünk, hogy az említett kóros jelenségek azokban a falvaikban pusztítanak legjobban, ahol az emberanyag antropológiailag is a legrosszabb (gyakran azután a falu javíthatatlan szegénysége ennek a biológiai gyengeségnek a következménye).

A RUSZINSÁG LELKI ALKATA.

A testalkatnak az imént bemutatott élet- és kórtani vonatkozásain kívül van még egy olyan vonatkozása, amely népi szempontból szintén nagy jelentőségű. Ez: a testalkat b e f o l y á s a a l é l e k r e .

Azon összefüggés alapján, amely a test és lélek között fennáll, ez a jelentőség magától értetődik. A lélek érez, gondolkodik, tesz és alkot, de mindezek a lelki működések a testhez vannak kötve. Ennek az állapota, formája tehát szükségképpen a lélek kifejezőmódjának is sajátos alkatot ad. A következő problémánk ennél fogva úgy hangzik:

milyen a ruszin nép lelki alkata s hogyan függ össze antropológiai típusával?

Egy nép lelki alkatát feltárni persze nehezebb feladat, mint a külső jegyeit számba venni. Mások a módszerek, hosszú megfigyelés, idegen lelkekbe való beleélés szükséges hozzá. Szó sem lehet tehát a kérdés kimerítésére törekvő vállalkozásról. Meg kell elégednünk avval, hogy a problémát fölvetjük, az alapfogalmakat tisztázzuk és az össze nem tartozó dolgokat elválasztjuk: nevezetesen a veleszületett, »természethez« tartozó jellemvonásokat az etnográfiai hagyományoktól, az öröklött hajlamokat és képességeket a beléneveltségtől.

Mennél alsóbb lelki rétegekről van szó, annál nyilvánvalóbb azoknak testi képletekkel való kapcsolata. Az ú. n. v i t á l i s t ö r e k-

v é s e k (általános életösztönök) t e s t i k ö l c s ö n h a t á s a i t ó l függ az egyén közérzete, vénmérséklete stb.,

a s a j á t o s ö s z t ö n ö k é s s z e r v e k k a p c s o l a t á t ó l az érzéki élet minősége, terjedelme, az ingerek feldolgozásmódja és a test- lélek betegségre való hajlama.

A t u d a t - s z e l l e m i működéseik, mint legmagasabbrendű lelki jelenségek, ú. m. a dolgok megismerésére, általános világkép alakítására való törekvés, fogalmak alkotása, erkölcsi értékelés, stb. már lazább és kevésbé közvetlen kölcsönhatásban állnak a testalkattal, azonban azok sem lelhetnek teljesen függetlenek amazoktól.

Az elmondottakból világosan következik az, hogy a ruszinság lelki alkatában sajátos f a j i a d o t t s á g o k r ó l csak a legalsó rétegeket: az ösztönéletet, érzelmi világot, vérmérsékletet illetően beszélhetünk és valamilyen típusba való besorozása is egyedül ezen elv követésével történhet.

Az osztályozás alapjául a legegyszerűbb, de mégis az egész élet stílusát és sorsát meghatározó megnyilvánulás: a k ü l v i l á g i n g e r e i v e l s z e m b e n v a l ó m a g a t a r t á s t választjuk.

E tekintetben a ruszinságot a maga egészében szinte maradéktalanul aibba a jellemteni típusba kell sorolnunk, amelynek Jung az i n t r o v e r t á l t t í p u s nevet adta.¹⁾

Ez az emberfajta a külvilághoz való alkalmazkodó képesség dolgában a többi fajták mögött marad. Inkább a lelki élet belső történései felé fordul figyelmével. Az egyes, a múltó megjelenési forma kevésbé lényeges számára; az időprobléma iránt tehát fejletlen az érzéke. Reakcióképessége lassúbb, munkaritmusa nem állandó, hanem periodikus, meg-megszakadó és a dolgokra visszatérő.

Mély kedélyvilágú. Megismerési forrásai között az intuíció mindig szerepet játszik. Széles fantáziájú, de kellő koncentráció képesség nélkül.

Mindezekben a jellemvonásokban ellentéte az e x t r a v e r t á l t t í p u s n a k , mely a külvilághoz, a dolgokhoz és az emberekhez a maga egyéni valóságában érez kapcsolatot. Vállalkozó szellemű, uralomra kész, és ha az élet úgy hozza, kalandor is. Kisebb a fantáziája, de figyelme, akarata célratörőbb. Ha az introvertált lélek a maga egészében spirituális, az extravertált inkább intellektuális.

Mindez természetesen csak felszín. A lélek maga sokkal mélyebb, teljesebb, amelynek a rétegei az öntudatlanba nyúlnak, ahol az introvertált is a maga kiegyenlítő életét éli. Ha ez az öntudatlanban rejtőző, kiegyenlítő folyamat valami okból megreked, vagy el sem indul, a lelki élet elferdülésével, neurotikus tünetével állunk szemben, ami a ruszin, illetve keleti szláv ember egyéni és közösségi életében gyakran előfordul.

A vázolt lelkeségben nem nehéz a k e l e t e u r ó p a i f a j t a (p r e s z l á v , k e l e t b a l t i) lelki alkatát felismerni, úgy, ahogy

¹⁾ Jung: Psychologische Typen III. Aufl. Zurich, 1937.

azt már az irodalomban is leírták (R i p l e y, G ü n t h e r, G á s p á r),¹⁾ bizonyítva azt, hogy a ruszin lélek legősibb rétegeit elsősorban örök lőtt antropológiai alkata befolyásolja. Ezért ugyanaz marad ott is, azokon a helyeken is, ahol már kivetkőzött etnográfiai külsőségeiből. A részleteket illetően természetesen a ruszinok között is látunk különbségeket egyének, falvak, vidékek szerint. A ruszinság egészének lelkisége faji összetételének megfelelően két pólus között változik. Mennél erősebb a keletbalti-preszláv alap, annál jobban testesíti meg az introvertált típust (pl. az Ung völgyében) s mennél jobban közeledik a dinári, vagy más típusok felé, annál inkább hajlik az extrovertált, vagy más változatok felé. Ott, ahol nagyon messze eső (pl. északi) fajtabeütés történt, a ruszin falu lelkisége is kiütözik környezetéből (pl. Drugetháza).

A RUSZIN NÉP SZOCIÁLANTROPOLÓGIÁJA.

A származás a léleknek csak képességeket és hajlamirányokat ad, de hogy azok milyen mértékben bontakozhatnak ki, nem a fajiságától, hanem a k ö r n y e z ő v i l á g t ó l függ. A környezeti tényezők szerepe, amely a (földrajzi tájat, gazdasági rendet és a társadalom intézményeit egyaránt felöleli, ennyiben a ruszinok antropológiája szempontjából is érdekel.

A táj eleve meghatározta a ruszinság emberi kiteljesedésének lehetőségeit. Az ínséges talaj- és éghajlati viszonyok és e mellett a primitív g a z d á l k o d á s i m ó d még az elsőrendű szükségletek kielégítését is alig teszik lehetővé. Magasabb rendű igények tehát spontán fel sem léphetnek. A lakosság egy része fejlődésben elmaradt, rosszul táplálkozik és kulturátlan. Litov dr. körorvos szerint Lyután az 1930/31. tanévben megvizsgált 569 iskolásgyermek között 264 (45%) hiányosan táplált, vérszegény volt. Az 1939-iki népszámlálás szerint Kárpátalján családonként 4.10 gyermek születik, de csak 2.85 marad életben, ami 29% csecsemőhalált jelent.

A rendelkezésre álló javak mennyisége azonban nem csupán a természeti tényezőktől, hanem attól is függ, hogy a társadalom milyen mértékben bocsátja rendelkezésre a termelő eszközöket. E tekintetben az a helyzet, hogy Kárpátalja 78.2%-nyi őstermelő népességének egyik fele bérmunkás, másik fele törpebirtokain olyan zsúfoltan él, hogy a nagyszámú utódok örökrésze néha csak néhány négyzetölet tesz ki. A lakosság nagy része tehát a termeléssel járó felelősségben sem vesz részt, aminek következtében közömbösen és értetlenül áll a társadalom nemes törekvéseivel szemben is. Fejlődése megakad, lelki feszültségeit pedig sokszor az alkohol vezeti le. Pl. az alsóvereckei jegyzőségben (5155 lakos) 1931-ben 661.000 cs. koronát költöttek szeszes italokra (Vöröskereszt Bizottság jelentése).

*) G á s p á r J. Fajismeret. A modern antropológia és öröklésbiológia problémái. II. kiadás. 1931.

Primitív viszonyok között természetesen hiányosan, vagy helytelen irányban működik a biológiai kiválasztás is.

A lakosság helyzetváltozása többnyire csak térségben és a munka-piac kívánalmai szerint történik, vertikális rétegződésre viszont egyfelől a tömeg műveletlensége (az analfabéták száma 1909-ben 176.792 = 31.5%), másfelől a falu rendjének differenciálatlansága miatt nagyon kevés szükség van.

A népi állományban tehát nem mehet végbe az a kiválasztási folyamat, amelynek segítségével a biológiailag (testi-lelki szempontból) alkalmas egyének magasabb emberi kiteljesedéshez jutnának, a biológiailag alkalmatlanok vagy éppen degeneráltak viszont az érvényesülésből kiselejteződnének. Így adódnak elő azok a helyzetek, hogy mint pl. Szolyván vagy Ilosván, a mindenholnan összejött keverék nép tehetséges és tehetségtelen egyénei az egyenlően alacsony szociális színvonalon egyaránt megrekednek, a völgyek és zárt falvak beltenyésztésében pedig azok a családok is degenerálódnak, (az öröklés törvényei szerint), amelyek egy-két nemzedék előtt még nagyon életképeseknek bizonyultak.¹⁾

Fajtság, biológiai alkat és származás tehát csak természeti adottság. A mindenkori (földrajzi és társadalmi) környezettől függ, hogy mivé lesz és hova fejlődik.

Irodalom: D. N. Anucin: Ergebnisse der anthropologischen Erforschung Russlands. Globus. Bd. 80. 1901. V. Bunak: Le type anthropologique des cosaques du Don. Journ. russe anthrop. 1922. (Francia kiv.). U. A.: Neues Material zur Aussonderung anthropologischen Typen unter der Bevölkerung Osteuropas. Zeitschr. f. Morph. u. Anthrop. 1935. L. Cipriani: Eine Rassenuntersuchung bei d. Hutzulen. Zeitschr. f. Rassenkunde 1936. I. Czekanowski: Beiträge zur Anthropologie von Polen. Arch. Anĭrop^IÖII. U. A.: Anthropologie von Polen. Petermanns Mitt. 1929. E. Czepurkowski: Analiza glównych typów ludu rosyjskiego, białoruskiego, ukraińskiego i polskiego. Prace i Materjały Archeologiczno-Antropologiczne i Etnograficzne 1925. (német és francia kivonat). M. Hesch: Letten, Litauer und Weissrussen. R. Pöchs Nachlass. Ser. A. III. Wien 1933. A Jarcho: Quelques données sur l'anthropologie de la partie centrale R. S. F. S. R. (oroszul). Journ. russ. anthrop. 1925. (francia kivonat): L. Lenz: Anthrop. Forschungen in Weissrussland. Anthropologie 1927. Kiev (német kivonat). V. Piontowski: Die Weissrussen des Distrikts Homel. Journ. russ. anthrop. 1922. (német kivonat). H. Pöch: Beiträge z. Anthropologie der ukrainischen Wolihynier. Mitt. d. Anthrop. Ges. Wien. 1925/1926. J. Scnwidetzky: Die Rassenforschung in Polen. Zeitschr. f. Rassenkunde 1935. V. Suk: Anthropological notes on the peoples of Carpatian Ruthenia. Publications de la Faculté des Sciences de l'Université Masaryk. Brno 1932.

A kárpátaljai ruszinokra vonatkozó irodalomból néhány alapvető munkára már a szövegben hivatkoztunk. Egyébként utalunk a Zorjában megjelent újabb tanulmányokra, valamint Lelkács M. és Harajda J. bibliográfiájára. (Zorja 1943.)

*) A beltenyésztés nem ellentéte a fajkeveredésnek. Jó, vagy rossz kimenetele egyedül attól függ, hogy a házasodáskor egészséges vagy kóros tulajdonságok találkoznak-e össze. Az a sok psychopatikus egyén, akivel egyes falvakban találkoztunk (pl. Bisztrán 4 gyermek között 3 idióta) nyilván úgy jöhetett világra, hogy a rokrok között terheltek voltak.